

DILEME

Dileme

Razprave o vprašanih sodobne slovenske zgodovine

Izdajatelj in založnik

Študijski center za narodno spravo

Naslov uredništva

Tivolska 42, 1000 Ljubljana

Glavni urednik

dr. Renato Podbersič (Slovenija)

Uredniški odbor

ddr. Igor Grdina (Slovenija), dr. Tamara Griesser Pečar (Avstrija),

dr. Damjan Hancič (Slovenija), dr. Marica Karakaš Obradov

(Hrvaška), dr. Tomaž Kladnik (Slovenija), dr. Jože Možina

(Slovenija), Jelka Piškurić (Slovenija), dr. Igor Salmič (Italija)

Spletni naslov

www.scnr.si

Leto izida: 2017

Redakcija te številke je bila zaključena 15. 11. 2017

Lektoriranje in prevod povzetkov

Megamoment, d. o. o.

Oblikovanje in prelom

Inštitut Karantanija

Tisk

Nonparel, d. o. o.

Naklada

300 izvodov

Letna naročnina

25 €

Cena posamezne številke

15 €

ISSN 2591-1201

D i l e m e

Razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine

LETNIK 1 • 2017 • ŠTEVILKA 1-2

VSEBINA

Andreja Valič Zver
Novi slovenski reviji na pot

7

Razprave

Igor Grdina
Revolucionarji, zavezniki in sopotniki

11

Damjan Hančič
*Medvojno revolucionarno nasilje
– razlike in podobnosti*

45

Renato Podbersič
*Seznam žrtev revolucionarnega nasilja
na severu Primorske*

63

Jože Dežman
Tabuji padajo – učimo se dialoga

LTI – LINGUA TERTII IMPERII

IN LIT – LINGUA IMPERII TITI

89

Tamara Griesser Pečar
Značilnosti revolucionarnega sodstva

119

Mateja Čoh
Sodišče slovenske narodne časti: propaganda

139

Neža Strajnar
*Vzroki za izseljevanje s Primorskega v Italijo po
drugi svetovni vojni*

159

Jelka Piškurić
Med preteklostjo in sedanjostjo

O SPOMINIH NA SOCIALIZEM

173

Mirjam Dujo Jurjevčič
»Zasedena stanovanja«

189

Predstavitev zgodovinskih virov

Tomaž Ivešić
Skriti dokumenti Ivana Puclja

213

Novi slovenski reviji na pot

Pred vami je prva številka nove revije, ki smo jo sodelavci Študijskega centra za narodno spravo (Study Centre for National Reconciliation – SCNR) poimenovali *Dileme*. Že ime revije navdaja s pričakovanjem, da bo odpirala vprašanja, ki v strokovni ali javni govorici še niso našla enoznačnega odgovora ali bila deležna ustrezne pozornosti. *Dileme* torej vstopajo v prostor, v katerem so bila nekatera vprašanja zamolčana ali celo prepovedana – npr. zločini enega od treh totalitarizmov, ki smo jih utrpeli Slovenke in Slovenci v 20. stoletju.

Revija torej od svojega rojstva dalje poskuša zasesti nišo, ki bi morala biti že zdavnaj zapolnjena. Toda naj že ob samem začetku poudarim, da je resnica osnovno vodilo vseh, tako notranjih kot zunanjih sodelavcev. Zato pričakujem, da bodo *Dileme* upravičile vlogo težko pričakovanega soustvarjalca resnicoljubnejše znanstvenoraziskovalne krajine na Slovenskem. *Dileme* ne bodo nikoli znanstveno angažirana publikacija kakršne koli politične opcije. Njeno vodilo bo, še enkrat, Resnica, pisana z veliko začetnico.

Tisti, ki smo tako ali drugače povezani z delovanjem Študijskega centra za narodno spravo, že leta čutimo nujnost obravnavanja mnogih vprašanj, ki so posredno še kako povezana z našim znanstvenoraziskovalnim in strokovnim delom.

Poleg znanstvenih monografij in drugih publikacij, ki jih je izdal Študijski center za narodno spravo, je del našega vedno obsežnejšega znanstvenega opusa objavljen v zbirki *Totalitarizmi: vprašanja in izzivi*. Prav tako smo kot edini javni zavod v okviru Ministrstva za pravosodje Republike Slovenije zavezani pripravi uradnih poročil. Toda to ne zajame prikaza vse celovitosti in razsežnosti našega dela. V skoraj desetih letih delovanja Študijskega centra za narodno spravo nikakor nismo hoteli ostati »uradniško« samozadostni, ampak svoje delo želimo slovenski javnosti predstavljati na čim celovitejši način. Tudi to je bil eden od razlogov, ki so botrovali odločitvi za *Dileme*.

Dileme bodo predstavljale dodano vrednost tudi v širšem znanstvenoraziskovalnem prostoru. K sodelovanju smo povabili tudi zunanje sodelavce. Obenem pa bodo v reviji v ustrezni obliki predstavljeni številni dogodki, mednarodno sodelovanje, pričevanja, ocene publikacij in strokovnih knjig ter obravnavana aktualna vprašanja, ki morda niso neposredno v »delokrogu« Študijskega centra za narodno spravo, pa se kljub temu pričakuje, da se nanje odzovemo.

Sodelavci Študijskega centra za narodno spravo vsakodnevno ustvarjamo in utrjujemo inštitucijo, ki jo slovenska in tudi mednarodna javnost vse bolj potrebuje. Zato je projekt *Dileme* nujen in prepričana sem, da je tudi v javnem interesu.

Spoštovane bralke in bralci, naj vas na koncu prisrčno povabim na sprehod po tej sveži poti, ki jo odpira in ponuja prva številka nove revije. Verjamem, da bo ustvarjalna, verodostojna in resnicoljubna. Tako bo zadovoljila vaša pričakovanja, intelektualno radovednost in predanost resnici.

Dr. Andreja Valič Zver
direktorica Študijskega centra za narodno spravo

R a z p r a v e

Prejeto: 23. 8. 2017
1.01 Izvirni znanstveni članek

Ddr. Igor Grdina¹

Revolucionarji, zavezniki in sopotniki

Izvleček

Revolucije, ki so bile do srede 19. stoletja praviloma spontane, so pozneje postale skrbno načrtovane. Pri tem je bil pomemben zgled državni udar Louisa Napoleona. Revolucionarji so se začeli posvečati predvsem tehniki prevzema oblasti, pri čemer je bil nespregljiv delež sopotnikov in zaveznikov. Revolucije so praviloma postale povezane s socialno katastrofo, ki jo je največkrat prinesla vojna med državami. Takšna paradigma revolucije je v prvi polovici 20. stoletja, v okvirih komunističnega gibanja, postala model.

KLJUČNE BESEDE: *revolucija, partija, sopotniki*

¹ Ddr. Igor Grdina, znanstveni svetnik, Inštitut za kulturno zgodovino ZRC SAZU, Novi trg 2, SI – 1000 Ljubljana, igor.grdina@zrc-sazu.si.

Abstract

Revolutions, which were usually spontaneous until the mid-nineteenth century, later became carefully planned. Louis Napoleon's coup served as an important example for this. Revolutionaries began focusing mostly on the technique of seizure of power; this included a considerable share of companions and allies. Revolutions usually became connected with the social catastrophe mostly brought by war between countries. Such a paradigm of revolution became a model within the communist movement in the first half of the 20th century.

KEY WORDS: *revolution, Party, companions*

Nemirno leto 1848 je zastavilo vrsto težavnih vprašanj, na katera so revolucionarji s svojimi mislimi, besedami in dejanji odgovarjali še dolgo časa. Mobilizacija milijonov proti zgornjim desetim tisočem za ustvaritev stanja, kakršnega še ni bilo, je namreč v Franciji dala bistveno drugačen rezultat od predvidenega. Medtem ko se je sprva zdelo, da je tudi v Parizu, ki od časov kralja Franca I. ni bil mesto, temveč svet, triumfiralo v Veliki Britaniji, ZDA in Belgiji že uveljavljeno predstavniško načelo – februarja 1848 razglašena Druga republika je celo prva uvedla splošno volilno pravico (za moške) –, je tek dogodkov pozneje hitro zavil v povsem drugo smer. Konceptija občje volje, ki so jo občudovalci Jeana-Jacquesa Rousseauja poskušali uveljaviti že po prvem padcu burbonske monarhije, je v demokratiziranem okolju kmalu spet pokazala svojo zapeljivo privlačnost. Volitve decembra 1848 so plebiscitarno ustoličile »*princa predsednika*« Louisa-Napoléona Bonaparta, ki je prepričljivo premagal celo junaka novega reda, generala Cavaignaca.² To je odprlo pot k Drugemu cesarstvu. Revolucija zaradi tega ni bila povsem neuspešna, saj je pustolovski državni poglavar vzbudil pomembne socialne reforme,³ v vsakem primeru pa je bila izdana. Ustava Druge republike, ki je bila njen najcelovitejši dokument, je namreč predpisovala, da zaporedne izvolitve predsednika, čigar mandat je bil štirileten, niso mogoče. To se je sicer uresničilo – a le zaradi državnega

2 Frederick A. de Luna, *The French Republic under Cavaignac 1848*, Princeton University Press, Princeton 1969, str. 387–395.

3 Fenton Bresler, *Napoleon III. A Life*, HarperCollins, London 1999, str. 220, 221. V zadnjem obdobju svoje vladavine je Napoleon III. uveljavil radikalne reforme. Nova ustava, ki je odprla pot k liberalnemu cesarstvu, je bila izglasovana na plebiscitu 8. maja 1870. Prim. Theodore Zeldin, *Emile Ollivier and the Liberal Empire of Napoleon III*, Clarendon Press, Oxford 1963, str. 153.

udara proti Narodni skupščini, katerega izid je potem potrdil plebiscit.

Revolucionarjem je uspeh Napoleona III., ki je in hkrati tudi ni bil eden izmed njih,⁴ dal misliti. Potem ko se je pokazalo, da smešenje ali banaliziranje njegovega triumfa ne daje rezultata,⁵ je prišel čas za resne analize. Revolucije, ki so dotlej bile domena prakse, so po letu 1848 postale zanimive tudi za teorijo. Ljudi, ki bi bili pripravljeni tvegati, da bi se tudi poslej velike spremembe lahko odkotalile v povsem drugo smer, kakor so si zamislili njihovi začetniki, je bilo iz dneva v dan manj. Revolucija, za katero je bila dotlej v marsikaterem segmentu značilna spontanost tako pri pobudah kakor pri reagiranju, naj bi kot celota postala zadeva skrbnega načrtovanja. Medtem ko je do tedaj veljalo, da je mogoče vnaprej vedeti in predvideti le to, kako se veliki prevrat sproži, je poslej osrednja pozornost veljala cilju. Notranji prelomi, kakršna je bila zaobrnitev od načela obče volje k predstavniški vladavini v letih II oziroma III francoske Prve republike (1794–1795), ali obraten zasuk med decembroma 1848 ter 1851 in 1852, naj bi postali preteklost. To se – kakor je pokazalo valovanje mehiške revolucije – sicer ni zgodilo vsepovsod, vendar pa ni mogoče zanikati rasti pomena planiranja tako pri mobilizaciji množic kakor pri definiranju ciljev velikih preobratov.

Reformna politika je v drugi polovici 19. stoletja zelo otežila delo zagovornikom hipnih sprememb. Marxova predvidevanja,

4 Prim. Philippe Séguin, *Louis Napoléon le Grand*, Grasset, Pariz 1990.

5 Eden od pamfletov proti pocesarjenemu »princu predsedniku« oziroma Napoleonu Malemu – *Der achtzehnte Brumaire des Louis Bonaparte* izpod peresa Karla Marxa – je celo preživel sile časov. Toda razredna interpretacija dogajanja v Franciji v letih 1848–1852 je zgodovinsko netočna. Prevrat »princa predsednika« 2. decembra 1851 gotovo ni bil državni udar kmetov. Louis-Napoléon Bonaparte je na volitvah 1848 dobil prepričljivo podporo tudi v mestnih središčih. Prim. Luna, *The French Republic under Cavaignac 1848*, str. 388, 389.

da bo bodisi velika depresija 1857 bodisi zastoj trgovine z bombažem zaradi ameriške državljanske vojne v letih 1861–1865 vodil k novemu valu revolucij, se niso uresničila. Tudi navidežno najrigidnejše države – kakor npr. habsburška monarhija ali Ruski imperij – so za izhod iz zastojev znale uporabljati reformno pot. Bismarck, ki se je sestajal in dopisoval z očetom socialne demokracije Ferdinandom Lassallom,⁶ pa je bil sploh njen vele mojster: konservativci so zato, ker so se pomaknili od zagovarjanja nespreninjanja stvarnosti k zavzemanju za oblikovanje stanja, ki ga ni treba nenehno predrugačevati, lahko z (za)upanjem zrli v prihodnost. Njihovo nasprotovanje marsikdaj grenkim in kislim cvetovom liberalnega napredka ni bilo niti malo zaznamovano s patino. Celo Karl Marx je na večer življenja, ko je začel misliti, da bi bilo mogoče rešiti prvobitne kmečke skupnosti pred »strupenimi vplivi«, ki jih razdirajo oziroma razkrajajo v njegovi sodobnosti,⁷ s čimer je naredil križ čez univerzalistično razumevanje zakonitosti zgodovinskega razvoja,⁸ zapisal nekaj pozitivnih pripomb o vsestransko aktivnih britanskih konservativcih okoli Randolpha Churchilla.⁹ Kakor je pokazal primer pariške komune

6 Jonathan Steinberg, *Bismarck. A Life*, Oxford University Press, Oxford 2011, str. 199–206.

7 Te misli je Marx zapisal v pismu Veri Zasulič, ki mu je očitno zadalo obilo preglavic, saj je zanj pripravil kar štiri osnutke. Prim. Jay Bergman, *Vera Zasulich. A Biography*, Stanford University Press, Stanford 1983, str. 75–78; »Marx-Zasulich Correspondence«, dosegljivo v svetovnem spletu na naslovu <https://www.marxists.org/archive/marx/works/1881/zasulich/> (vpogled 7. julija 2017).

8 Marxovo pismo Veri Zasulič je bilo vse do leta 1924 znano le ozkemu krogu. Tako za boljše vike kakor za menjševike je bilo zelo delikatno, saj bi ga bilo mogoče razumeti tudi kot dokument, ki odpira določen prostor samoniklim ruskim socialistom, katerih misli so se vrtele okoli zemlje in agrarnega gospodarstva.

9 Jonathan Sperber, *Karl Marx. A Nineteenth-Century Life*, Liveright Publishing Corporation, New York, London 2013, str. 521, 522.

spomladi 1871, je predvsem poprejšnja vojna, ki je stotisoče zaposlila z identičnimi elementarnimi preživitvenimi problemi, poslej lahko vzpostavila revolucionarno situacijo. Reforme v naglo modernizirajočem se svetu so namreč bistvena vprašanja različnih ljudi vse bolj ločevale, zato je postajalo ključno vprašanje njihove kooperacije.

Samo še v izrednih časih, ko je prišlo do bolj ali manj očitne oslabitve zamisli družbe in medsebojnega koordiniranega delovanja posameznikov, so se množice soočale z enakimi problemi in tedaj je bilo mogoče računati na njihovo mobilizacijo za točno določen cilj. Socialna katastrofa je vse očitneje postajala pogoj za revolucijo.¹⁰ Hkrati pa se je v Evropi vzhodno od Zahoda preobrazila v tipično okolje in celo sinonim zanjo. Teror je v razmerah, ki ga je zaznamoval polom koncepcije družbe, v 20. stoletju postal vsakodnevna revolucionarna praksa.¹¹ Brez njega namreč sploh ni bilo mogoče zagotoviti niti elementarnega funkcioniranja države in ohraniti vse in vsakogar disciplinirajočega družbenega okvira. Zahodnoevropski socialisti in laburisti so večinoma zagovarjali povsem

10 Komunistični avtorji so dolgo časa prikrivali aktivno vlogo boljševikov pri netenju najrazličnejših sporov, ki bi posamezne dežele ali regije pahnili v socialno katastrofo. Največ, kar so priznali, je bilo Leninovo navduševanje nad tem, da bi izbruhnila vojna med monarhi stare Evrope. Prim. Marjan Britovšek, *Boj za Leninovo dediščino*. I. knj., Mladinska knjiga, Ljubljana 1976, str. 81. Toda zbornik *Unknown Lenin*, ki ga je pripravil Richard Pipes, razkriva, da je prvak komunistov na ozemlju ruske države aktivno posegal v ustvarjanje socialne katastrofe. Prav tako ne gre pozabiti, kako se je zgovorni Trocki z zase značilnim postavljajštvom pohvalil, da je sovjetska oblast organizirala državljansko vojno. Prim. Richard Pipes, *Communism. A History*, New York 2003, str. 41; Richard Pipes, *The Unknown Lenin. From the Secret Archive*, Yale University Press, New Haven, London 1996.

11 Prim. Robert Gellately, *Lenin, Stalin and Hitler. The Age of Social Catastrophe*, Jonathan Cape, London 2007, zlasti str. 41–77; 240 in s. s.

drugačen pristop, ki ga je nemara najpreprosteje povzel Ernest Bevin v pogovoru z Alfredom Duffom Cooperjem: »*Ko vidim dobro stvar, nočem bogatim onemogočiti pristopa do nje, temveč želim, da bi jo imel tudi delavec.*«¹² Politika, ki se je utemeljevala na socialni katastrofi, je bila tem krogom tuja. Zato so imeli do vojne precej drugačen odnos kakor komunisti: vedeli so, da moderna orožja uničujejo vse in vsakršne ljudi in tudi civilizacijo nasploh, s tem pa postavljajo pod vprašaj možnost uresničitve ideje napredka, ki je za socialiste bistvenega pomena. Socialna katastrofa razstavlja in drobi vse že doseženo, kar pa človeštvo usmerja v barbarstvo. Vnovična vzpostavitev tega ni ponovitev prvotnega divjaštva, saj lahko operira z vsemi tehničnimi pridobitvami civilizacije.

Razmerje med revolucijo in vojno se je potemtakem bistveno spremenilo: medtem ko je poprej velika sprememba v posamezni državi pogosto vodila v mednarodni konflikt, je bilo poslej ravno nasprotno. To se je še zlasti pokazalo v Rusiji. Vojni 1904–1905 in 1914–1918 sta največjo deželo sveta vodili naravnost v katastrofo socialnega projekta in potem v revolucijo. Entropija pri funkcioniranju ustaljenega reda je vzpodbujala nastop novih nosilcev moči, ki so slednjo uveljavljali s prisilo. Res je, da so k hitrosti tega procesa pomembno prispevale posebne razmere v prostranem carstvu, ki je bilo v 19. stoletju utelešenje policijske države – kar je vodilo k oblikovanju inteligence kot posebnega in do oblasti nujno opozicijskega sloja razumnikov (kdor je pristajal na koncepcijo samodržavja, ne glede na še tako sijajno izobrazbo mogel biti njen pripadnik)¹³

12 *Old Men Forget. The Autobiography of Duff Cooper*, Rupert Hart-Davis, London 1953, str. 362.

13 O oblikovanju inteligence in o premikih v njenem okviru v obdobju carstva, demokratične republike in sovjetske oblasti glejte zbornik *The Russian Intelligentsia*, ur. Richard Pipes, Columbia University Press, New York 1961.

–, toda pri poznejšem dogajanju v nekaterih drugih deželah je postalo jasno, da je bil v Rusiji oblikovan model novega tipa revolucije. Za njen uspeh pa je bil nujen pogoj poprejšnje oblikovanje centralizirane in disciplinirane politične strukture, ki pri vsakem svojem koraku misli in preračunava, kako bo veliki prevrat kar najučinkoviteje izvedla. Za njenega sovražnika ni bil dojemana le »stari režim«, temveč so se v tej poziciji znašla tudi konkurenčna gibanja, ki so zagovarjala spremembe.¹⁴

Čeprav že v 19. stoletju ni manjkalo ljudi, ki so menili, da je velika sprememba nemogoča brez akcije odločnih in na prevzem oblasti dobro pripravljenih ljudi – med njimi sta bila nemara najpomembnejša Louis-Auguste Blanqui in Peter Nikitič Tkačev –, je učinkovito tehnologijo vnaprej zamišljene revolucije do konca izdelal šele Lenin. Revolucionarna organizacija – tj. partija – ne sme biti preozka, vendar pa brez nje kot jedra, katerega pripadnike združuje kar najtesnejše in najbolj monolitno somišljeništvo, ne gre. Medtem ko so na demokracijo prisegajoče stranke nujno predvsem interesna združenja, saj morajo za to, da pridejo na oblast z večino glasov, zadovoljiti množico zelo raznolikih ljudi,¹⁵ pa naj bodo tiste, ki snujejo revolucijo, ideološko čvrsto povezane. Zato oblikujejo lastno konstrukcijo realnosti, na katero gledajo skozi svoj cilj.¹⁶

14 To je močno poudarjeno tudi v raziskavah revolucionarno usmerjenih avtorjev. Prim. Tony Cliff, *Lenin: Building the Party 1893–1914*; s. l.: Bookmarks Publications, 2010; Leon Trocki/Trotsky, *History of the Russian Revolution*, Haymarket Books, Chicago 2008, str. 892.

15 To je poudarjala tudi konservativna kritika načela ljudske suverenosti, parlamentarizma in predstavniške vladavine. Prim. Konstantin P. Pobedonoscev/Pobedonostsev, *Reflections of a Russian Statesman*, Ann Arbor: The University of Michigan Press, 1965, str. 32–58.

16 Prim. Dianne Feeley, Paul Le Blanc, Thomas Twiss, *Leon Trotsky and the Organizational Principles of the Revolutionary Party*, Haymarket Books, Chicago 2014, str. 3–8.

Od tod je tudi logično, da lahko zavlada samo na diktatorski način, kar sta predvidevala že Blanqui in Tkačev.¹⁷

Vendar pa je Lenin, ki je v mladosti spoznal težave osamljenih elitnih oziroma ekskluzivnih revolucionarjev,¹⁸ terjal, da so organizacije, katerih naloga je priprava in izvedba velike in vseobsežne spremembe, prisotne tudi med množicami. To je bilo v skladu z rusko opozicijsko tradicijo – vse od časov Ljudske volje dalje.¹⁹ Toda paradigmi samoniklega socializma in populizma, ki sta zrasli iz vzhodnoevropskih razmer, nista bili uporabni neposredno, saj je v praksi nemogoče izpolnjevati pogosto le napol artikulirane ter neredko kontradiktorne in povrhu vsega še spremenljive težnje množic. Slednje bi zmerom znova lahko podlegle šarmu bonapartizma. To se je v primeru Louisa Napoleona zgodilo celo na Zahodu, ki bi moral biti zaradi dolgotrajnejše izkušnje modernizacije in z njo povezane individualizacije odpornejši proti podrejanju populistični diktaturi kakega pustolovca. Vloga partije v okviru leninske paradigme zato mora vselej biti usmerjevalna oziroma avantgardna – kar je ustrezalo marksistični doktrini, v kateri ima zgodovina jasno razvidno smer. V slednji pa je Lenin našel tako kriterij kakor tudi mandat za svoje poseganje v stvarnost. Dejansko je od tod tudi izpeljivo njegovo pojmovanje demokratičnosti, ki je nekaj svetlobnih let daleč od tistega, ki se je

17 Robert Service, *Lenin. A Biography*, Belknap Press, Cambridge (Mass.) 2000, str. 354, 355.

18 Philip Pomper, *Lenin's Brother. The Origins of the October Revolution*, W. W. Norton, New York, London 2010.

19 Prim. Franco Venturi, *Roots of Revolution. A History of the Populist and Socialist Movements in Nineteenth Century Russia*, Phoenix Press, London 2001; dostopno tudi v svetovnem spletu na naslovu <https://archive.org/details/rootsofrevolution0008262mbp> (vpogled 7. julija 2017); Manfred Hildermeier, *Die Sozialrevolutionäre Partei Russlands. Agrarsozialismus und Modernisierung im Kaiserreich (1900–1914)*, Böhlau Verlag, Köln, Dunaj, 1978, str. 18–33.

uveljavilo na Zahodu s predstavniskim parlamentarizmom in z vlado. Pri leninski koncepciji demokracije ne gre za ugotavljanje aktualne ljudske volje in za njeno upoštevanje, temveč za detekcijo najkrajših poti k cilju, tj. k revoluciji in vzpostavitvi odnosov, kakršne predvideva marksistična doktrina kot neizogibne za vse in vsakogar. Temu je namenjen demokratični centralizem, ki pomeni odkrito, a interno izmenjavo mnenj v partijskem okviru. A slednji mora v razmerju do faktorjev zunaj boljševiškega gibanja vedno ostati enoten, da lahko kar se le da hitro in krepro poseže v svet ter izkoristi sleherno priložnost za lastno zmago.²⁰ Zato niti dialektični procesi, ki omogočajo celo paradoksalno demokratičnost brez demokracije, ne smejo biti prepuščeni samim sebi, ampak jih je treba voditi. Vseobsežna marksistična znanost zgodovine je dajala primeren teoretski okvir za takšno prakso.

Potem ko so boljševiki prevzeli oblast ter v krvavi državljanski vojni premagali svoje nasprotnike – kot taki so značilno bili najprej obravnavani konkurenčni (večinski, tj. desni) socialistični revolucionarji, iz vrst katerih sta izšla zadnji predsednik začasne vlade Aleksander Fjodorovič Kerenski in enodnevni voditelj Ruske federativne demokratične republike Viktor Mihajlovič Černov –, so se njihovi pogledi nekoliko modificirali. Sovjetska zveza je bila dojemana na eni strani kot trdnjava revolucije, na drugi pa tudi kot njeno planetarno odskočišče. Izkušnje iz časa uspešnega boja za oblast in zmage so zoževala prostor prakse v model.

Organizacijska oblika centralizirane revolucionarne partije se je ob koncu prve svetovne vojne izkazala za uspešno in logična je bila misel, da jo je treba še okrepiti. Mučna izkušnja z razhajanjem tik pred novembrskim prevratom 1917,²¹ ki je

20 Frederick Copleston, *Filozofija u Rusiji*, Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd 1992, str. 329.

21 Isaac Deutscher, *Stalin. Politična biografija*, Globus, Zagreb 1977, str.

na kocko postavilo celo uspeh Leninove zamisli o prevzemu oblasti tik pred volitvami v konstituantu,²² je opozarjala, da notranja demokracija ni bistvena za uspeh gibanja. Še več: utegne biti celo vir težav. Demokratičnost za boljševiške prvake poslej ni več postopek, temveč zadeva le izpolnitev naloge, ki jo dojemajo kot planetarno in ultimativno za slehernika (ne samo zase) – tj. oblikovanje komunizma. Slednji je definiran zelo oprijemljivo: gre za stanje, ko elektrika nadomesti Boga,²³ oblast pa je organizirana skozi mrežo svetov (sovjetov). Ti lahko funkcionirajo tako v državnem okviru kakor tudi samostojno, kar pomeni, da etatizem, ki je bil za mnoge socialiste skrajno problematičen, ni več resna ovira za revolucionarne marksiste.

157–168; Richard Pipes, *The Russian Revolution*, Vintage Books, New York 1991, str. 483–485.

- 22 Kerenski, ki je Rusijo septembra 1917 razglasil za republiko, je po oblikovanju novega sestava začasne vlade (ta je postala zelo socialistično obarvana) priklical v življenje tudi predstavniški organ – predparlament. Politične grupacije so se začele mrzlično pripravljati na volitve, to pa je Leninu in boljševikom olajšalo delo. Druge stranke so si namreč težko predstavljale, da bi kljub nenehnim govoricam o snovanju puča kdor koli zares poskušal prevzeti oblast. To bi bila izdaja demokratičnih načel ruske revolucije, ki je marca 1917 skorajda povsem počistila z avtorskimi in diktatorskimi političnimi težnjami. Prim. Sava Živanov, *Crveni oktobar. Tom prvi. Oktobarska revolucija*, Službeni glasnik, Beograd 2012, str. 69–106.
- 23 Lenin je skoval udarno formulo, da je komunizem oblast sovjetov in elektrifikacija. S slednjo je seveda mislil industrijsko okolje, za katerega funkcioniranje je pričakoval, da ne bo puščalo posledic samo v materialni oziroma ekonomski sferi življenja. Leta 1918 je odkrito govoril o tem, kako naj mužik kar moli k elektriki. A če je sovjetski oblasti uspelo stopiti na mesto carske oziroma republikanske, do zaželene oziroma načrtovane spremembe na duhovnem področju vsekakor ni prišlo. Prim. Dmitrij Volkogonov, *Lenin. Life and Legacy*, HarperCollins, London 1995, str. 372, 373.

S tem je bilo dano v oklepaj Leninovo teoretiziranje o državi in revoluciji, ki se je izkazalo za golo politično propagando.²⁴

Prišlo pa je še do drugih doktrinarnih dopolnitev. Da zgodovina ne bi zaradi človeškega voluntarizma skrenila s predvidene poti, so komunisti vzpostavili novo strukturo oblasti. Nedespotska država je to ločila na tri stebre – legislativo, eksekutivo in sodstvo. Komunistični režimi, ki so ji konkurirali, pa so moč strukturirali hierarhično. Državna oblast je bila najnižja. Nad njo je bila partijska plast, na vrhu pa je bil aparat tajne policije, ki je nadzoroval vse in vsakogar.²⁵ Vodja režima je praviloma neposredno nadzoroval vse tri nivoje oblasti. Le včasih, največkrat po smrti prejšnjega voditelja, je bil na čelu kolektivni organ. Posamezni njegovi člani so nadzorovali eno od plasti oblasti. A tak koncept se je praviloma izkazal za nestabilnega, ker se ni skladal z monolitnim konceptom komunistične hierarhije.²⁶

24 Lenin se je tik pred prevzemom oblasti ukvarjal s problemom revolucije in države. Slednja naj bi bila pod boljševiško taktirko zveza komun. Poudarjal je, da bo razmah komunizma odpravil potrebo po prisili, nakar bo lahko država odmrta. Toda zgodovina je te njegove misli razkrila kot utopične. Lenin je navsezadnje spregledal, da ukinitve potrebe po nečem ne vodi samodejno k izbrisu tega. Prim. Louis Fischer, *Leninovo življenje*. I. knj., Globus, Zagreb 1987, str. 111–120.

25 Sergo Berija je v knjigi o svojem očetu Lavrentiju zapisal, da je bila takšna struktura oblasti značilna za Stalinovo metodo vladanja. Menil je, da je v tem primeru šlo za paralelne centre oblasti. Vendar je hierarhija oblastnih plasti jasno razvidna, prav tako pa tudi njihov obstoj v različnih, ne samo stalinističnih komunističnih režimih. Prim. Sergo Beria, *My Father. Inside Stalin's Kremlin*, Duckworth, London 2001, str. 145.

26 Tega se je dobro zavedal Mao Cetung, ki je leta 1957 na posvetu komunističnih partij v Moskvi dejal: »Če ni individualnega vodstva, potem je prav tako dobro kolektivno vodstvo. Ljudski pregovor pri nas pravi: ‚Trije neumneži naredijo modrijana.‘« Pri tem je aludiral na

Takšna struktura oblasti je bila rezultat boljševiške izkušnje. Dogajanje v ruski revoluciji in državljanski vojni je pokazalo, da je država kolikor toliko učinkovita le proti odkritim sovražnikom. Partija, ki je disciplinirala tudi svoje člane, ni mogla biti zadnja instanca, saj je ni begalo samo občasno razhajanje med prvaki, temveč so se v njene vrste tudi vrinili najrazličnejši saboterji in izdajalci. Primer Romana Vaclavoviča Malinovskega, ki je bil vodja boljševiških poslancev v četrti državni dumi, hkrati pa agent carske tajne policije,²⁷ je bil vsakomur jasno svarilo. Smrtna kazen, ki ga je doletela po vrnitvi iz nemškega vojnega ujetništva v sovjetizirano Rusijo leta 1918, je bila eden prvih obračunov med člani Leninove partije – kar je opozarjalo na to, da ta ne more biti najvišji razsodnik v deželi pod njeno oblastjo. Zato je vlogo zadnje instance prevzela tajna policija. S tem pa je bil ustvarjen model, ki so ga prakticirala vsa politična gibanja s totalitarno ideologijo. Sovjetski voditelji so se svojega dosežka jasno zavedali. Tako je Stalin na krimski konferenci ameriškemu predsedniku Rooseveltu po pričevanju Andreja Gromika brez zadrege pojasnil, da je Lavrentij Pavlovič Berija »naš Himmler«.²⁸ Značilno se tudi zdi, da je Vjačeslav Mihajlovič Molotov Hitlerja opisoval kot dovolj običajnega človeka, kar pomeni, da ga njegov način dela in pristopa k drugim ni presenečal.²⁹ Očitno je bil marsičesa, kar je videl v Berlinu leta 1940, že dodobra vaje.

sovjetsko vodstvo, ki je bilo po Stalinovi smrti nekaj časa kolektivno. Prim. Edvard Kardelj, *Boj za priznanje in neodvisnost nove Jugoslavije 1944-1957*, Državna založba Slovenije, NIRO Radnička štampa, Ljubljana, Beograd 1980, str. 154.

27 Prim. Ralph Carter Elwood, *Roman Malinovsky. A Life without a Cause*, Oriental Research Partners, Newtonville 1977.

28 Vladimir F. Nekrasov/Nekrassow (ur.), *Beria. Henker in Stalins Diensten*, Edition berolina, Berlin 2016, str. 277.

29 *Molotov Remembers. Inside Kremlin Politics. Conversations with Felix*

Ob tem se je zastavilo tudi vprašanje širjenja revolucije, ki je kljub zmagi zgolj v eni deželi – (Zunanja) Mongolija, ki je bila odcepljena od šibke republikanske Kitajske,³⁰ je bila povsem odvisna od Sovjetske zveze – ostala razumljena kot planetarna naloga oziroma proces. Zaradi tega je bila ustanovljena III. internacionala kot svetovna komunistična stranka. Partije posameznih dežel so bile le njene sekcije. Zato so na začetku posebno pozornost posvetile svoji monolitnosti. Menile so, da je prav ta garant za uspeh.³¹ Toda boleči porazi več revolucij po boljševiškem zgledu v vrsti srednjeevropskih dežel (Madžarska, Berlin, Bavarska, Saška, Hamburg), v katerih so same poskušale prevzeti oblast, so opozarjali na to, da je treba čas od prve svetovne vojne do naslednje socialne katastrofe, ki bo spet ustvarila primerno konstelacijo sil za končno zmago revolucionarnih marksistov, kar najbolje izkoristiti. Le v posebnih razmerah bi se dalo v vmesnem času v kakšni državi prevzeti krmilo. To bi se načeloma moglo doseči bodisi s politiko interesnih sfer in z vojaškimi operacijami Sovjetske zveze bodisi s prevrati različnih sekcij III. internacionale za mejami te ali one nestabilne dežele. Tako pri prvi (vzhodni del Poljske, Litva, Latvija, Estonija, Moldavija 1939–1940) kakor pri drugi (Španija po izbruhu upora dela oboroženih sil proti vladi v Madridu 1936–1939) varianti pa je bilo v kontekstu priprav nadvse pomembno vprašanje pridobivanja sopotnikov in zaveznikov, ki bi olajšali triumf revolucije. Potemtakem ni čudno,

Chuev, Ivan R. Dee, Chicago 1993, str. 14–20.

- 30 Zunanja Mongolija je postala neodvisna, ko so sovjetske sile na ozemlju te dotlej nominalno kitajske province med državljansko vojno uničile čete belih pod poveljstvom barona Romana Fjodoroviča von Ungern-Sternberga. Prim. Willard Sunderland, *The Baron's Cloak. A History of the Russian Empire in War and Revolution*, Cornell University Press, Ithaca, London 2014.
- 31 Prim. Robert Service, *Spies and Commissars. Bolshevik Russia and the West*, London, Basingstoke, Macmillan, Oxford 2011.

da je komunistično gibanje veliko skrb namenilo propagandi,³² zaradi česar je neznanske napore vložilo v podreditev inteligence. Slednja naj bi se iz kritično usmerjenega sloja preobrazila v služječega. Postala naj bi zagovornica partijnosti.³³

Ne gre pa spregledati še nečesa: Stalinov politbiro je pri konkurenčnih fašističnih in nacionalsocialističnih revolucionarjih lahko videl, da je bilo vprašanje zaveznikov zelo pomembno. Komunisti, ki so jih v Rusiji in v Srednji Evropi ob sklepu prve svetovne vojne pošiljali na smetišče zgodovine in so stavili na oblikovanje monolitnih sekcij III. internacionale, s čimer so razbili oziroma oslabili množične socialistične stranke,³⁴ so bili pri prevzemih oblasti po sklenitvi versajskega miru vsekakor manj uspešni kakor tekmeči. Ti so se uspešno sporazumevali z vrhovi mnogih političnih skupin – tako liberalnih kakor konservativnih in populističnih. A komunisti so sčasoma le našli odgovor na fašistični in nacionalsocialistični izziv – politiko ljudske fronte. Po letu 1934 je na smetišče zgodovine romala njihova teorija o socialfašizmu nerevolucionarnih delavskih gibanj.³⁵ Sodelovati se je dalo celo z nekaterimi nacionalističnimi političnimi združenji – in celo z demokratičnimi strankami. Toda do tega je prišlo postopoma. Ljudske fronte niso zaživele

32 Na Zahodu je sovjetsko vodstvo za lažjo izpeljavo revolucije zgradilo pravcati propagandni imperij. Pozneje, ko se je izkazalo, da se komunistični ekskluzivni revolucionarji ne bodo mogli sami polastiti oblasti, je dobro delujoč aparat izrabilo tudi za razširjanje drugih političnih pristopov. Prim. Sean McMeekin, *The Red Millionaire. A Political Biography of Willi Münzenberg, Moscow's Secret Propaganda Tsar in The West*, Yale University Press, New Haven, London 2003.

33 Volkogonov, *Lenin*, str. 355–372.

34 Richard Pipes, *Russia under the Bolshevik Regime 1919–1924*, The Harwill Press, London 1994, str. 193–198.

35 Kevin McDermott, Jeremy Agnew, *The Comintern. A History of Internal Communism from Lenin to Stalin*, Basingstoke: Macmillan, London 1996, str. 98–119.

hipoma: na oblast so se v Španiji in Franciji povzpele šele leta 1936, v Čilu pa še pozneje. Medtem ko so fašisti in nacionalni socialisti našli partnerje v vrhovih drugih strank, so komunisti do njih prišli drugače – na podlagi politične mobilizacije javnega mnenja³⁶ in oblikovanja številnih organizacij. Prav tako je bilo pomembno diplomatsko sodelovanje med različnimi državami in Sovjetsko zvezo.³⁷ Vrhovi demokratičnih strank, ki so sprejeli povezovanje s sekcijami III. internacionale, so tako dejansko sledili med svojimi pristaši že prisotnim pobudam oziroma realpolitičnim sporazumom med uradno Moskvo in posameznimi vladami.³⁸ Pri tem pa so dobili izjemno pomembno vlogo intelektualci s svojimi javnimi nastopi.

Boljševiki so imeli s sopotniki med rusko revolucijo zelo različne izkušnje. Levi socialistični revolucionarji, ki so jih neposredno po prevzemu oblasti podprli, so se z njimi razšli pri sklepanju brest-litovskega miru in pri vprašanju uporabe

36 Ob opotekanju Chautempsove vlade so komunisti vzpodbudili akcijo množičnega pošiljanja telegramov – kar 80.000 – za ohranitev ljudske fronte. Prim. Alexander Dallin, F. I. Firsov (ur.), *Dimitrov and Stalin, 1934–1943. Letters from the Soviet Archives*, New Haven, London 2000, str. 36.

37 Leta 1935 je Pierre Laval iz docela pragmatičnih razlogov sklenil sporazum s Sovjetsko zvezo, saj je hotel na Nemčijo pritisniti tudi z vzhoda. Mož z belo kravato – začel jo je nositi v svojem levičarskem obdobju, da bi se ta buržoazni del garderobe čim manj videl na ozadju srajce iste barve – je tedaj poskušal Stalina prepričati, naj uredi odnose z Vatikanom, zaradi česar bi uradna Moskva postala zanimivejša na evropski politični sceni. Sovjetski diktator je sogovorca nato vprašal, koliko divizij ima papež, Laval pa mu je dal vedeti, da to ni pomembno, saj bi šlo za sklepanje nenapadalnega pakta, ne sporazuma o medsebojni pomoči. Prim. Hubert Cole, *Laval*, G. P. Putnam's Sons, New York 1963, str. 61.

38 Oboje je postalo stalnica v politiki ljudske fronte; po drugi svetovni vojni je prav kombinacija pritiska množičnih organizacij, ki so jih obvladovali komunisti, in sporazumov posameznih držav z uradno Moskvo postala temelj za uveljavitev marksističnih režimov vzhodno od Zahoda.

terorja. Čeprav so bili samonikli ruski uporniki proti carskemu režimu do leta 1917 ostri nasprotniki oblasti, so bili zaradi svoje sposobnosti artikuliranja razpoloženja vseh slojev in zaradi priseganja na vključujočo politično koncepcijo³⁹ tudi glasniki frontnih vojakov. Prav zaradi tega se je Leninov ljudski komisar za pravosodje, vse prej kot rahločutni levi socialistični revolucionar Izak Nahman Štejnberg, zgrozil ob spoznanju, da je njegov resor po boljševiškem prevratu dejansko namenjen iztrebljanju celotnih plasti prebivalstva. Celo sam boljševiški vodja mu je potrdil, da je njegovo razumevanje pravilno.⁴⁰ Po drugi strani so revolucionarji poklicne častnike carskih in republikanskih oboroženih sil pridobili zaradi njihovega patriotizma, saj so bili navezani na rodno deželo. Te nekateri preprosto niso hoteli zapustiti le zaradi takšnega ali drugačnega režima za njenim krmilom.

Pomembni pa so bili tudi posamezniki. Aleksander Lvovič Parvus (Izrail Lazarevič Geljand/Helphand), ki je bil nekoč ekstremen levičarski marksist, potem pa se je prelevil v nemškega poslovneža in političnega analitika,⁴¹ je bil eden od arhitektov Leninovega prehoda iz Švice v Rusijo skozi wilhel-

39 Michael Melancon, »Neo-Populism in Early Twentieth-Century Russia: The Socialist-Revolutionary Party from 1900 to 1917«, v: *Russia under the Last Tsar. Opposition and Subversion 1894–1917*, ur. Anna Geifman, Malden: Blackwell, Oxford 1999, str. 73–90.

40 Isaac/Izaak Nachman/Nahman Steinberg/Štejnberg, *In the Workshop of the Revolution*, Victor Gollancz, London 1955, str. 145.

41 Zbyněk A. B. Zeman, Winfried B. Scharlau, *The Merchant of Revolution. The Life of Alexander Israel Helphand (Parvus) 1867–1924*, Oxford University Press, London, New York, Toronto 1965; Isaac Deutscher, *Naoružani prorok. Biografija Lava Davidoviča Bronštejna - Trockog*. I. knj., Sveučilišna naklada Libar, Otokar Keršovani, Zagreb, Reka 1975, str. 62–65. Trocki je pozneje, v svojem sovjetskem in izgnanskem obdobju, sistematično zamolčeval, da je bil Parvus v času prve ruske revolucije 1905 njegova desna roka v peterburškem sovjetu.

minski rajh aprila 1917. Tudi Trocki je bil navsezadnje med boljševiki prišlek. Njegova pot se je z Leninovo združila šele leta 1917, po vrnitvi v revolucionarno Rusijo.⁴² Prav tako so si boljševiki pridobili simpatije pri delu ruske inteligence, ki je bila tradicionalno nerazpoložena do carskih oblasti – čeprav je večina tega sloja vendarle podpirala demokratično in ustavno politiko, mnogi iz njegovih vrst pa tudi socialistične revolucionarje. Med umetniškimi ustvarjalci je imel precejšnjo podporo Aleksander Fjodorovič Kerenski. Ta je kot romantik revolucije prevzel Marino Cvetajevo, naselil pa se je tudi v verze Sergeja Jesenina in Borisa Pasternaka.⁴³

Toda pozneje se je izkazalo, da so lahko takšna sopotništva in zaveznitva, ki se oblikujejo v izjemnih okoliščinah, ko ljudi združujejo okoliščine in akcija, tudi problematična. Trocki se je zmerom znašel v središču mnenjskega razhajanja v vrhu sovjetske partije. Tudi Lenin je v svoji politični oporoki, ki je bila čudna mešanica zagrenjenosti spričo boleznii – narekoval jo je po drugi kapi – in iskrenosti v ocenjevanju tovarišev, opozarjal na to, da bi njegove osebne lastnosti lahko vodile do razcepa v komunističnem vodstvu. Še posebej mu je zameril individualizem in samozavest, kar sta bili za boljševike, ki so prisegali na centralizem, neodpustljivi napaki.⁴⁴ Čeprav se je šef partije podobno neusmiljeno lotil tudi drugih svojih

42 Deutscher, *Naoružani prorok*, str. 153.

43 Simon Karlinsky, *Marina Tsvetaeva. The Woman, Her World, and Her Poetry*, Cambridge University Press, Cambridge 1985, str. 160; Richard Abraham, *Alexander Kerensky. The First Love of The Revolution*, London: Sidwick and Jackson, 1987, XV; 160; Catherine Ciepiela, *The Same Solitude. Boris Pasternak and Marina Tsvetaeva*, Ithaca, Cornell University Press, London 2006, str. 132. Jesenin omenja Kerenskega na belem konju v poemi *Ana Snjegina*.

44 Isaac Deutscher, *Razoružani prorok. Biografija Lava Davidoviča Bronštejnja - Trockog*. II. knj., Sveučilišna naklada Libar, Otokar Keršovani, Zagreb, Reka 1976, str. 50; Sheila Fitzpatrick, *On Stalin's Team. The*

sodelavcev – ker so bili vsi po vrsti deležni ostrih pripomb, njegove sodbe niso mogle biti učinkovite, saj se nihče ni mogel identificirati z njimi –, je bilo opozorilo na mogoče odstopanje od monolitnega duha revolucionarne ekipe kar najresnejše. To je bil nauk za prihodnost, ki so ga vsi, ki so Lenina priznavali za svojega vodnika, upoštevali. Še posebej Stalin, pri katerem je vodja sovjetskega režima kritiziral predvsem karakterne poteze – kar se je v bistvu nanašalo tudi na grobost in nejevero v to, da zna moč vedno uporabljati dovolj previdno.⁴⁵ Ni pa mu očital nikakršnih odklonov od doktrine boljševiške partije. To je pomenilo, da idejne razcepitve zaradi njega niso mogoče, medtem ko zaradi drugih so.

Lenin je v svoji politični oporoki dejansko povedal, da so personalno problematični vsi mogoči nasledniki, doktrinarno pa edino Stalin ni tak. Ta pogled je prevzela večina boljševikov. Stalinu je tudi zelo koristilo mnenje njegovega najnevarnejšega tekmeca Trockega, ki je sodil, da ne more postati voditelj države, nastale na pogorišču Ruskega imperija ter republike Kerenskega in Černova, ker je judovskega porekla.⁴⁶ S tem je bila vzpostavljena prepreka tudi za vrsto drugih potencialnih Leninovih naslednikov, zlasti za Grigorija Jevsejeviča Zinovjeva in Leva Borisoviča Kamenjeva. Trocki je potem, ko je uvidel, da sam ne more prevladati v partijskih in državnih strukturah ter v tajni policiji, s priznavanjem antisemitskih resentimentov dejansko utegnil meriti na njuno onemogočitev, saj sta mu sprva kot Stalinova zaveznika odločno nasprotovala. Jeklenega moža iz Zakavkazja je preveč podcenjeval, da bi ga imel za

Years of Living Dangerously in Soviet Politics, Princeton University Press, Princeton, Oxford 2015, str. 19.

45 Deutscher, *Stalin, Politična biografija*, str. 232.

46 Robert Gellately, *Stalin's Curse. Battling for Communism in War and Cold War*, Vintage Books, New York 2013, str. 22.

ključnega protiigralca. A prav to je slednjemu zelo olajšalo pot do prevlade.

Leninova oporoka, ki je bila na prvi pogled zelo neugodna za Stalina, je slednjemu pravzaprav neizmerno koristila, saj ga je prikazovala kot nekoliko prevnetega učenca s težavami zgolj v pravi meri pri odnosih z drugimi komunisti. Dejansko ni bila prava politična kritika. Stalinu je bridko očitala nekaj obrobnega – pomanjkanje strpnosti do komunistov. Boljševiška partija namreč nikoli ni postavljala v ospredje medosebnih odnosov in tolerance, na kar so kazali siloviti znotrajpartijski obračuni in spopadi (npr. z Malinovskim, ob sklepanju brest-litovskega miru, ob pogovorih o sodelovanju Kominterne ter socialističnih internacional ipd.). Vprašanja, ki so se zastavljala na docela personalni ravni, so bila zmerom razumljena kot nevarna individualistična zastranitev in frakcionaštvo, zoper katero pa je Lenin leta 1921 nastopil z vso ostrino. Z njim se je povsem strinjal celo Trocki, ki sicer ni bil v zadregi pri izražanju osebnih stališč.⁴⁷

V takem mentalnem podnebjju je bila Leninova politična oporoka v delu, kjer je govorila o Stalinu, dejansko bridka samokritika. Tako partija kakor učenec iz Zakavkazja sta bila stvaritvi boljševiškega prvaka – in izkazalo se je, da v njiju lahko tiči vir problemov. A to je bila do začetka leta 1923 le potencialna nevarnost.⁴⁸ Vsi drugi možni Leninovi nasledniki pa so že bili dejanske ovire partiji. Nihče ni mogel jamčiti, da ne bodo tudi kdaj v prihodnje – in boljševiki ne smejo pozabljati.⁴⁹

47 Jörg Baberowski, *Scorched Earth. Stalin's Reign of Terror*, Yale University Press, New Haven, London 2012, str. 100, 101.

48 Lenin je svojim tovarišem ponudil v razmislek odstranitev Stalina z mesta generalnega sekretarja šele z besedami, ki jih je zdiktiral 4. januarja 1923 kot dodatek *Pismu kongresu*. Prim. I. Deutscher, *Stalin*, str. 234.

49 Lenin je v svoji politični oporoki še posebej poudaril neboljševiško preteklost Trockega ter stranpota Kamenjeva in Zinovjeva pred no-

Zato je Leninova politična oporoka v končni posledici zelo pomagala Stalinu: grobost se je v surovih časih zdelo zgolj odločnost. In v monolitno konceptualizirani oblasti je bila daleč manjša nevarnost za partijo in državo kakor vse, kar je bilo očitano drugim članom vodstva. Tako je Stalin zlahka obveljal za to, kar je dejansko bil: najzvestejši Leninov učenec. Njegova politika je potem predvsem okrepila nekatere zaostrovalne tendence, ki so v komunističnem gibanju že bile prisotne od prej.

Sovjetska država je v Leninovi dobi zaradi priseganja na razmejevanje in ločevanje lahko zunaj svojih vrst imela le sopotnike. Komunisti so na podlagi svoje izkušnje v Rusiji menili, da za izvedbo revolucije ne potrebujejo zaveznikov, temveč zgolj monolitno in nenehno aktivno partijo. Da je v Rusiji, ki je imela zelo centralizirano državno upravo, takšna politika lahko vodila k uspehu, je jasno: velika središča so bila v Wittejevi dobi vrtoglavo hitro obdana s prstani revnih industrijskih predmestij,⁵⁰ v katerih so boljševiki zmogli nanovačiti svoje pristaše in z njimi prevzeti oblast. Tako so naglo obvladali širna prostranstva. Na Zahodu pa so bile razmere drugačne. Industrializacija je tam potekala dlje in postopoma. To je vodilo k manjšim koncentracijam politično organiziranega delavstva. Slednjemu je z aktivno socialno politiko roko ponujal marsikdo, ne samo nasprotja med ljudmi napihujoči marksistični agitatorji. Prevzem oblasti je bil za komuniste tu mnogo trši zalogaj: če jim je uspelo obvladati določeno mesto,

vembrskim udarom 1917. Menil je sicer, da teh stvari ne gre uporabljati proti prizadetim, toda že samo njihovo navajanje je imelo svojo težo – bilo je svarilo. Leninova politična oporoka je dosegljiva v svetovnem spletu na naslovu <https://www.marxists.org/archive/lenin/works/1922/dec/testamnt/index.htm> (vpogled 13. julija 2017).

50 Grof Witte je svoj gospodarski sistem oblikoval pod vplivom Friedricha Lista. Prim. Theodore Hermann Von Laue, *Sergei Witte and the Industrialisation of Russia*, Columbia University, New York 1963, str. 56–64.

to še ni – kot je pokazala bavarska izkušnja leta 1919 – pomenilo že prevlade v celotni deželi. Kaj takega je bilo mogoče le na Madžarskem, ki je bila upravno centralizirana.

V Stalinovi epohi sta se sovjetska država in III. internacionala, ki ji je bila podrejena, znašli v precej drugačnih razmerah. Sovjetsko vodstvo je zgodaj poskusilo s politiko zaveznitva na Kitajskem, ki se je zaradi svoje neindustrijskosti zdela poseben primer.⁵¹ Toda partnerstvo med Kuomintangom in komunisti se je kmalu razbilo.⁵² To je v Moskvi, ki si je od sodelovanja s Sunjatsenovim in Čangkajškovim gibanjem sprva obetala zelo veliko, vsaj začasno utrdilo politiko samostojnega komunističnega nastopanja. Kljub temu pa čez Kitajsko ni bil narejen križ: potem ko je Nemčija zaradi obrata tretjega rajha k zaveznitvu z Japonsko prenehala podpirati vlado v Nankingu oziroma Čungkingu, je na njeno mesto za nekaj časa stopila Sovjetska zveza.⁵³ Toda to je bila zadeva državne politike, saj je uradna Moskva pred podpisom pakta o nenapadanju s cesarstvom vzhajajočega sonca 1941 svojo ranljivo mejo na Daljnem vzhodu varovala tudi s tem, da ni dopustila poraza Čangkajškovih sil v njihovem dolgotrajnem merjenju moči s tokijskimi militaristi.

A uspeh nemških nacionalnih socialistov, ki so na začetku leta 1933 prišli na oblast in leta 1934 (vsaj začasno) uredili prenapete odnose uradnega Berlina s Poljsko, je v Evropi zelo hitro ustvaril novo konstelacijo sil. Vprašanje zaveznikov je postalo za komuniste pereče. V zadnjih dneh umirajoče Weimarske

51 O pogledih komunistov v Sovjetski zvezi na Kitajsko prim. Karlo/Karl Radek, *Revolucija u Kini*, Moderna štamparija Vojislava Nenadića, Beograd 1926.

52 Robert Bickers, *Out of China, How the Chinese Ended the era of Western Domination*, Allen Lane, London 2017, str. 35–100.

53 Igor Grdina, *Sploh ne navadni časi*, Inštitut za civilizacijo in kulturo, Ljubljana 2015, str. 50–53.

republike se je vodstvo nemških komunistov sicer obrnilo na vso proletarsko javnost, vendar pa ni kazalo pripravljenosti za učinkovito sodelovanje s socialdemokratskimi prvaki.⁵⁴ To je v bistvu pomenilo, da poskuša slednjim prevzeti množice pristašev. Radikalna politika Hitlerjeve vlade je potem hitro naredila konec prerivanju na levi.

Neuspeh samostojnega nastopanja komunistov, ki je bil opazen v številnih državah – med drugim tudi v Kraljevini SHS oziroma Jugoslaviji –, je po vsej širini odprl vprašanje pristopa k nečlanom partije. Prve razlage poloma ob nastopu tretjega rajha so sicer šle v smer očitkov nemškimi komunistom, da ne razumejo marksizma,⁵⁵ toda spremembe, ki so sledile, so pričale o tem, da je bila refleksija za tesno zaprtimi kremeljskimi vrati globlja. Sovjetska zveza in njej podrejena III. internacionala sta na podlagi ruske izkušnje že zgodaj menili, da bosta razen med delavce najlažje prodrli med izobražence. Zanje je bila marksistična vizija zgodovine kot poti nenehnega napredka in naraščanja pravcati opij, deterministična konceptualizacija ljudi in

54 Še manj so bili komunisti v zadnjih dneh Weimarske republike pripravljeni sodelovati s prvaki drugih političnih gibanj, kar se je pokazalo na volitvah za predsednika pruskega državnega sveta 18. januarja 1933. Tedaj je kölnski nadžupan Konrad Adenauer iz katoliškega Centruma prepričljivo zmagal nad kandidatom Nemškonacionalne ljudske stranke Wilhelmom von Gaylom. Komunistični kandidat Ernst Torgler je nastopil samostojno in dobil le štiri glasove od 78 oddanih. Prim. Norbert Podewin, Lutz Heuer, *Ernst Torgler. Ein Leben im Schatten des Reichstagsbrandes*, trafo Verlag, Berlin 2006, str. 61–64.

55 Georgi Dimitrov je močno kritiziral vodilne nemške komuniste. Druga maja 1934 je zapisal, da Heinz Naumann ne razume marksizma, v tretjem rajhu zaprti Ernst Thälmann pa ne nacionalnega vprašanja. Slednje je bilo za Hitlerja seveda zelo pomembno, čeprav na drugačen način, kot so ga konceptualizirali komunisti. Prim. *The Diary of Georgi Dimitrov 1933–1949. Introduced and Edited by Ivo Banac*, Yale University Press, New Haven, London 2003, str. 19.

življenja pa jim je ponujala tako zelo pogrešano duhovno gotovost. Razumnikom se je, skratka, obetala osvoboditev ne le od – metodičnega in siceršnjega – dvoma, temveč tudi od skepse. Prav tako pa sta sovjetska partija in III. internacionala menili, da povsod obstaja inteligenca, tj. do obstoječih držav in njihovih oblasti permanentno kritičen sloj izobražencev, kakršen je bil kot historični fenomen in kot socialna koncepcija navzoč v carski Rusiji.⁵⁶ Toda na Zahodu, ki je poznal izobražence v vseh nazorskih taborih, državna uprava in administracija pa sta jih v dobi modernizacije z neogibno demokratizacijo vse bolj poudarjeno vključevali vase, so domovali intelektualci. Ti so, kadar so nasprotovali posameznim potezam oblasti ali so bili v načelni opoziciji do teh, praviloma nastopali individualistično. Bili so, kakor Victor Hugo, v razmerju do režima Napoleona III., ki je užival impresivno podporo med množicami, v poziciji *enega proti vsem*. Ne umetnikov ne znanstvenikov v glavnem niso povezovali politični pogledi, temveč artistične in miselne usmeritve. Dejansko je šele prodor komunistov mednje pomenil začetek jasnega oblikovanja inteligence – kar je v Franciji mogoče opazovati na primeru nadrealistov, med katerimi so nekateri predlog *nad* v svoji samooznaki nadomestili s pridevnikom *socialistični*.

Uveljavitev politike ljudske fronte, ki se je začela naka-zovati leta 1934 s sovjetskim sprejemom v bojih z vladnimi silami alpske republike premaganih ter v emigracijo pahnenih pripadnikov avstrijskega Schutzbunda, ni spremenila ciljev komunistov, je pa njihove sopotnike in zaveznike postavila v nov položaj. Vključenost v širšo fronto je omogočala razširitev delovanja in znatno povečanje prostora kadrovanja pristašev. Prav tako je skrajšala čas njihovega preverjanja, ki je bilo nujno

56 Richard Pipes, »The Historical Evolution of the Russian Intelligentsia«, v: *The Russian Intelligentsia*, ur. Richard Pipes, str. 47.

pri pridruževanju novih moči revolucionarni partiji. Ta kljub spremembi politične taktike ni spremenila ciljev.

Kot je pokazalo dogajanje v španski državljanski vojni, se komunisti v republikanski coni pod nominalno oblastjo vlade ljudske fronte nikakor niso posvečali le boju proti frankistom ter nemškim in italijanskim intervencionistom, temveč tudi revoluciji. Partijski šef José Díaz Ramos je v tem smislu povsem jasno govoril svojim tovarišem. Republikanska armada je zanj bila »oborožena sile revolucije«. ⁵⁷ Zato tudi ni čudno, da so bile njene sile uporabljene v obračunu z anarhisti in od Moskve nekontroliranimi revolucionarnimi marksisti ⁵⁸ med »majskimi dogodki« 1937. Prav ti pa so bili zaključna faza dejanskega oblikovanja nove države v republikanski coni, v kateri je imela komunistična partija zaradi vojaške intervencije Sovjetske zveze in III. internacionale vse večjo besedo – pa čeprav ji ni uspelo prevzeti socialistične stranke, s katero se je kanila amalgamirati. ⁵⁹

Čeprav ljudskofrontna usmeritev komunistov pred drugo svetovno vojno nikjer ni privedla do absolutne oblasti – temu cilju so bili še najbližje v republikanski coni med španskim državljanskim spopadom v letih 1936–1939 –, je bila zanje izjemno koristna, saj jih je opazno okrepila. To pa je bil že od

57 Maja 1937 je Díaz o tem poučil tudi člana centralnega komiteja italijanske partije, ki je nato o njegovih stališčih poročal v Moskvo. Prim. Ronald Radosh, Mary R. Habeck, Grigory Sevostianov, *Spain Betrayed. The Soviet Union in the Spanish Civil War*, Yale University Press, New Haven, London 2001, str. 200, 201.

58 Gre za stranko POUM (Partido Obrero de Unificación Marxista), v katero so se združili španski trockisti in do stalinske Moskve zadržani marksisti.

59 Hugh Thomas, *Španija proti Španiji. Kronika državljanske vojne*, Cankarjeva založba, Ljubljana 1969, str. 330–341; Pierre Broué, Emile Témime, *Španska revolucija in državljanska vojna*, Delavska enotnost, Ljubljana 1986, str. 239–261.

vsega začetka cilj tega političnega kurza. Georgi Dimitrov je 2. maja 1934, ko je v Moskvi sprejel socialdemokratske begunce iz Avstrije, zapisal v dnevnik, da teh ne gre takoj vključevati v partijo, temveč da naj bodo najprej »pošteni delavci«, ko se prepričajo o tem, da imajo komunisti prav, pa sledi tudi sprejem v njihovo organizacijo.⁶⁰ V Španiji ljudskofrontni recept še ni vodil k uspehu, saj je revolucija potekala v coni, ki je bila pod nadzorom poražene strani v državljanski vojni. Nazadnje – tik pred popolno vojaško zmago generala Franca – je celo izbruhnil upor proti komunistični prevladi, vendar je bil uspešen samo v Madridu in njegovi neposredni okolici.⁶¹ To pomeni, da so partijci marsikje uspešno zgradili svojo oblast. Večina republikanske cone je bila tik pred koncem državljanske vojne vendarle dovolj trdno pod njihovim nadzorom.

Potemtakem se je pokazalo, da paradigma, ki so jo v svoji praksi uveljavljali komunisti, deluje. Revolucionarni marksistični partiji je zlasti v obdobju vlade Juana Negrína Lópeza uspelo prevzeti številne vzvode oblasti v republikanski coni. To še posebej velja za represivne organe.⁶² Res je, da je k razraščanju moči partije precej prispevala politika ministrskega predsednika, ki je skušal republiko rešiti z vztrajanjem pri odporu frankistom do izbruha širše evropske vojne in je zato hočeš nočeš moral popuščati zastopnikom Sovjetske zveze in III. internacionale,⁶³ toda tudi strategija amalgamiranja

60 *The Diary of Georgi Dimitrov 1933–1949*, str. 19.

61 Prim. Segismundo Casado, *The Last Days of Madrid. The End of the Second Spanish Republic*, Peter Davies, London 1939.

62 Prim. Julius Ruiz, *The 'Red Terror' and the Spanish Civil War. Revolutionary Violence in Madrid*, Cambridge University Press, New York 2014, str. 294–303.

63 Prim. Gabriel Jackson, *Juan Negrín. Physiologist, Socialist and Spanish Republican War Leader*, Sussex Academic Press, Brighton, Portland, Toronto 2010, str. 103–105; 140–145; 168; 181–204.

zaveznikov na eni, izoliranja in eliminiranja neuklonljivih nasprotnikov na drugi ter tajnega delovanja na tretji strani je dala za revolucionarje obetavne rezultate. Takšne, da so prišli v železni repertoar komunistične tehnologije prevzema oblasti. Med drugo svetovno vojno so bili po vsej širini uporabljeni na Slovenskem, ob njenem koncu oziroma po njej pa še v drugih deželah vzhodno od Zahoda.

Koncept ljudske fronte je vase zajel vse, kar je bilo treba za komunistični prevzem oblasti – čeprav je postal zmagovit v precej drugačnih okoliščinah od tistih, v katerih se je porodil. Bil je zelo trdoživ: nista mu škodovala ne sovjetsko partnerstvo s Hitlerjem v obdobju 1939–1941 ne razpustitev III. internacionale leta 1943. Posamezne sekcije slednje so bile pač toliko enotne, da so ne glede na formalno samostojnost ob izteku druge svetovne vojne delovale po istem modelu – po tistem, ki je bil na Slovenskem uporabljan že med njo. Partnerstvo uradne Moskve z nacionalnimi socialisti pa je bilo odpravljano kot taktična poteza in kot preizkus trdnosti sopotnikov. Tisti med njimi, ki so vztrajali pri sodelovanju s partijo, so dokazali, da se komunisti nanje lahko zanesejo v vsakršnih okoliščinah. Zagovarjanje samostojnih stališč in vztrajanje pri pravici do kritike pa je pomenilo najmanj osamitev. Ob prvi priložnosti je sledil obračun.⁶⁴

Katastrofa socialnega projekta, ki jo je velikemu delu Evrope prinesla druga svetovna vojna, je na ozemlju kraljevine Karadorđevićev ustvarila možnosti za revolucijo. Ta je bila, kakor poudarja Janko Pleterški, trajni strateški cilj dobro organizirane partijske strukture na vsem jugoslovanskem ozemlju v sle-

64 Spomini Angele Vode, ki je bila pred podpisom pakta Molotov-Ribbentrop članica jugoslovanske sekcije III. internacionale, drastično razkrijajo mehanizme komunističnega pritiska na kritičnega posameznika in poznejši obračun z njim. Prim. Angela Vode, *Skriti spomin*, Nova revija, Ljubljana 2004.

hernem obdobju njenega delovanja.⁶⁵ Potem ko je okupator 20. aprila 1941 v Ljubljani razpustil ne samo bansko upravo, temveč tudi Narodni svet,⁶⁶ so komunisti jadrno izkoristili položaj ter skupaj z zavezniki in s sopotniki ustanovili lastno organizacijo, ki naj bi se razpredla čez celotno slovensko ozemlje.

Protiimperialistična fronta, ki se je pozneje preimenovala v Osvobodilno, je nadaljevala tam, kjer je zastala akcija za oblikovanje Društva prijateljev Sovjetske zveze.⁶⁷ Na to, da je bila predvsem nova oblika – odgovarjajoča spremenjenim okoliščinam (okupacija, možnost za prevzete vodstva množic po

65 Janko Pleterški, *Narodi, Jugoslavija, revolucija*, ČZDO Komunist – TOZD Komunist, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1986, str. 295.

66 Zdravko Klajnšek (ur.), *Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941–1945*, Vojaški zgodovinski inštitut Jugoslovanske ljudske armade, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana 1976, str. 46. Opozoriti pa gre še na naslednje: poskus, da bi komunisti med aprilsko vojno prišli v Narodni svet, je propadel. Dejansko je šlo za prizadevanje, da bi se pod krinko obrambe napadene države oblikovala nekakšna ljudska fronta. Vendar se zdi, da so se legalne stranke tega zavedale. Potem so komunisti delovali na svojo roko in sami začeli zbirati zaveznike. Z gesli o protiimperialističnem nastopanju niso uspeli, zato pa toliko bolj s tistimi, ki so govorila o osvoboditvi.

67 Akcija za oblikovanje Društva prijateljev Sovjetske zveze kaže na to, kako zelo je bila v procesu pridobivanja komunističnih sopotnikov in zaveznikov pomembna ne samo komunistična ideja, temveč tudi politika uradne Moskve. Potem ko je stalinsko vodstvo v kupčijah s Hitlerjem očitno začelo prakticirati politiko interesnih sfer, so v boljševiski državi mnogi uzrli naslednico Rusije. Posamezniki so bili tej celo bližje kakor komunizmu. Tako je pri pripravah za ustanovitev Društva prijateljev Sovjetske zveze igral vidno vlogo bivši protiaavstrijski obveščevalec, časnikar *Jutra* in bratranec Otona Župančiča Božo Borštnik, ki je bil po komunističnem prevzemu oblasti obtožen, da je postal »idejni pobudnik [narodnega] izdajstva« med drugo svetovno vojno. Prim. Josip Vidmar, *Obrazi*, Državna založba Slovenije, Založba Borec, Ljubljana 1985, str. 535–537; Vladislav Bevc, *Spomini*, Jutro, Ljubljana 2006, str. 279–294.

razpustu Narodnega sveta) – v okvirih že dodobra utečenega sodelovanja, kažejo poznejše težave z ugotavljanjem datuma ustanovitvenega sestanka in navajanjem njegovih udeležencev.⁶⁸ Ker je očitno šlo le za eno od metamorfoznih stanj oblik povezovanja komunistov in njihovih zaveznikov, se nikomur ni zdelo potrebno posebej ohranjati spomina na ta sestanek. Model ljudske fronte po razpadu svojih konkretnih form v Franciji in Španiji pač nikakor ni zapustil zgodovinskega prizorišča. Ko pa je ob nakazovanju konca druge svetovne vojne v Evropi vzhodno od Zahoda postal praktično obvezen korak na poti k vzpostavitvi marksističnega režima, so začeli njegovi slovenski udeleževalci, ki so ga uresničevali že med veliko morijo, iskati datum in kraj njenega oblikovanja. Njihova memorialna politika je potem naknadno oktroirala 27. april 1941 za ključni trenutek – pa tudi izbrala ljudi, ki naj bi ga zaznamovali s svojo prisotnostjo.

Treba je ugotoviti, da so komunisti že pred drugo svetovno vojno prek intelektualcev uspešno prodrli v vrsto svobodomi-selnih organizacij – zlasti med sokole in v literarne revije. To ni bilo naključje. Nacionalna ideja, ki je bila v Srednji Evropi osrednje mobilizacijsko sredstvo liberalcev,⁶⁹ je imela v srbsko-

68 Josip Vidmar je med udeleženci ustanovnega sestanka Protiimperialistične fronte leta 1963 navedel tudi tedaj še živega Frana Albrehta, ki je bil po drugi svetovni vojni nekaj časa (1945–1948) ljubljanski župan. Politično sceno pa je bil revolucionarno angažirani pesnik prisiljen zapustiti v obdobju dachauskih procesov. Sam na njih sicer ni bil obtožen, čeprav je bil v letih 1944–1945 interniran v zloglasnem koncentracijskem taborišču pri Münchnu, kjer naj bi po sodbi Titove tajne policije prišlo do sodelovanja jetnikov z nacisti. Zadržano ravnanje oblasti z Albrehtom bi moglo biti posledica svaškega sorodstva njegove soproge z Otonom Župančičem, ki je bil sijajen kulturniški ornament komunističnega režima. Prim. Dimitrij Rupel, *Slovenski intelektualci. Od vojaške do civilne družbe*, Mladinska knjiga, Ljubljana 1989, str. 219.

69 V 19. stoletju se je ob združevanju Nemčije pojavila nacionalnoliberalna

-hrvaško-slovenski kraljevini določene težave, saj je nihala med narodnostnim in državnim patriotizmom. Med njima popolne harmonije ni bilo mogoče doseči, prav tako pa so bile po začasni uvedbi diktature kralja Aleksandra (1929–1931) težave z uresničevanjem klasičnih osebnostnih pravic. Politični prostor, ki so ga zasedali liberalci, je bil zaradi tega nestabilen, kar se je kazalo v njihovih nenehnih cepitvah.⁷⁰ Komunisti so se tega zavedali in so polagoma prodirali v svobodomiselnja združenja.

Znamenje, da je nacionalna misel v kraljevini južnih Slovanov nestabilizirana,⁷¹ so bile tudi knjige, ki so zagovarjale povezovanje liberalne tradicije z drugačnimi izhodišči. Edvard Kardelj jo je vpel v marksistično sliko slovenske poti skozi čas,⁷² France Veber pa je zagovarjal njeno dopolnitev s krščanstvom.⁷³ Prav tako ne gre spregledati, da so bili liberalci pripravljani na sprejemanje komunistične politike navezovanja na socialno

orientacija, ki je podpirala politiko kanclerja Bismarcka. Zgledu so sledili tudi politiki drugih narodov.

- 70 Vasilij Melik, »Slovenski liberalni tabor in njegovo razpadanje«, Prispevek za zgodovino delavskega gibanja XXII, 1982, št. 1-2, str. 19–23.
- 71 Komunistom je uspelo na svojo stran pridobiti številne nacionaliste, ki so zagovarjali državni patriotizem – kot npr. nekdanjega šefa Organizacije jugoslovanskih nacionalistov Ljuba Leontića. Prim. Vicko Krstulović, *Memoari jugoslovenskog revolucionera. I tom. Na stazama partije, revolucije i bratstva i jedinstva 1905–1943*, MostArt, Beograd, Sarajevo, Zagreb 2012, str. 72, 73.
- 72 Sperans [Edvard Kardelj], *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja*, Ljubljana: Naša založba, 1939. Poznejše izdaje knjige so močno spremenjene; iz njih so izpadla afirmativna sklicevanja na mnoge nekomunistične mislece in politike.
- 73 France Veber, *Nacionalizem in krščanstvo. Kulturna pisma Slovincem*, Ivo Peršuh, Ljubljana 1938. Pri Vebru se je nekaj časa filozofsko izobraževal tudi Josip Rus, ki je bil eden protagonistov sodelovanja med sokoli in komunisti. Nemara mu je mentor s svojimi mislimi o nepopolnosti zgolj nacionalne misli nehote odpiral vrata k povezavam z revolucionarnimi marksisti. Prim. Vladislav Bevc, *Spomini*, Jutro, Ljubljana 2006, str. 85.

katastrofo. Slednjo so svobodomisleci čutili ob atomizaciji svojih strank, gibanj in organizacij.⁷⁴

Slovenski katoličani so bili za komuniste nekoliko trši oreh. Krščanskosocialistično delavstvo je z njimi sicer sodelovalo že pred drugo svetovno vojno, vendar zaradi zadržkov marksistov do vernih ljudi ni bilo mogoče pričakovati, da bi njihovo sopotništvo in zavezništvo lahko bilo idilično. Komunisti so zato po okupaciji veliko napora vložili v to, da so v Osvobodilno fronto pritegnili krog personalističnih intelektualcev okoli Edvarda Kocbeka. Tega protiimperialistična platforma ni mogla pritegniti, zato je v 26. aprila 1941 oblikovano organizacijo prišel pozneje in z mislijo, da v njej zastopa kristjane nasploh. Tiste med njimi, ki delujejo v frontni organizaciji, je najpozneje sredi novembra 1941 označeval kot »napredne«.⁷⁵ Krščanski socialisti, ki so večinoma izhajali iz delavskih vrst, so se zaradi partijskega poudarjanja Kocbekovega pomena čutili zapostavljene, s čimer je bila onemogočena stabilizacija skupine katoliških Slovencev v Osvobodilni fronti.

Z *Dolomitsko izjavo* je Osvobodilna fronta prešla v fazo amalgamiranja, ki je čakala vsako nerazpadlo ljudsko fronto. Nanjo so bili predstavniki skupin v njej v glavnem že povsem pripravljeni in so jo sprejemali, le Kocbek se je temu procesu

74 Povsem zideologizirani in čisto nič historizirani imaginarij liberalnih sopotnikov oziroma zaveznikov komunistov na Slovenskem bržčas najjasneje razkrivajo spisi Josipa Rusa. Slednji je bil prepričan, da se je kraljevska Jugoslavija že od nastopa prve vlade Milana M. Stojadinovića nahajala v krempljih fašizma. Znamenje slednjega naj bi bil celo podpis konkordata, ki nikoli ni začel veljati in katerega iniciator je bil tedaj že umorjeni kralj Aleksander. Prim. Josip Rus, *Pričevanja in spomini*, Založba Borec, Ljubljana 1989, str. 72.

75 Krščanski socialisti so bili za Kocbeka le ime, pod katerim so se zastopniki vernih ljudi udeležili ustanovitve Protiimperialistične oziroma Osvobodilne fronte. Prim. Edvard Kocbek, *Pred viharjem*, Slovenska matica, Ljubljana 1980, str. 140–152.

nekaj časa upiral. A njegov odpor je bil nazadnje zlomljen z neprikrito grožnjo: ko je komuniste vprašal, kaj bi se zgodilo, če *Izjave* ne podpiše, je dobil predse listek, na katerem je pisalo: »*Matilda*.«⁷⁶ Žensko ime, ki je pomenilo smrt, je vodilo k oblikovanju monolitne fronte, ki naj bi kot celota prevzela oblast na Slovenskem.⁷⁷ Toda v njej je bilo komunistični partiji še v obdobju, ko je bila tudi formalno del svetovne stranke proletariata, zajamčeno vodilno mesto.

Edino na Slovenskem se je proces amalgamiranja zaveznikov in sopotnikov izvedel še v obdobju obstoja III. internacionale.⁷⁸ V Španiji se ta ni uspel izvršiti do konca: njegov triumf sta preprečila upor pod vodstvom polkovnika Casada in zmernega socialista Juliána Besteira Fernández v Madridu in okoli njega marca 1939 ter zmaga generala Franca. Prav zato pa je slovenski primer tudi tako pomemben, saj se tipološko ni razlikoval od ravnanja drugod, ko se je identičen proces odvijal v okvirih

76 Kocbek je o tem pripovedoval Andreju Rozmanu, nečaku svojega dobrega in med vojno izginulega prijatelja Toneta Čokana. Izjava Andreja Rozmana avtorju 15. julija 2017. Josip Vidmar, ki je bil priča pogajanjem o podpisu *Dolomitske izjave*, je slednjo pomenljivo označil za Kocbekov grob, kar je v političnem smislu povsem realistična ugotovitev. Prim. Vidmar, *Obrazi*, str. 499.

77 Vidmar, *Obrazi*, str. 550.

78 Drugod v Jugoslaviji so komunisti frontne organizacije oblikovali precej pozneje kot na Slovenskem. Toda usoda teh združenj je bila v poznejšem času povsem enaka, kar pomeni, da je šlo za enoten model. Prav tako je pomenljivo, da so se komunisti na Slovenskem pogosto sklicevali na izkušnje iz Španije in na nevarnosti, ki so se pokazale v tamkajšnji državljanski vojni, kar razkriva njihov imaginarij: v letih 1941–1945 naj bi v vzhodnoalpsko-jadranskem prostoru šlo za izboljšano verzijo revolucije, kakršna se je odvijala že na Iberskem polotoku. Tudi nasprotni tabor se je tega zavedal in je poskušal ravnati po zanj privlačnih zgledih. Koncentracija protikomunističnih sil na Turjaku leta 1943 bi težko bila mogoča brez poprejšnje uspešne obrambe toledskega Alcázarja poleti in v zgodnji jeseni 1936.

nominalno povsem samostojnih partij. Tudi usoda sopotnikov in zaveznikov je bila povsod identična: tisti, ki so se preobrazili v komuniste, so bili deležni osebnega kariernega vzpona, ne povsem prilagojeni pa so bili prej ali slej – kakor Edvard Kocbek – diferencirani.

Seveda ni umanjkal niti proces eliminacije nespravljivih nasprotnikov, ki so postali sovražniki. Ni bil povsem ločen od amalgamiranja. Likvidacije so namreč pogosto izvajali ljudje, ki so se komunistom pridruževali. Z njimi so dejansko zapečatili svoj vstop mednje – kakor kaže primer sokola Franca Stadlerja - Pepeta, ki je na začetku svoje bleščeče partijske kariere obračunal z Lambertom Ehrlichom in Markom Natlačenom. Pot v vrste *avantgarde* je potemtakem vodila prek uničenja prejšnje *elite*. Revolucija, ki je bila leta 1848 spontan pojav, je bila sto let pozneje do potankosti načrtovana. Imela je svojo tehnologijo in vsaj v vzhodnoevropski makroregiji praktično neizogiben model, ki je tudi puče – npr. tistega na Češkoslovaškem februarja 1948⁷⁹ – zlahka preobrazil vanje. Pri tem pa je v vsakem primeru zares šlo za spremembo, ki je vredna imena revolucije.

79 Deutscher, *Stalin*, str. 531, 532; Mary Heimann, *Czechoslovakia. The State that Failed*, Yale University Press, New Haven, London 2011, str. 171–176.

Revolutionaries, Allies and Companions

Summary

Revolutions, which were usually spontaneous until the mid-nineteenth century or even later in economically less developed environments, later became increasingly more carefully planned with the modernisation of public spaces that lead to social stratification and atomisation. Therefore, their implementation looked increasingly more like coups and wars in key moments. Louis Napoleon's coup served as an important example in this; Napoleon successfully came to power in France in 1851, originating in many ways from the revolutionary tradition. An important factor impacting the success of the revolution became the former social disaster (usually, it was a consequence of war) in which vastly different people were faced with identical issues of survival.

After a successful Bolshevik takeover in the Russian Revolution, systematic preparation to implement similar measures in different environments began. Counting on the social catastrophe elsewhere guided the politics of the Soviet government and Party and special attention was paid to gain allies—this was particularly noticeable in the period of the People's Front. The programmed revolution then succeeded in many countries “east of the West” until the middle of the 20th century.

Prejeto: 15. 9. 2017
1.01 Izvirni znanstveni članek

Dr. Damjan Hančič¹

Medvojno revolucionarno nasilje – razlike in podobnosti²

Izvleček

V prispevku sta prikaz in primerjava razvoja revolucionarnega nasilja, točneje časovnica števila žrtev med drugo svetovno vojno na območju Gorenjske, mesta Ljubljane in Notranjske. Gre za območja, ki jih je avtor podrobneje raziskal v svojih dozdajšnjih študijah.

KLJUČNE BESEDE: *druga svetovna vojna, nasilje, revolucija, Ljubljana, Gorenjska, Notranjska*

- ¹ Dr. Damjan Hančič, znanstveni sodelavec, Študijski center za narodno spravo, Tivolska 42, SI – 1000 Ljubljana, damjan.hancic@scnr.si.
- ² Raziskovalni program št. P6-0380 je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

Abstract

The article presents a depiction and comparison of the development of revolutionary violence, or, more specifically, a timeline of the number of victims during the Second World War in the areas of the Gorenjska region, the city of Ljubljana, and the Notranjska region. These are the areas that the author has researched in greater detail in his studies so far.

KEY WORDS: *Second World War, violence, revolution, Ljubljana, Gorenjska region, Notranjska region*

Uvod – začetek državljanske vojne

Poleti 1941, po napadu nacistične Nemčije na Sovjetsko zvezo, se je na območju Slovenije začel oborožen upor proti okupatorju, ki ga je vodil KPS. Ta je z oboroženimi odporničskimi skupinami, ki so delovale pod njegovim vodstvom, poleg upora proti okupatorju in njegovim sodelavcem izvajal tudi revolucionarno pogojeno nasilje proti svojim političnoideološkim nasprotnikom, da bi si lahko z njihovo eliminacijo že med vojno v povojnem času olajšal prevzem oblasti. Ta proces je potekal različno intenzivno po posameznih slovenskih pokrajinah, odločilen pri njegovem razvoju pa je bil zlasti tamkajšnji okupacijski režim.³

Revolucionarno nasilje v Ljubljani

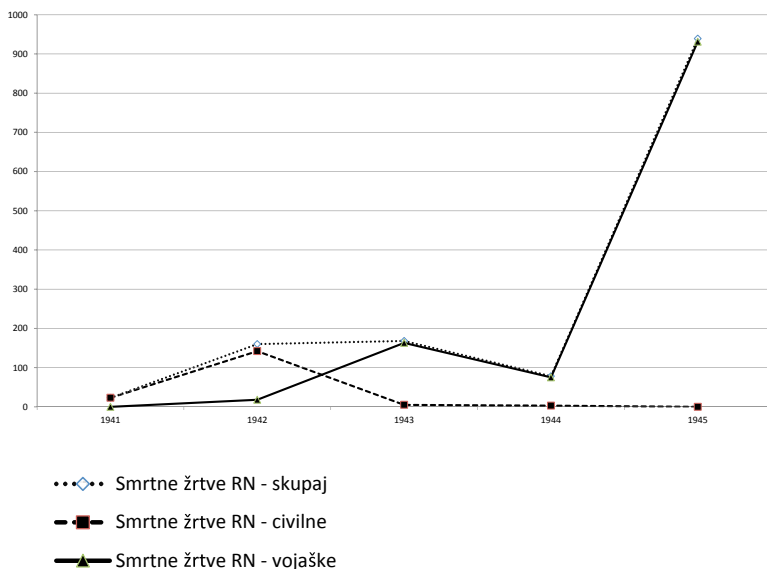
Manj nasilna začetna italijanska okupacijska politika je v celotni Ljubljanski pokrajini omogočila precej nemoteno vzpostavljanje ilegalnih odporniških organizacij, med njimi tudi tiste v okviru OF pod vodstvom komunistov.⁴ Kot je razvidno iz Ehrlichove spomenice, ki jo je na začetku aprila 1942 izročil italijanskim oblastem, je VOS konec leta 1941 in v prvih štirih mesecih leta 1942 v Ljubljani in Ljubljanski pokrajini pobil že okoli sto civilistov,⁵ med njimi tudi uglednih in politično pomembnih Slovencev. Spomladi 1942 so se razmere še zaostriale:

- 3 Prim. Tamara Griesser Pečar, »Represivni organ Slovenske komunistične partije VOS«, *Dignitas*, št. 53-54, Ljubljana 2012, str. 271–289.
- 4 Boris Mlakar, Upor ali kolaboracija – resnična dilema? *Prispevki za novejšo zgodovino*, št. 2, 2001, str. 119–122.
- 5 Boris Mlakar, »Delovanje stražarjev med drugo svetovno vojno – dodatek«, v: *Ehrlichov simpozij v Rimu*, Celje 2002, str. 268–278.

v štirimesečnem obdobju od aprila do vključno julija, ko je bila ustanovljena prva samoobrambna vaška straža v Šentjoštu na območju Polhograjskih dolomitov, je revolucionarna stran povzročila vsaj 738 smrtnih žrtev med prebivalci Ljubljanske pokrajine. V veliki meri je šlo za civilno prebivalstvo, vendar pa je v navedenem številu bilo tudi 47 (nezanesljivih) partizanov in partizanskih dezerterjev, šest pripadnikov četniškega Štajerskega bataljona in dva vaška stražarja.⁶

Kako pa je bilo v sami Ljubljani in njeni neposredni okolici? Na podlagi seznama žrtev, izdelanega za študijo o revolucionarnem nasilju v Ljubljani, je razvidno, da je revolucionarna stran v obdobju od julija 1941 do konca oktobra 1942 izvedla napade na 207 oseb, od teh je bilo do konca oktobra 1942 kar 171 tudi ubitih. Med njimi je bilo 160 civilistov in 11 partizanov ter partizanskih dezerterjev.

6 Vida Deželak Barič, »Smrtne žrtve druge svetovne vojne na Slovenskem in notranji obračun«, v: *Odstiranje zamolčanega, Totalitarizmi – vprašanja in izzivi* 3, SCNR, Ljubljana 2013 (dalje Deželak Barič, Smrtne žrtve druge svetovne vojne na Slovenskem), str. 74, 75.

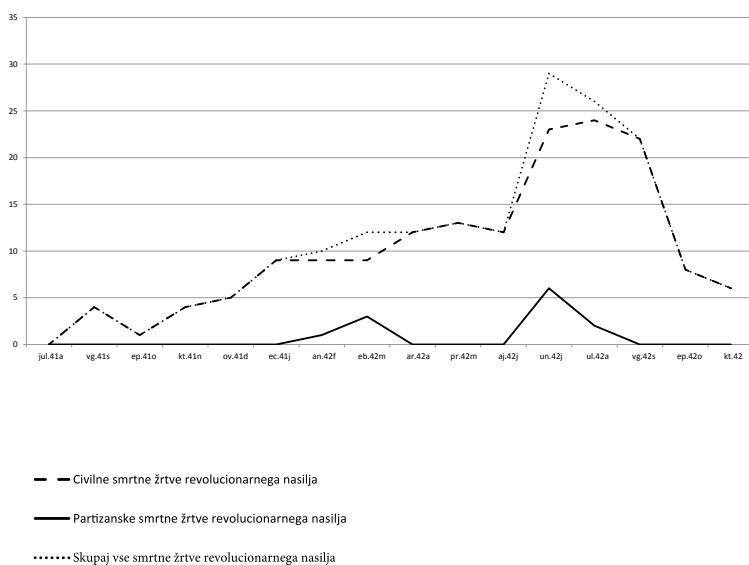
ŠTEVILO ŽRTEV REVOLUCIONARNEGA NASILJA V LJUBLJANI V OBDOBJU 1941–1945

Do konca leta 1941 je revolucionarna stran izvedla v Ljubljani napade na 35 oseb in jih pri tem ubila 23, v letu 1942 pa napade na 178 oseb, od katerih jih je ubila 158.⁷ Revolucionarno nasilje je na obravnavanem območju doseglo vrhunec poleti oz. v mesecih juniju, juliju in avgustu 1942, k čemur je prispevalo zlasti povečanje nasilja, ki so ga takrat povzročale partizanske enote v neposredni okolici Ljubljane, medtem ko je bilo nasilje VOS-a v ožjem mestu Ljubljana največje v obdobju od marca

7 Damjan Hančič, *Revolucionarno nasilje v Ljubljani, 1941–1945*, Ljubljana 2015 (dalje Hančič, *Revolucionarno nasilje v Ljubljani*), str. 101. Prim. SI AS 1931, Akcije VOS-a v Ljubljani, šk. 727, 302 – 9/ZA, Pregled akcij VOS-a v Ljubljani 1941–1943.

do junija 1942. Od 171 žrtev je bilo 40 žensk, kar znaša slabih 25 odstotkov.⁸

Po nastanku vaških straž v ljubljanski okolici in Ljubljanske varnostne straže v samem mestu, ki jih je v samoobrambi in z dovoljenjem okupatorskih oblasti organiziral predvojni meščanski tabor, pa se status žrtev revolucionarnega nasilja in kraj njihove smrti spremenita.

ŽRTVE REVOLUCIONARNEGA NASILJA V LJUBLJANI IN OKOLICI GLEDE NA VOJNI STATUS V OBDOBJU OD JULIJA 1941 DO OKTO- BRA 1942

8 Hančič, *Revolucionarno nasilje v Ljubljani*, str. 101. Prim. SI AS 1931, šk. 3167, Varnostno-obveščevalna služba OF v Ljubljani 1941–1943.

V letu 1943 je bilo med Ljubljancani 164 žrtev. Pri tem je šlo večinoma za oborožene pripadnike bodisi slovenskega četniškega gibanja bodisi dotedanjih vaških straž (MVAC). V letu 1944 se je število ljubljanskih žrtev, ki jih je povzročila revolucionarna stran, občutno zmanjšalo, in sicer na 79; tudi v tem letu je bilo med žrtvami malo civilistov, v veliki večini je šlo za pripadnike Slovenskega domobranstva, torej oborožene protirevolucije. V letu 1945 pa je tudi v Ljubljani zlasti zaradi povojnih množičnih umorov pripadnikov domobranske vojske opazen občuten porast žrtev revolucionarnega nasilja, saj je bilo do konca junija tega leta med Ljubljancani kar okoli 934 žrtev revolucionarnega (vojnega) nasilja. V to številko niso vštete ljubljanske žrtve prvega povojnega vala revolucionarnega nasilja od junija 1945 do januarja 1946, ki so posledica raznih montiranih sodnih procesov bodisi pred vojaškimi sodišči bodisi t. i. sodišči slovenske narodne časti, ki so na smrt obsodila veliko ljubljanskih civilistov.⁹

Revolucionarno nasilje na Gorenjskem

Čeprav je bilo žrtev revolucionarnega nasilja med državljansko vojno na Gorenjskem v primerjavi z Ljubljansko pokrajino manj, jih je bilo tudi tu v primerjavi s slovenskim povprečjem nadpovprečno veliko, in sicer 7,3 odstotka (slovensko povprečje je 6,3 odstotka). Zato je tudi tu mogoče prepoznati močne sledi državljanske vojne, ki se na začetku kažejo v bolj prikriti obliki kot v Ljubljanski pokrajini.¹⁰

9 Hančič, *Revolucionarno nasilje v Ljubljani*, str. 230.

10 Damjan Hančič, *Revolucionarno nasilje na osrednjem in zahodnem Gorenjskem, 1941–1945*, Ljubljana 2013 (dalje Hančič, *Revolucionarno nasilje na osrednjem in zahodnem Gorenjskem*), str. 194–196; prim. Damjan Hančič, »Osrednja Slovenija v primežu revolucionarnega nasilja«, v: *Revolucionarno nasilje, sodni procesi in kultura spominjanja*,

Glede izvajanja komunistične revolucije na Gorenjskem je značilno, da primeri neposrednega nasilja njihovih obo-roženih formacij v letih 1941 in 1942 še niso bili množični in so bili večinoma usmerjeni proti dejanskim nasprotnikom partizanskega gibanja. V tem obdobju so prebivalci revolu-cionarno nasilje čutili posredno, z maščevanjem nemškega okupatorja za izvedene partizanske akcije. Neposredno partijsko oz. revolucionarno nasilje pa se je okrepilo sredi leta 1943, še zlasti po kapitulaciji Italije jeseni 1943. Takrat se je na Gorenjskem začela še večja ideologizacija odporniškega gibanja, kar je posledično vodilo v vse večje razplamtevanje državljanske vojne, ki je vrhunec doseglo konec leta 1943 in sredi leta 1944. K temu sta prispevala tudi ustanovitev in delo-vanje VOS-a za Gorenjsko. Revolucionarno nasilje je tudi na tem območju z dvoletnim zamikom povzročilo ustanavljanje obo-roženih samozaščitnih oddelkov dela protikomunistično usmerjenega prebivalstva, kar je sčasoma, zlasti od pomladi 1944, začel dovoljevati tudi nemški okupator. Tako je po zgledu domobrancev iz Ljubljanske pokrajine nastalo Gorenj-sko domobranstvo oz. Gorenjska samozaščita. Ugotovimo lahko naslednje: na začetku, ko je bil nemški okupatorski teror večji, žrtev revolucionarnega nasilja na Gorenjskem ni bilo toliko, takoj ko je okupatorjev pritisk popustil, pa se je že začel ideološki spor med Slovenci poglobljati, kar je povzro-čilo razplamtevanje državljanske vojne, katere sestavni del je bilo tudi revolucionarno nasilje v najrazličnejših oblikah, kot

Zbornik prispevkov z znanstvenega posveta, Totalitarizmi – vprašanja in izzivi 4, SCNR, Ljubljana, str. 57–76. Prim. SI AS 1931, šk. 661, Pokrajinski komite VOS za Gorenjsko; glejte tudi Tamara Griesser Pečar, *Razdvojeni narod: Slovenija 1941–1945: okupacija, kolaboracija, državljanska vojna, revolucija*, Mladinska knjiga, Ljubljana 2007, str. 515. Glejte tudi Deželak Barič, Smrtne žrtve druge svetovne vojne na Slovenskem, str. 70, 71.

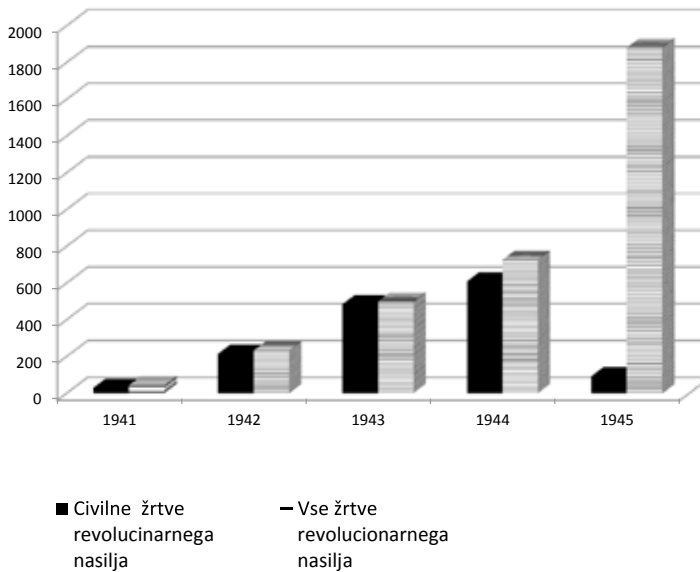
so odvzem premoženja političnim nasprotnikom, pregoni, grožnje, mučenje in tudi uboji ...¹¹

Po obliki napadov je šlo na Gorenjskem večinoma za atente na posamične žrtve ali največ dva do tri osebe skupaj. Izjema je škofjeloško območje, kjer je revolucionarna stran zlasti na začetku leta 1944 (nekaj pa že tudi leta 1943) izvedla tudi nekaj večjih terorističnih akcij, v katerih so v enem napadu z bombami in s puškami pobili več ljudi naenkrat.

Med gorenjskimi civilisti je, na podlagi arhivskih virov in kritičnega pretresa INZ-jevega popisa žrtev druge svetovne vojne in zaradi nje v Sloveniji v obdobju 1941–1945, revolucionarna stran povzročila 1275 žrtev. Če pogledamo civilne žrtve revolucionarnega nasilja po partijskih okrožjih oz. OF-okrožjih, ugotovimo, da je bilo največ žrtev v kamniškem okrožju – 377, sledijo škofjeloško območje s 343 civilnimi žrtvami revolucionarnega nasilja, kranjsko okrožje z 223, jeseniško okrožje z 214 in litijsko okrožje s 118 civilnimi žrtvami. Da dobimo celotno sliko medvojnega revolucionarnega nasilja, je treba dodati še 220 žrtev med partizani in partizanskimi dezertjerji, ki so jih iz različnih vzrokov (nezaupanja, kritiziranja vodstva, suma izdaje ali osebne zamere) pokončali pripadniki partizansko-revolucionarnih enot sami. Na podlagi ugotovitev s seznama je bilo 68 tovrstnih žrtev v kamniškem, 50 v kranjskem, 47 v škofjeloškem, 37 v jeseniškem in 18 v litijskem okrožju. Če pogledamo po posameznih letih, ugotovimo, da je od datumsko znanih ubojev revolucionarni tabor leta 1941 povzročil 43 žrtev, leta 1942 232, leta 1943 500, leta 1944 623 in leta 1945 96 žrtev. Med žrtvami je bilo 286 žensk (19 odstotkov), od tega 274 civilistk (16,4 odstotka vseh revolucionarnih civilnih žrtev) in 12 partizank (5,4 odstotka partizanskih žrtev revolucije).¹²

11 Damjan Hančič, *Revolucionarno nasilje na osrednjem in zahodnem Gorenjskem*, str. 194–196.

12 Prav tam.

GIBANJE ŠTEVILA ŽRTEV MEDVOJNEGA REVOLUCIONARNEGA NASILJA PO POSAMEZNIH VOJNIH LETIH NA GORENJSKEM TER RAZMERJE MED CIVILNIMI IN »VOJAŠKIMI« ŽRTVAMI TEGA NASILJA

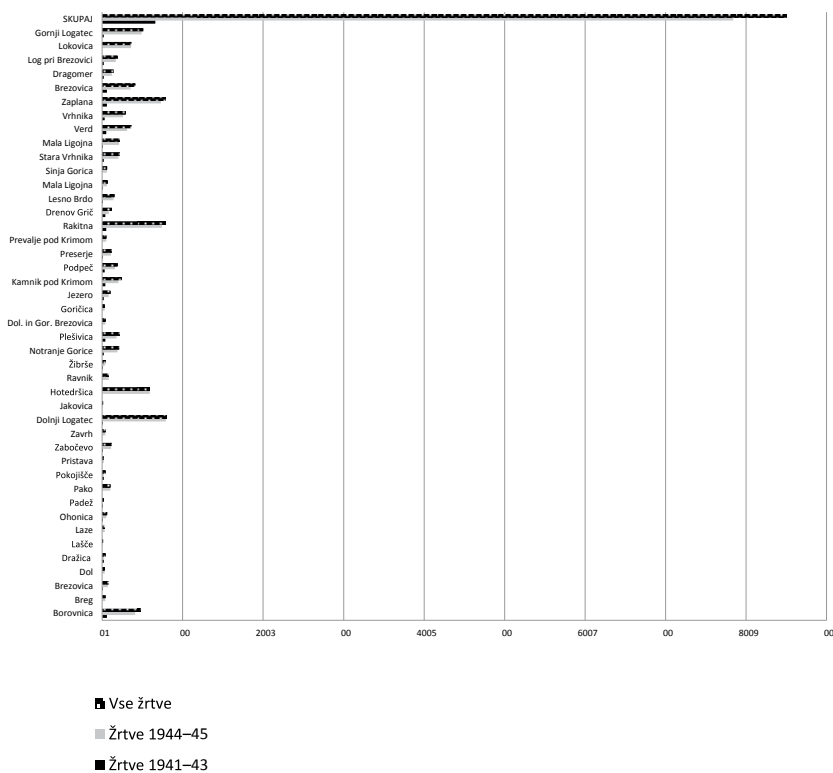
Skupno je torej revolucionarna stran na območju medvojne Gorenjske povzročila okoli 1500 žrtev, v to številko pa niso vključeni pobiti domobranci, raztrganci, verkšuci, orožniki in gestapovci. Število teh znaša skupaj še nadaljnjih približno 2000 žrtev. To pomeni, da je revolucionarni tabor do konca leta 1943, to je do obdobja, ko se na Gorenjskem pojavi prva domobranska postojanka, tu pobil že okoli 775 žrtev, kar je že polovica medvojnih žrtev, ki jih je povzročil revolucionarni tabor. Ob primerjavi podatkov, da naj bi na Gorenjskem

med vojno partizansko-revolucionarna stran pobila okrog 1300 okupatorskih (nemških) vojakov in da je ta stran takrat povzročila kar okoli 1500 slovenskih žrtev, če prištejemo še takoj po vojni pobite gorenjske domobrance, pa kar okoli 3300 slovenskih žrtev, se ponovno odpre vprašanje smotrnosti in pomena partizanskega boja tudi na tem območju.¹³

*Žrtve revolucionarnega nasilja
na osrednjem Notranjskem*

Obravnavano območje zajema osrednji del Notranjske, to je območje jugozahodno od Ljubljane ob železniški progi Ljubljana–Trst vse do nekdanje rapalske meje. Obsega območje od Brezovice, Borovnice, prek Vrhnike, Logatca vse do Hotedršice, Kalc in Planine. Na obravnavanem območju je bilo med letoma 1941 in 1945 skupaj 850 žrtev revolucionarnega nasilja, od tega jih je bilo zgolj 66 (8 odstotkov) v letih 1942 in 1943, tj. v prvem obdobju revolucije, katerega žrtve so bili večinoma civilisti. Preostale žrtve, 784 (92 odstotkov), so padle v letih 1944 in 1945, večinoma kot domobranci, pri čemer jih je v boju padla peščica, velika večina je bila žrtev povojnih pobojev v maju in juniju 1945.

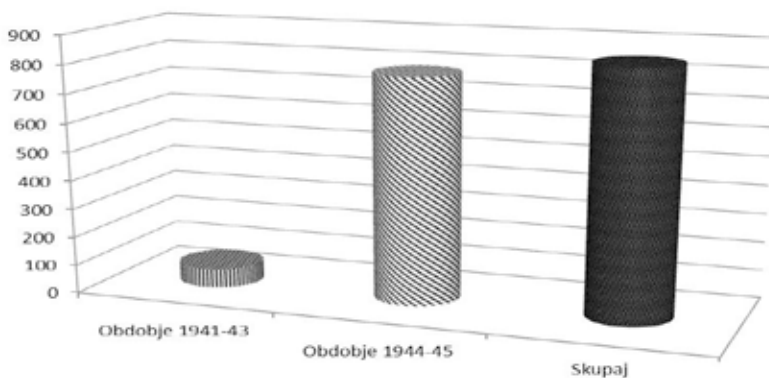
¹³ Prav tam.

ŽRTVE REVOLUCIONARNEGA NASILJA PO POSAMEZNIH KRAJIH NA OBMOČJU OSREDNJE NOTRANJSKE

Število žrtev in zlasti časovnica izvajanja revolucionarnega nasilja sta na tem območju v glavnem podobna razvoju v Ljubljani in v celotni Ljubljanski pokrajini (prvi dvig žrtev leta 1942, nato največji skok v maju in juniju 1945); vendar sorazmerno nizko število žrtev v prvem valu revolucionarnega nasilja spomladi 1942 kaže na neko specifično tega območja v primerjavi z ljubljanskim (ob)mestnim in dolomitskim območjem: večje število stacioniranih okupacijskih vojakov zaradi

bližine železniške proge Ljubljana–Trst in poseben razvoj revolucionarnega odporniškega gibanja na območju Logatca, kjer na začetku organizacije OF in odporniškega gibanja niso vodili komunisti, ampak sokoli.

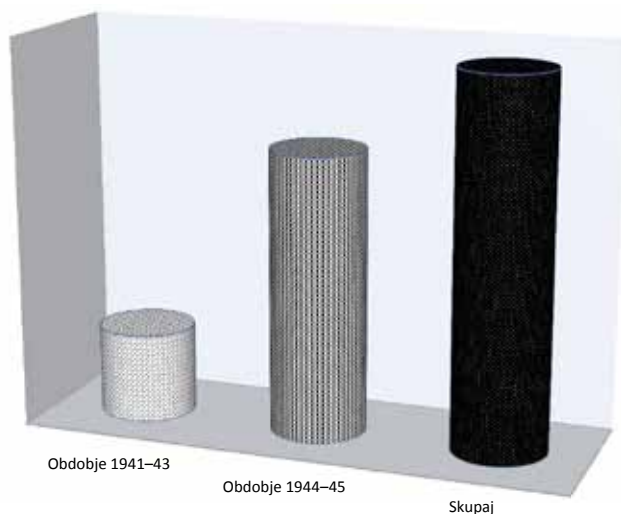

ŽRTVE REVOLUCIONARNEGA NASILJA NA OSREDNJEM NOTRANJSKEM GLEDE NA OBDOBJE MEDVOJNEGA SPOPADA

V primerjavi osrednjega dela Notranjske s severovzhodnim notranjskim območjem, točneje območjem Dolomitov, zasledimo podobnost v časovnici dviga in padca števila žrtev revolucionarnega nasilja (prvi leta 1942, drugi poleti 1945), vendar je bilo na slednjem glede na število prebivalcev obakrat večje kot na prvem. Tako je npr. v župniji Šentjošt, ki obsega kraje Šentjošt, Butajnova, Planina nad Horjulom, Smrečje in Samotorica, v letih 1941–1945 partizansko-revolucionarna stran ubila 134 ljudi, od tega 32 v toku vojne, zlasti leta 1942, ko je bilo poleti 1942 ubitih kar 23 oseb (17 moških in šest žensk) in

102 leta 1945 kot žrtev množičnih zunajsodnih umorov takoj po končani vojni.¹⁴

To pomeni, da je bilo že v letu 1942 na dolomitskem območju sorazmerno več žrtev revolucionarnega nasilja kot v osrednjem delu Notranjske, kar je razvidno tudi s priloženih grafov. Osnovni razvoj vrhunca in padca števila žrtev je primerljiv z ljubljanskim in s celotnim notranjim območjem, vendar je število žrtev v prvem obdobju izbruha revolucionarnega nasilja večje kot na osrednjem notranjskem območju.

ŽRTVE REVOLUCIONARNEGA NASILJA NA OBMOČJU ŽUPNIJE ŠENTJOŠT

14 Marta Kavčič Keršič, *Prva vaška straža v Sloveniji, Šentjošt 1941-43*, str. 135; Marta Kavčič Keršič, »Žrtve revolucije v Šentjoštu poleti 1942«, v: *Leto 1945 - 70 let potem*, monografija znanstvenih prispevkov, Državni svet RS, Ljubljana 2016, str. 100-102.

Verjetni vzroki za manjše število žrtev v prvem obdobju izbruha revolucionarnega nasilja

Eden od vzrokov za takšen razvoj je vsekakor večje število okupatorskih vojakov na tem območju v primerjavi z Dolomiti, saj je tu potekala pomembna železniška povezava med Ljubljano in Trstom. Vendar lahko na osnovi nekaterih novejših raziskav del razlogov za to iščemo tudi v samem organiziranju boja proti okupatorju znotraj revolucionarnega tabora. V Logatcu so bili leta 1941 namreč glavni organizatorji in člani OF izključno člani Sokola. Kot ugotavlja zgodovinar Janez J. Švajncer, v nobenih spominih ali dokumentih ni bilo navedeno, da bi kot OF iskali pot do pripadnikov drugih predvojnih političnih usmeritev. Zaradi tega naj bi logaški OF deloval »v nasprotju s temeljnimi usmeritvami organizacije«. ¹⁵ »Na sestanku avgusta 1941 je logaška sokolska organizacija sebe postavila v vlogo OF, vendar kljub temu potem delovala v nasprotju s temeljnimi točkami OF. Predvojno sokolsko nestrpnost do političnih nasprotnikov so voditelji sokola v Logatcu prenesli v nove razmere in OF. Zato niso iskali poti do pripadnikov strank, v katerih so pred vojno videli svoje nasprotnike« ... ¹⁶ V tako organiziranem OF v Logatcu tudi KP ni imel nobene vloge. V logaškem OF je sodeloval samo en član KP, ki pa je že pred vojno postal član Sokola. Zato so se akcije OF tudi razlikovale od drugih območij, kjer so OF vodili komunisti. Tako Švajncer ugotavlja, da OF v Logatcu leta 1941 tudi ni organiziral nobenega množičnega in ne posamičnega odhoda v partizane, kar je bila po začetku t. i. oborožene vstaje glavna naloga OF. Organizacija OF v Logatcu ni leta 1941 po-

15 Janez J. Švajncer, »Zamolčano, Logatec 1941–1945 nekoliko drugače«, v: *Logatec 1941–1945*, Vojni muzej Logatec 2013 (dalje Švajncer, *Logatec 1941–1945 nekoliko drugače*), str. 249.

16 Prav tam.

slala v bližnje gozdove nobene svoje enote, ki bi imela značaj krajevne enote, prav tako ni bilo tu nobene partizanske enote ali skupine in ni bilo izvedeno zbiranje orožja za partizanske enote, tudi ni izvajala kakšnih oboroženih akcij. Tako tudi prvi logaški partizan ni bil komunist, pač pa znani logaški smučar, Alojz Kralj.¹⁷ Kot ugotavlja Švajncer, je bila organizacija OF v Logatcu tako neaktivna, da je konec leta 1941 in na začetku leta 1942 izvode Slovenskega poročevalca v imenu OF med ljudmi razdeljeval kar v italijanski vojaški uniformi podoficir obveščevalne službe mejnih enot GAF.¹⁸ Švajncer poleg tega ugotavlja, da je bila *»edino dejanje, ki bi ga bilo mogoče šteti v okvir narodnoosvobodilnega boja, likvidacija Jožeta Jazbeca, če je ta res bil italijanski vohun«*.¹⁹ Delovanju Pehačkove skupine po Švajncerju tudi ni mogoče pripisati revolucionarni usmerjenosti, saj naj v skupini ne bi bilo nobenega člana partije, Andrej Babnik in Rado Pehaček pa sta bila predvojna voditelja Sokola v Logatcu. Kot pa je znano, so si bili sokoli in komunisti med seboj v mnogih vprašanjih precej različni in nasprotni.²⁰

Pehačkova skupina tudi ni imela politkomisarja, kar je sicer vsaki partizanski enoti poleg poveljnika v istem rangju predpisoval t. i. partizanski zakon iz julija 1941. Vendar je kljub tem posebnostim vodstvo partizanskih enot za to skupino vedelo, saj je skupino obiskal celo Stane Kavčič - Džuro, po drugi strani pa so za to enoto vedeli tudi italijanski okupatorji, saj jo je obiskoval podoficir obveščevalne službe mejnih enot GAF iz Logatca, za katerega je bilo pozneje ugotovljeno, da naj bi bil vrinjenec v partizanske vrste.²¹ V prvem spopadu z Italijani je bila enota 31. maja 1942 pri Vranjih pečinah, vendar naj v tem

17 Švajncer, *Logatec 1941–1945 nekoliko drugače*, str. 250.

18 Prav tam.

19 Prav tam, str. 261.

20 Prav tam, str. 262.

21 Prav tam.

spopadu, kljub različnim navedbam prič, naj ne bi bil nihče ubit.²² Prvi resnejši spopad med Italijani in partizani pa se je zgodil po prihodu borcev Dolomitskega odreda na Notranjsko, in sicer 11. junija 1942 v Cestah.²³

Delovanje VOS-a na tem območju

V primerjavi z območjem Gorenjske ustanovitev VOS-a za območje Notranjske ne pomeni povečanja žrtev revolucionarnega nasilja. Okrožna komisija VOS-a za vrhniško območje je bila ustanovljena aprila 1943.²⁴ Okrožni načelnik VOS-a je imel po rajonih svoje pooblaščenke, med drugim tudi v logaškem in rovtarskem. Več mesecev je nato trajalo, da je okrožna komisija VOS-a prek rajonskih pooblaščenecv prodrla skoraj v vsako vas. Še posebej so bili pozorni na tiste, ki so bili mobilizirani v partizane ali pa so se partizanom pridružili iz nasprotnikovih vrst. VOS-u so dajali podatke tudi nekateri domobranci, sicer pristaši OF.²⁵

Kot je razvidno tudi iz priloženih tabel, pa se je število žrtev revolucionarnega nasilja povečalo leta 1945, ko je bila v povojnem obračunu pomorjena večina zajetih pripadnikov domobranskih enot in število žrtev tudi na tem območju močno presega število žrtev vseh prejšnjih valov medvojnega revolucionarnega nasilja.

22 Prav tam, str. 263.

23 Prav tam, str. 265.

24 Prav tam, str. 200, 201.

25 Prav tam.

Revolutionary violence during the War—differences and similarities

Summary

In Ljubljana, the revolutionary side began carrying out assassinations against its political opponents already at the end of 1941, with the actions becoming more frequent in the spring of 1942 to the autumn of the same year. The violence in Ljubljana decreased in 1943 and 1944. The violence peaked with extrajudicial killings of disarmed anti-communist military formations immediately after the formal end of the war in May and June 1945.

In the years of 1941 and 1942, the residents of the Gorenjska region felt the revolutionary terror indirectly—through the occupiers' revenge for Partisan armed resistance actions. It was not until the autumn and winter of 1943 and especially in the spring of 1944, that the communists began directly and extensively acting against all political opponents, especially wealthy farmers and craftsmen, through the Security Intelligence Service—VOS. The revolutionary violence peaked immediately after the war in the Gorenjska region as well, with the number of victims of post-war killings being the highest in May and June 1945.

The central part of the Notranjska region (specifically, the area near the Ljubljana-Trieste railway line) experienced the first wave of revolutionary violence in the spring of 1942, however, the victim count there was significantly lower compared to the nearby area of Polhograjski Dolomiti. The second and at the same time the largest increase in the number of victims of revolutionary violence happened in May and June 1945 when members of the Home Guard from this area, who were sent back from neighbouring countries, were executed in mass killings.

Prejeto: 2. 9. 2017
1.01 Izvirni znanstveni članek

Dr. Renato Podbersič¹

Seznam žrtev revolucionarnega nasilja na severu Primorske²

Izvleček

V prispevku je pozornost namenjena žrtvam, ki so jih povzročili pripadniki partizanskega gibanja na severu Primorske med drugo svetovno vojno. Gre za območje današnjih občin Bovec, Cerkno, Idrija, Kobarid in Tolmin. Na podlagi arhivskih virov je ugotovljeno, da je tovrstno nasilje na tem območju zahtevalo 338 žrtev. Podatki sicer še niso dokončni.

KLJUČNE BESEDE: *severna Primorska, revolucionarno nasilje na Primorskem, smrtne žrtve med drugo svetovno vojno, Idrijsko in Tolminsko med revolucijo*

- 1 Dr. Renato Podbersič, znanstveni sodelavec, Študijski center za narodno spravo, Tivolska 42, SI – 1000 Ljubljana, renato.podbersic@guest.arnes.si.
- 2 Raziskovalni program št. P6-0380 je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

Abstract

The article focuses on the victims of the Partisan movement in the northern part of the Primorska region during the Second World War. The areas in question are what is today known as the municipalities of Bovec, Cerklno, Idrija, Kobarid, and Tolmin. Based on archival sources, it was found that such violence claimed 338 lives in this area. The data is still inconclusive.

KEY WORDS: *northern Primorska region, revolutionary violence in the Primorska region, casualties during the Second World War, areas of Idrija and Tolmin during the revolution*

Politične in vojaške razmere za revolucijo med drugo svetovno vojno so bile na Primorskem specifične v primerjavi s preostalo Slovenijo, ker je dolgoletni italijanski fašistični pritisk povzročil, da je večina primorskega ljudstva partizansko gibanje sprejela kot odraz narodnih sanj po osvoboditvi.³

O začetkih komunistične revolucije na Primorskem lahko rečemo, da so primeri neposrednega revolucionarnega nasilja do pomladi 1943 redki. Primorci so partizansko delovanje do tedaj čutili bolj posredno, predvsem kot italijansko maščevanje za izvedene partizanske akcije.

Preobrat in zaostritev razmer sta pomenila prihod Aleša Beblerja,⁴ ki je na Primorsko dospel na začetku novembra 1942 po nalogu Centralnega komiteja KPS in Izvršnega odbora OF. Imel je vsa potrebna pooblastila in je redno poročal v Ljubljano. Zdi se, da je Beblerju med vsemi pomočniki še najbolj ugajal mladi Dušan Pirjevec - Ahac, s katerim se je občasno posvetoval. Čez nekaj mesecev pa so s Primorskega v Ljubljano začele prihajati pritožbe čez Beblerja, predvsem očitki, da deluje preveč avtoritarno. Pirjevec sam niti ni preveč skrival, da goji nezaupanje do Primorcev oz. domačih kadrov. Med drugim

- 3 Renato Podbersič, *Revolucionarno nasilje na Primorskem 1941–1945: Goriška in Vipavska*, Študijski center za narodno spravo, Ljubljana 2011, str. 26–30; Janez A. Arnež, *SLS: Slovenska ljudska stranka*, Studia Slovenica, Ljubljana, Washington 2002; *Slovenski upor 1941: Osvobodilna fronta slovenskega naroda pred pol stoletja*, zbornik referatov, ur. Ferdo Gestrin, Bogo Grafenauer, Janko Pleterški, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana 1991; Stane Kos, *Stalinistična revolucija na Slovenskem 1941–1945*, samozaložba, Rim 1984; Lojze Ude, *Moje mnenje o položaju*, Slovenska matica, Ljubljana 1994.
- 4 Dr. Aleš Bebler (1907–1981), po rodu iz Idrije, predvojni komunist, španski borec in narodni heroj. Oktobra 1942 ga je KPS poslal na Primorsko.

to razkriva tudi obširno poročilo, ki ga je na začetku maja 1943 Pirjevec poslal v Ljubljano, kjer je med drugim zapisal: »Največje težave imamo s komandnim in komisarskim kadrom, ki je večinoma iz domačinov s tipično primorskimi specialnostmi. Iste težave imamo z obveščevalci.«⁵ Pismo je sicer povezano z obtožbami na račun partizanskega vodstva na Primorskem zaradi poraza proti Italijanom na planini Golobar pri Bovcu 26. aprila 1943. V tem boju je padlo 32 borcev, 35 je bilo ranjenih, Italijani pa so zajeli tudi 40 partizanov. Na strani nasprotnikov partizanskega gibanja pa so se vrstile obtožbe na njegov račun, češ da je pravi sadist, ki uživa v mučenju zaslišancev.⁶

Neposredno revolucionarno nasilje se je okrepilo sredi leta 1943, še zlasti po kapitulaciji Italije jeseni 1943. Zaostrila se je komunistična komponenta t. i. narodnoosvobodilnega gibanja, kar je posledično vodilo v vse večje partizansko nasilje tudi na (severnem) Primorskem, ki je jeseni leta 1943 in sredi leta 1944 doseglo svoj vrhunec.⁷ Revolucionarno nasilje na severu Primorske je še posebej zaznamoval poboj nedolžne petnajsterice zaradi dogodkov v Cerknem pozimi 1944, ki je državljansko vojno dokončno zaostril tudi na zahodu Slovenije. Dne 27. januarja 1944 je namreč nemška enota iz Idrije napadla partijsko šolo v Cerknem. Padlo je 47 partizanov, med njimi veliko tečajnikov. Pokrajinski komite KPS je krivce našel med skupino domačinov, ki jih je partizanska stran že jeseni označila za »belo gardo«. Vosovci so prijeli petnajst ljudi in jih 3. februarja 1944 postrelili, med njimi kaplana Lada Piščanca in Ludvika Slugo. Eni žrtvi, Josipu Bavconu, je ranjenemu uspelo pobegniti. Pred leti je dr. Borisu Mlakarju prepričljivo uspelo dokazati, da pobiti na Lajšah februarja 1944 niso bili krivi za

5 Arhiv Republike Slovenije, SI AS 1638, šk. 532, mapa 1.

6 Stane Kos, *Stalinistična revolucija na Slovenskem 1941–1945*, I. knj., samozaložba, Rim 1984, str. 287.

7 Podbersič, *Revolucionarno nasilje na Primorskem*, str. 8.

nemški vpad v Cerkno, ampak da je šlo za izdajstvo v partizanskih vrstah, pomanjkanje varnostnih ukrepov in prepričanje v nepotrebno konspiracije.⁸

Nasilje partizanskih enot in VOS-a oz. od 1944 naprej Ozne primorskih ljudi ni odvrčalo od boja za nacionalno identiteto. Partizani so uživali iskreno simpatijo večine Primorcev, saj je večina preprostih ljudi v njih videla požrtvovalne borce za svobodo in osvoboditev izpod tujega jarma. Priznati je treba tudi dobro vodeno in organizirano propagando OF, ki je poudarjala predvsem narodno osvoboditev.⁹

Uradne podatke o žrtvah druge svetovne vojne na Slovenskem sicer še vedno zbira Inštitut za novejšo zgodovino, ki je 20. oktobra 2011 poslal naslednji dopis: »*Glede na podatkovno bazo žrtev 2. svetovne vojne (z dne 4. 10. 2011) je na Primorskem in v Reški pokrajini za obdobje junij 1940–januar 1946 mogoče ugotoviti 1077 žrtev, katerih smrt so povzročile partizanske formacije v času vojne ali pa povojni vojaško-policijski organi novih komunističnih oblasti. Med njimi je 538 žrtev, ki po vojnem statusu pripadajo civilistom (vendar gre v 15 primerih za civilne žrtve, katerih smrt je povezana z z vojno povezanimi nesrečami, in ne z revolucionarnim nasiljem), pri 102 žrtvah pa ni mogoče ugotoviti vojnega statusa oziroma njihove udeležbe v vojni. Vse druge žrtve (437) so vojaške osebe, delujoče na omenjenem območju.*«¹⁰

Na področju zapisovanja medvojnih krvavih dogodkov na Primorskem je morda še najzanimivejši *Statistični pregled*, ki ga

8 Boris Mlakar, *Tragedija v Cerknem pozimi 1944*, Goriška Mohorjeva družba, Gorica 2000.

9 Podbersič, *Revolucionarno nasilje na Primorskem*, str. 50.

10 Inštitut za novejšo zgodovino: *Smrtne žrtve med prebivalstvom na območju Republike Slovenije med 2. svetovno vojno in neposredno po njej, 1940–1946*, Ljubljana 1997–2010, zbirka podatkov, stanje na dan 4. oktobra 2011.

je pripravil *Občinski ljudski odbor Tolmin*. Glede na poimenovanje občinskega organa smemo sklepati, da je seznam nastal najverjetneje sredi 50. let preteklega stoletja. Gre za zvezek št. II, pravzaprav broširano knjigo, naključno najdeno pred nekaj leti med obnavljanjem stare hiše v Tolminu. Izvirnik danes hrani Ivan Božič iz Tolmina, nekdanji poslanec Državnega zbora Republike Slovenije. Ker se nanaša le na del nekdanje velike Občine Tolmin, ki je do reforme lokalne samouprave leta 1994 vključevala tudi danes samostojni občini Bovec in Kobarič, smemo upravičeno domnevati, da sta obstajala podobna statistična pregleda v dveh ločenih zvezkih tudi za bovško in kobariško občino. Žal njuno nahajališče danes ni znano. Zdi se, da to ni bil prvi tak seznam, saj je na četrti strani, na koncu skupnega popisa žrtev, pomenljiv zapis: »*Opomba: Gornji pregled je številčno precej višji od onega objavljenega v lanskem statističnem pregledu, ker takrat niso bili zajeti umrli pripadniki raznih sovražnih formacij in italijanske vojske ter justificirano od NOV.*« Toda to še ni vse. Poleg tiskanih črk na seznamu so tudi ročno s svinčnikom pripisane dodatne številke. Gre za število v rubriki »*Umrli in padli*« in v podrubriki »*Justificirani od NOB*«. Tudi tokrat so številke precej višje glede na natipkani seznam.¹¹

Po uradnih popravljenih in dopoljenih podatkih občinskih organov Občine Tolmin v mejah pred letom 1958 je med drugo svetovno vojno v tej občini umrlo 963 ljudi, od tega jih je bilo 209 »*justificirani/h/ od NOB*«. ¹²

Dodatna vrednost zbranih statističnih podatkov sledi v nadaljevanju, kjer je po abecednem redu navedenih vseh sedemdeset naselij, ki so večinoma v mejah današnje Občine

11 Kopijo omenjenega *Statističnega pregleda* iz Tolmina hrani avtor tega prispevka.

12 Prav tam.

Tolmin. Podatki so razvrščeni v štiri rubrike: ime in priimek umrlega, hišna številka njegovega prebivališča, letnica in kraj smrti ter vzrok smrti. Danes lahko žal le ugibamo, ali so podobni sezname obstajali tudi za druge občine v Sloveniji, kdo je sodeloval pri njihovem nastajanju in čemu so bili namenjeni.

Objavljamo poimenski seznam žrtev, ki so jih povzročili partizani in druge enote pod vodstvom komunistične partije na severu Primorske, to je v Zgornjem Posočju in na Idrijsko-Cerkljanskem območju. Med žrtvami so prikazani tako civilisti kot tudi vojaki.¹³ Upoštevani so pobiti, ki so imeli med drugo svetovno vojno stalno prebivališče na območju današnjih občin Bovec, Cerkno, Idrija, Kobarid in Tolmin. Največja grobišča na omenjenem območju so na območju Trebuše, ocene o tam pobitih segajo do približne številke tristo. Ozna za oblast IX. korpusa je namreč imela svoj štab in »sodišče« v Gorenji Trebuši, na kmetiji Na gradu, v zgornjem delu doline. Njen glavni zapor je bil na drugem koncu doline, na Bogatinovšu, glavna zasliševanja pa so potekala na kmetiji V rižah. »Obsojence« so običajno vodili od kmetije Na gradu v Podgrivško grapo ali na Melišče nad Babjim poljem. Tam so jih pobili, bodisi z ustrelitvijo ali pa kar s krampi in z lopatami.¹⁴ Največja skupina tam pobitih je 31 pripadnikov t. i. primorskih domobrancev, zajetih med partizanskim napadom na Črni Vrh

13 Na seznamu seveda niso upoštevani tisti vojaki s Primorskega, ki so bili mobilizirani v italijansko kraljevo vojsko in so padli na bojiščih na Balkanu, v spopadih z enotami jugoslovanskih partizanov. Z območja Občine Cerkno Franc Gregorčič, padel leta 1943 v Bosni; z območja Občine Tolmin Franc Krajnik, padel leta 1943 v Črni gori; Andrej Leban, padel leta 1942 pri Kninu; Emil Štrukelj, padel leta 1942.

14 Tine Velikonja, »Polja smrti v Gorenji Trebuši«, v: *Zaveza*, št. 39, Ljubljana 2000, 70–78; Podbersič, *Revolucionarno nasilje na Primorskem*, str. 48, 49.

nad Idrijo. Partizani so ujetnike pobili v prvi polovici septembra 1944, najverjetneje v Makčevi grapi.¹⁵

Seznam žrtev revolucionarnega nasilja in padlih v protipartizanskih enotah (Slovenski narodni varnostni zbor – SNVZ) na severu Primorske je nastal na podlagi arhivskih dokumentov, ki jih hranita Arhiv Republike Slovenije in Pokrajinski arhiv v Novi Gorici. Uporabljeni so tudi podatki iz matičnih knjig številnih župnijskih arhivov na tem območju in podatki iz že opisanega *Statističnega pregleda*, ki ga je izdala nekdanja Občina Tolmin. Številne podatke o umorjenih v zgornjem Posočju najdemo tudi v časopisu *Tolminski glas*, ki so ga med julijem 1944 in aprilom 1945 izdajali pripadniki Slovenskega narodnega varnostnega zbora oz. t. i. primorskih domobrancev iz postojanke v Tolminu. Upoštevan je seznam žrtev, objavljen v goriškem časopisu *Slovenski Primorec*, z dne 3. novembra 1948. Podatki so primerjani tudi z zbirko podatkov Inštituta za novejšo zgodovino Smrtne žrtve med prebivalstvom na območju Republike Slovenije med drugo svetovno vojno in neposredno po njej, 1940–1946. Seznam ni dokončen!

15 Velikonja, *Polja smrti*, str. 75, 76; Borivoj Lah - Boris, *Od Kobarida do Trsta. Boji 30. divizije v štirinajstih ofenzivah*, Društvo piscev zgodovine NOB, Ljubljana 1996, str. 123.

Občina Bovec

Ime in priimek žrtve	Bivališče	Letnica smrti
Mario Gentilini	Kal - Koritnica	1943
Rudolf Klavora	Čezsoča	1944
Andrej Nikola Kravanja	Vrsniške Drage	1944
Karlo Mlekuž	Bovec	1943
Anton Mrakič	Bovec	1943
Izidor Ostan	Bovec	1944
Anton Rosbach	Bovec	1943
Ana Šuler	Čezsoča	1943
Pavel Šuler	Čezsoča	1943
Avgust Neumann	Soča	1945

Občina Cerklje

Ime in priimek žrtve	Bivališče	Letnica smrti
Janez Ambrožič	Cerkno	1944
Filip Bevk	Cerkno	1944
Štefan Bizjak	Gorenji Novaki	1943
Viktor Bizjak	Gorenji Novaki	1943
Rudolf Bogataj	Cerkno	1944
Katarina Božič	Cerkno	1944

Anton Čelik	Bukovo	1943
Milan Čelik	Bukovo	1945
Ladislav Čelik	Bukovo	1944?
Angela Eržen	Cerkno	1944
Albert Kavčič	Cerkno	1944
Gabrijel Kenda	Cerkno	1944
Neža Kenda	Lazec	1944
Terezija Kenda	Cerkno	1943
Anton Mlakar	Lazec	1944
Marija Mlakar	Cerkljanski Vrh	1943
Stanislav Mlakar	Jazne	1944
Franc Močnik	Zakojca	1945
Slavica Moškat	Cerkno	1944
Viktorija Moškat	Cerkno	1944
Ivan Mrak	Bukovski Vrh	1945
Jožef Jakob Oblak	Ravne pri Cerknem	1943
Pavla Paa	Cerkno	1944
Ladislav Piščanc	Cerkno	1944
Ivan Podobnik	Dolenji Novaki	1943
Amalija Purgar	Zakriž	1944
Anton Rejc	Šebrelje	1943
Franc Rojc	Cerkno	1944
Angela Ržen	Cerkno	1943
Pavla Sedej	Cerkno	1944
Angel Seljak	Jagršče	1943
Ludvik Sluga	Cerkno	1944

Stanislav Špik	Bukovski Vrh	1944
Peter Štucin	Trebenče	1944?
Avguštin Tratnik	Lazec	1943
Viktor Tušar	Jagršče	1944
Karlina Zorzut	Cerkno	1944

Občina Idrija

Ime in priimek žrtve	Bivališče	Letnica smrti
Ludvik (Bajec) Bajc	Črni Vrh nad Idrijo	1943
Filip Bezeljak	Mrzli Log	1944
Janez Bezeljak	Predgrize	1944
Franc Bogataj	Medvedje Brdo	1944
Ivana Bolčina	Predgrize	1944
Valentin Bonča	Zadlog	1945
Viktor Bonča	Zadlog	1945
Ivan Bratun	Zadlog	1944
Ciril Brenčič	Godovič	1944
Anton Cigale	Zadlog	1944
Jožef Cigale	Zadlog	1944
Jožefa Cigale	Zadlog	1944
Pavel Cigale	Zadlog	1944
Franc Černalogar	Idrijski Log	1943
Pavlina Černalogar	Čekovnik	1944
Anton Čuk	Kanji Dol	1944

Edvard Čuk	Zadlog	1944
Franc Čuk	Črni Vrh nad Idrijo	1944
Janez Čuk	Črni Vrh nad Idrijo	1944
Karel Čuk	Predgrize	1944
Katarina Čuk	Lome	1944
Marija Čuk	Lome	1944
Jakob Domine	Trebče	1944
Maksimilijan Felc	Predgrize	1944
Andrej Gabrovšek	Godovič	1945
Ciril Gantar	Jelični vrh	1944
Alozij Habe	Predgrize	1944
Anton Habe	Predgrize	1943
Jernej Habe	Predgrize	1944
Ivan Homovc	Godovič	1945
Pavel Homovc	Godovič	1945
Bogoljub Teofil Istenič	Predgrize	1944
Bogomil Istenič	Predgrize	1944
Marija Isotta	Idrija	1944
Anton Jazbar Gasparini	Idrija	1943
Franc Jazbar	Idrija	1945
Marija Jazbar	Idrija	1944
Franc Jenko	Idrija	1944
Frančišek Kavčič	Zadlog	1944
Janez Kavčič	Črni Vrh nad Idrijo	1944
Karel Kavčič	Lome	1944
Ivan Klavžar	Lome	1942

Miroslav Kobal	Idrija	1943
Franc Kogovšek	Zavratec	1945
Jožefa Kolenc	Mrzla Rupa	1945
Ivana Knap	Idrija	1944
Ivan Kržišnik	Idrija	1944
Marija Kušman	Idrija	1943
Franc Lapajne	Jelični Vrh	1945
Franc Lampe	Zadlog	1944
Ivan Lampe	Zadlog	1944
Janez Lampe	Lome	1944
Janez Lampe	Zadlog	1944
Ludvik Lampe	Zadlog	1945
Rafael Lampe	Zadlog	1944
Alojz Lapajne	Zadlog	1944
Anton Lazar	Jelični Vrh	1944
Stanislava Lazar	Dole	1944
Anton Lazar	Idrija	1945
Matija Lazar	Zavratec	1945
Jožef Likar	Idrija	1943
Ludvik Logar	Črni Vrh nad Idrijo	1944
Andrej Lukan	Zavratec	1945
Anton Markič	Črni Vrh nad Idrijo	1944
Jakob Martini	Idrija	1943
Albina Medved	Predgrize	1944
Andrej Medved	Predgrize	1944
Anton Mikuž	Zadlog	1944

Dominik Mikuž	Predgrize	1944
Janez Ferdinand Mikuž	Črni Vrh nad Idrijo	1944
Karel Mikuž	Predgrize	1944
Stanko Mikuž	Črni Vrh nad Idrijo	1944
Vincenc Mlinar	Spodnji Vrsnik	1944
Henrik Mohorič	Spodnja Kanomlja	1945
Marjeta Mohorič	Spodnja Idrija	1944
Marijan Mrljak	Spodnja Idrija	1944
Ivan Novak	Govejk	1944
Frančiška Ozbič	Lome	1944
Karol Ozbič	Lome	1944
Julijan Ozbič	Lome	1945
Ivana Pelhan	Idrija	1944
Justina Pelhan	Jelični Vrh	1944
Alojzij Petrovčič	Črni Vrh nad Idrijo	1944
Anton Pivk	Idrijska Bela	1944
Janez Pivk	Lome	1944
Viktor Plešnar	Zadlog	1943
Ivan Podobnik	Zgornji Vrsnik	1944
Anton Poženel	Črni Vrh nad Idrijo	1945
Ferdinand Poženel	Idrija	1944
Janez Poženel	Godovič	1945
Jožef Poženel	Predgrize	1944
Karel Poženel	Predgrize	1945
Stanislav Poženel	Črni Vrh nad Idrijo	1945
Ignacij Rejc	Srednja Kanomlja	1942

Rozina Rejc	Srednja Kanomlja	1942
Martin Rejec	Lome	1944
Anton Rudolf	Zadlog	1944
Franc Rudolf	Zadlog	1944
Ivan Rudolf	Lome	1944
Jakob Rudolf	Črni Vrh nad Idrijo	1944
Frančišek Rupnik	Predgrize	1944
Ivan Rupnik	Lome	1944
Janez Rupnik	Predgrize	1944
Janez Rupnik	Zadlog	1944
Jožef Rupnik	Idrijski Log	1942
Julijana Rupnik	Mrzli Vrh	1943
Matevž Rupnik	Zadlog	1944
Valentin Rupnik	Predgrize	1944
Rafael Sedej	Idrija	1943
Maks Seljak	Idršek	1943
Alojz Simnovčič	Govejk	1945
Slavko Sovrin	Idrija	1943
Alojzija (Antonija) Šavli	Masore	1943
Ivan Šemrl	Lome	1944
Julij Nikolaj Šemrl	Lome	1944
Ljudmila Šemrl	Strmec	1944
Marija Šemrl	Lome	1944
Franc Šemrl	Predgrize	1944
Jože Šinkovec	Veharše	1945
Leopold Šulgaj	Predgrize	1944

Anton Tominec	Zadlog	1944
Franc Tominec	Lome	1944
Jakob Tominec	Lome	1944
Janez Tominec	Lome	1944
Ljudmila Tominec	Pečnik	1944
Viktor Tominec	Lome	1944
Frančišek Tončič	Črni Vrh nad Idrijo	1944
Janez Tončič	Črni Vrh nad Idrijo	1945
Franc Tratnik	Čekovnik	1943
Milan Tratnik	Čekovnik	1944
Franc Trček	Zadlog	1944
Franc Trček	Črni Vrh nad Idrijo	1944
Ivan Trček	Črni Vrh nad Idrijo	1944
Rudolf Trček	Črni Vrh nad Idrijo	1944
Stanislav Trček	Veharše	1944
Alojzij Vidmar	Črni Vrh nad Idrijo	1944
Peter Vončina	Čekovnik	1944
Franc Zajec	Črni Vrh nad Idrijo	1945
Frančišek Žejn	Zadlog	1944
Leopold Žgavec	Predgrize	1944
Franc Žgavec	Jelični Vrh	1945
Franc Žgavec	Predgrize	1945

Občina Kobarid

Ime in priimek žrtve	Bivališče	Letnica smrti
Ignac Cerar	Drežnica	1943
Anton Cendol	Jevšček	1944
Jakob Čebokli	Potoke, Breginj	1944
Franc Komar	Kobarid	1943
Albin Koren	Drežnica	1944
Matija Koren	Drežnica	1945
Franc Kranjc	Drežnica	1944
Albin Lavrenčič	Logje	1944
Gizela Lavrenčič	Logje	1944
Jožef Lavrenčič	Logje	1944
Franc Lišter	Drežniške Ravne	1943
Andrej Mišič	Kred	1944
Anton Mišič	Kred	1944
Alojz Sever	Libušnje	?
Alojz Sivec	Libušnje	1945
Anton Skočir	Vrsno	1944
Jožef Skočir	Jezerca	1945
Ana Sovdat	Ladra	1944
Franc Sovdat	Ladra	1944
Alojz Šekli	Livek	1943
Angela Turjan	Kobarid	1943

Emilija Volarič	Idrsko	1943
Ivan Volarič	Idrsko	1944
Albin Žagar	Drežnica	1944

Občina Tolmin

Ime in priimek žrtve	Bivališče	Letnica smrti
Anton Andrejčič	Volče	1945
Silvo Bajt	Tolmin	1945
Edvard Batistič (Battisti)	Tolmin	1943
Baldimir Bavdaž	Gorenji Log	1945
Katarina Beguš	Prapetno	1944
Andrej Božič	Polje	1943
Miroslav (Mirko) Bratuž	Kanalski Lom	1945
Ivan Bremec	Grudnica	1943
Ivan Brešan	Zadlaz - Žabče	1945
Rudolf Bremec	Dolenja Trebuša	1943
Terezija Brešan	Tolmin	1943
Marija Breščak	Modrej	1943
Peter Breščak	Modrej	1945
Ludvik Črv	Gorski Vrh	1942
Janez Čufer	Podbrdo	1944
Franc Čufarin	Daber	1944
Anton Dakskobler	Rut	1945

Ivan De Petri	Kneža	1943
Marjan Drekonja	Kneža	1945
Feliks Drole	Podmelec	1943
Viktor Drole	Znojile	1945
Alojzij Duhovnik	Tolmin	1944
Silvester Gaberšček	Tolmin	1945
Matilda Gabršček	Zatolmin	1944
Milan Ladislav Golob	Grahovo ob Bači	1944
Anton Gorjup	Gorenji Log	1945
Carlo Gosio	Slap ob Idrijci	1943
Valentin Grahelj	Gorski Vrh	1943
Andrej Grohar	Podbrdo	1943
Andrej Gruden	Kanalski Lom	1945
Ivan Gruden	Prapetno Brdo	1945
Srečko Gruden	Gorenja Trebuša	1943
Jožef Ilinčič	Zatolmin	1943
Roman Ilinčič	Zatolmin	1945
Andrej Jermol	Volče	1944
Anica Jermol	Dolje	1943
Marija Jermol	Volče	1944
Franc Jug	Sela pri Volčah	1944
Valentin (Zdravko) Jug	Sela pri Volčah	1945
Andrej Kavčič	Ljubinj	1942
Ciril Kavčič	Poljubinj	1945
Franc Kenda	Ušnik	1945

Ivan Kenda	Lisec	1944
Jožef Kenda	Volče	1943
Roman Kenda	Volčanski Ruti	1944
Anton Kikelj	Stržišče	1945
Slavko Klobučar	Rut	1945
Zdravko Kobal	Tolmin	1945
Ivan Kobal	Ponikve	1944
Marij (Marjan) Kobal	Gorenji Log	1945
Valentin Kokošar	Podmelec	1943
Rudi Kovač	Dolenja Trebuša	1942
Andrej Kovačič	Tolminske Ravne	1943
Rudolf Kovačič	Logaršče	1944
Feliks (Srečko) Kragelj	Kanalski Lom	1945
Janez Kranjc	Šentviška Gora	1945
Ludvik Krapež	Gorenja Trebuša	1943
Ivo Kumar	Tolmin	1944
Rudolf Kuštrin	Logaršče	1943
Jožef Kutin	Dolje	1943
Andrej Leban	Zatolmin	1945
Ivan Leban	Poljubinj	1945
Jožefa Leban	Stopnik	1943
Jožef Leban	Poljubinj	1945
Pavla Julija Leban	Žabče	1943
Marija Leban	Žabče	1943
Franc Lipušček	Zadlaz - Čadrg	1944

Janez Makuc	Zakraj	1945
Ludvik Makuc	Šentviška Gora	1945
Edvard Manfreda	Volče	1944
Franc Mavrič	Bača	1944
Alojz Michelizza	Modrej	1945
Ado Mikuš	Most na Soči	1945
Marija Mivšek	Srednja Trebuša	1944
Vinko Mivšek	Srednja Trebuša	1944
Ivan Mrak	Bukovski Vrh	1945
Ana (Anica) Nuk	Zadlaz - Čadrg	1943
Štefan Obrankovič	Drobočnik	1945
Marija Orlač	Bača pri Modreju	1943
Rafaela Pavšič	Dolenja Trebuša	1943
Eleonora Pavšič	Dolenja Trebuša	1944
Andrej Perdih	Zatolmin	1944
Valentin Pirec	Idrija pri Bači	1945
Ivan Pirih	Loje	1943
Peter Pirih	Šentviška Gora	1945
Peter Podgornik	Idrija pri Bači	1943
Peter Podgornik	Gorenja Trebuša	1943
Ema Podgornik	Idrija pri Bači	1945
Marija Podgornik	Idrija pri Bači	1945
Andrej Podoresčak	Tolmin	1943
Anton Podreka	Volče	1945
Jožef Pregelj	Kanalski Lom	1945

Mirko Pregelj	Most na Soči	1945
Ludvik Prezelj	Rut	1945
Ferdinando Puriccelli	Volče	1945
Ciril Rejc	Kanalski Lom	1945
Viktor Rejc	Kanalski Lom	1945
Vincenc Rejc	Kanalski Lom	1945
Franc Rossetti	Tolmin	1945
Franc Rutar	Čiginj	1945
Ludvik Rutar	Zatolmin	1944
Metod Rutar	Modrej	1945
Stanislav Rutar	Zadlaz - Žabče	1943
Janez Sivec	Tolmin	1944
Alojzij Sovdat	Gabrje	1945
Danica Šavli	Sela nad Podmelcem	1943
Ivana (Johana) Šavli	Sela nad Podmelcem	1943
Marija (Marica) Šavli	Sela nad Podmelcem	1943
Viktor Šinkovec	Dolenja Trebuša	1945
Anton Šorli	Podmelec	1943
Stanko Špik	Bukovski Vrh	1944
Franc Štekler (Štenkler)	Šentviška Gora	1942
Albert Štrukelj	Kanalski Lom	1944
Jožefa Štrukelj	Kanalski Lom	1944
Franc Šturm	Kneža	1943
Ivan Šuligoj	Roče	1943
Izidor Šuligoj	Slap ob Idrijci	1944

Teodor Šuligoj	Slap ob Idrijci	1944
Leopold Trpin	Znojile	1943
Ivan Vončina	Roče	1944
Primo Zanin	Dolenja Trebuša	1943
Franc Zlatoper	Modrej	1945
Katarina Zorč	Prapetno	1944
Ivan Elio Zuodar	Tolmin	1943
Jožef Žbogar	Tolminski Lom	1945

Tem žrtvam bi pogojno lahko prišteli še pobite fašistične državne funkcionarje, včasih tudi z družinskimi člani, ter domače fašiste, ki so se ob kapitulaciji Italije septembra 1943 kar naenkrat znašli v sovražnem okolju, marsikdo med njimi se je lahko upravičeno bal maščevanja. Poleg tega niso več mogli računati na neposredno pomoč italijanskih državnih organov, domačini pa so jih obtoževali tudi sodelovanja z Nemci, ki so prodirali na Primorsko. Največ jih je umrlo v večjih urbanih centrih (Bovcu, Cerknem, Idriji).¹⁶

Septembra in oktobra 1943 je bilo na območju Julijske krajine pobitih in vrženih v kraška brezna ali »fojbe« nekaj sto ljudi, ocene segajo od 500 do 700. Po drugih ocenah naj bi jeseni 1943 na Primorskem partizanske formacije postrelile do 350 fašistov, kolaborantov in drugih nasprotnikov.

16 ARS, SI AS 1829, Zbirka gradiva kraljevih kvestur Trst in Gorica, mapa Partito Fascista Repubblicano Federazione di Gorizia, Elenco nominativo.

Seznam žrtev med Italijani na severu Primorske

Ime in priimek	Bivališče	Letnica in kraj smrti
Nicola Basile	Idrija	1943, Idrija
Luigi Caldana	Idrija	1943, Idrija
Maria Caldana	Idrija	1943, Idrija
Ciro Cafarelli	Idrija	1943, Idrija
Gabriele Chenda	Cerkno	1943, Cerkno
Costante Crivellari	Cerkno	1943, Cerkno
Oddone Fasan	Bovec	1943, Bovec
Engilberto Fabbro	Podbrdo	1943, Podbrdo
Antonio Gasparri	Idrija	1943, Idrija
Amedeo Gaviano	Bovec	1943, Bovec
Giacomo Martini	Idrija	1943, Idrija
Vittoria Moscatelli	Cerkno	1943, Cerkno
Slauca Moscatelli	Cerkno	1943, Cerkno
Pietro Montante	Idrija	1943, Idrija
Amedeo Rossi	Idrija	1943, Idrija
Angelo Rozzini	Cerkno	1943, Cerkno
Umberto Trani	Idrija	1943, Idrija
Erica Trani	Idrija	1943, Idrija

Če bi moral med umorjenimi nekoga izpostaviti, potem bi izbral Ludvika Prezlja iz Ruta nad Baško grapo v Občini Tolmin. Rojen je bil leta 1914 v gorski vasi Grant, bival je v Rutu. Na II. tržaškem procesu decembra 1941 so ga fašistične

oblasti zaradi teroristične dejavnosti obsodile na trideset let ječe. Po vrnitvi domov se je priključil t. i. primorskim domobrancem. Bil je zajet med umikom proti Gorici ob koncu aprila 1945, verjetno pri Plaveh. Umorjen naj bi bil nekje na Trnovski planoti oz. pri Grgarju. Po do zdaj znanih podatkih se je Ludvik Prezelj edini med preživelimi obsojenci na II. tržaškem procesu priključil protipartizanskim enotam na Primorskem.¹⁷

Primerjava med dvema območjema na severnem Primorskem, to je na območju Goriške in Vipavske (366 žrtev) ter na območju Posočja in Idrijsko-Cerkljanskega (338 žrtev), pokaže približno podobno število žrtev na obeh obravnavanih delih Primorske, ki so jih povzročili pripadniki partizanskega gibanja.

17 Slavko Tuta, *Cena za svobodo*, Goriška Mohorjeva družba, Gorica 1999, str. 243; Borut Rutar, *Iz primorske epopeje: Mirko Brovč in narodna vstaja organizacije TIGR v letih 1938–1941*, Mohorjeva založba, Celovec 2004, 131, 132; Milica Kacin Wohinz, Marta Verginella, *Primorski upor fašizmu: 1920–1941*, Slovenska matica, Ljubljana 2008, str. 349.

A list of victims of revolutionary violence in the Northern Primorska Region

Summary

The article focuses on the victims of Partisan violence in parts of the northern Primorska region. The area in question are the former (communal) municipalities of Tolmin and Idrija or what is today known as the municipalities of Bovec, Cerkno, Idrija, Kobarid, and Tolmin. During the wartime Partisan administrative division (from August 1944 to May 1945), this can be referred to as the district of northern and western Primorska region. In this area, members of the Partisan movement killed 338 persons during the Second World War, the most in the years 1944 and 1945. The victims included armed members of anti-Partisan units, Partisans and Partisan deserters, as well as numerous civilians and Italian immigrants from the fascist period. Most victims resided around the largest cities in the area: Idrija and Tolmin.

The article continues with a list of the victims of Partisan violence and a list of the fallen in anti-Partisan units. The author prepared the list based on archival documents from the Archives of the Republic of Slovenia and the Regional Archives in Nova Gorica. Data from registers of local parish archives and data from the statistical review by the former Municipality of Tolmin is also used. The inconclusive data was compared with the database "Casualties of the Second World War in Slovenia During the War and Post-War, 1940–1946" of the Institute of Contemporary History.

Prejeto: 6. 9. 2017
1.01 Izvirni znanstveni članek

Dr. Jože Dežman¹

Tabuji padajo – učimo se dialoga

LTI – LINGUA TERTII IMPERII

IN LIT – LINGUA IMPERII TITI

Izvleček

LIT – Lingua Imperii Titi je deformiran jezik titoizma. Z njim je komunistična manjšina skušala obvladati večino. Ob primeru tabuiranih množičnih morišč in grobišč je v prispevku opozorjeno, da titoistična in titofilna elita skuša skrivati zločine titoizma, zato je bila tabuirana večina smrtnih žrtev druge svetovne vojne in revolucije. LIT je kot narodne heroje lažno izpostavil komuniste kot edine heroje partizanskega gibanja. LIT poudarja, da naj bi večina prebivalstva sledila titoizmu. A tabuiranih je bilo več kot pol smrtnih žrtev druge svetovne vojne in revolucije, titoizem je represiral več kot polovico prebivalstva. Pozabljeni pa so ostali tisti, ki so z nenasilnim uporom prispevali k zlomu titoizma. Kot

¹ Dr. Jože Dežman, univ. dipl. zgodovinar in filozof, muzejski svetnik, Gorenjski muzej Kranj, Tomšičeva 42, Kranj, jdmemores@gmail.com.

primer upora ogroženih kmetov je opisan upor kmetov v Srednji vasi v Bohinju.

KLJUČNE BESEDE: *Lingua Imperii Titi, lažne večine titoizma, nenasilni upor titoizmu*

Abstract

LIT—Lingua Imperii Titi is the deformed language of Titoism. With it, the communist minority tried to control the majority. In this article, it is emphasized on the examples of mass killing sites and graves that the Titoist elite is trying to conceal the crimes of Titoism, which is why most casualties of the Second World War and the revolution became taboo. LIT has falsely presented communists to be national heroes as the only heroes from the Partisan movement. LIT claims and emphasizes that a majority of the population followed Titoism. However, more than half of the casualties of the Second World War and the revolution became taboo, and Titoism repressed more than half of the population. Those who contributed to the fall of Titoism with non-violent resistance remained forgotten. The resistance of the threatened farmers in the village of Srednja vas in Bohinj is described as an example of the resistance of farmers.

KEY WORDS: *Lingua Imperii Titi, false majorities of Titoism, non-violent resistance against Titoism*

Kaj je večina in kaj manjšina? Za marsikoga v današnjem slovenskem prostoru, še vedno v tranzicijskem prehodu, odgovor ni sam po sebi umeven. Preverimo to trditev z razmeroma preprostim preizkusom. Oglejmo si naslednje pojmovne pare: ljubezen – sovraštvo, moč – nemoč, zmaga – poraz, žrtev – storilec, pravica – krivica, mir – vojna, resnica – laž, pogum – strah, odpuščanje – zamera, nenasilje – nasilje, svoboda – suženjstvo, prav – narobe, vestno – brezvestno.

Naj domnevam, da je za običajno človeško razumevanje sprejemljivejši levi pojem v teh parih. Torej bi lahko sklepali, da so večinsko sprejemljivi in da so tisti, ki zagovarjajo desne polarne pare, v manjšini. Vendar tako prostodušno izhodišče ni najboljše izhodišče za razumevanje nekaterih razmerij med večino in manjšino v slovenski družbi. Bili so namreč časi, ko si je komunistična manjšina prisvojila mnoge besede in jim vsilila svoje vsebine, poudarke, hotela z njimi podrediti večino.

Organiziranih komunistov je bilo ob začetku druge svetovne vojne manj kot odstotek prebivalstva, največ pa leta 1982, in sicer 126.000 ali 6,7 odstotka prebivalstva – zasedali pa so vse pomembne položaje v državi.²

Preganjani nemški Jud, lingvist Viktor Klemperer, je med drugo svetovno vojno v svojih zapiskih dokumentiral nacionalsocialistično totalitarno zastrupljanje jezika. Svoje zapise je objavil leta 1947 pod naslovom *Lingua Tertii Imperii* (dalje LTI). Skrbelo ga je, ko je spoznaval, kako je totalitarno izmaščanje jezika preživelo tretji rajh in nadaljevalo uničevalno poslanstvo. Še dolgo bo trajalo, kajti izginiti mora ne le nacionalsocialistično početje, ampak tudi nacionalsocialistično

2 Vasko Simoniti, »Permanentna revolucija, totalitarizem, strah«, v: *Temna stran meseca – kratka zgodovina totalitarizma v Sloveniji 1945–1990*, ur. Drago Jančar, Nova revija Ljubljana 1998, str. 27.

mišljenje, prepričanje, nacionalsocialistične miselne navade in njihovo gojišče: jezik nacionalsocializma.³

Ob nekaj primerih bom ilustriral, kako je titoizem skušal z novorekom ustvariti zaželene ideološko omejene pojme, ki jih je uveljavljal tako, da so usodno vplivali tako na svet mrtvih kot svet živih. Predlagam, da vzporedno s Klempererjevimi LTI vzpostavimo tematsko polje Lingua Imperii Titi (dalje LIT).

Grob

Pri LIT pa ne gre samo za jezik, ampak za cel sistem ohranjanja in razvijanja revolucionarnih izročil.⁴ Posebej počasi se razkrajaja povsem sprevrženo razmerje med živimi in mrtvimi, med žrtvami in storilci, ki ga je v duše in pokrajino zarezal titoizem.

Strašen poseg v družbo in civiliziranost je bil titoistični napad na pravico mrtvih do groba in spomina. Zvezno ministstvo za notranje zadeve je 18. maja 1945 izdalo ukaz, ki ga je nato 12. junija 1945 ponovil slovenski notranji minister Zoran Polič in zahteval, »*da se takoj odstranijo /zravnajo z zemljo/ vsa pokopališča kakor tudi posamezni grobovi okupatorjev in domačih izdajalcev in tako izbriše vsaka sled za njimi*«.

Tine Hribar o dolgoročnih posledicah tega zločina nad svetostjo življenja in posvečenostjo mrtvih zapiše: »*Umor je zlo, za ubitega največje zlo; prepoved pokopa zamolčano ubitega je zlo, podvojeno zlo, saj preživeli svojci za mrtvim niti žalovati ne morejo; prepustitev nepokopanih in zamolčanih žrtev potom-*

3 Viktor Klemperer, *LTI: Notizbuch eines Philologen*, Reclam Verlag, Stuttgart 2015 (dalje Klemperer, *LTI*), Kindle Edition, od 57–58.

4 Jože Dežman, »Sistem ohranjanja in razvijanja revolucionarnih izročil – religijski temelj in režimski zgodovinski falzifikat titoizma«, v: *Mitsko in stereotipno v slovenskem pogledu na zgodovino*, ur. Mitja Ferenc, Branka Petkovšek, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana 2006.

cem, ob rojstvu ničesar krivim, pa je skoraj nepredstavljivo zlo, hudodelstvo vseh hudodelstev.«⁵

Vztrajnost zanikanja tako zločina kot pravice do groba spremljamo kot eno stalnic slovenske kulturno-politične razprave do današnjega dne. Diareji iz leta 1991 lepo ilustrirata ta pristop, ki je značilen za LIT. Odkrivanje prikritih morišč in grobišč oz. po LIT »premetavanje kosti« je nadloga, sporoča prva. Druga pa, da tabuirani umorjeni niso bili ljudje.⁶

DIAREJA 1

DIAREJA 2

- 5 Tine Hribar, »Zločin brez zločincev«, v: Žrtve vojne in revolucije, ur. Janvit Golob et al., Državni svet Republike Slovenije, Ljubljana 2005, str. 151–165.
- 6 Tomaž Lavrič, Diareja 1988–2002, Mladina, Ljubljana 2002, str. 258, 266.

Iz naravnost nepregledne množice domačih in mednarodnih odzivov na odkritje mumificiranih trupel v rovu sv. Barbare v rudniku Huda jama 3. marca 2009 omenimo le to, napisano 13. aprila 2014: *»Prvih nekaj dni je celo Janez Stanovnik kolebal, neverjetno je bilo opazovati, kako si je iz dneva v dan izmišljal nove in nove legitimacije, vedno drugačne od prejšnje. Kar se je zgodilo potem, je usodno zarezalo v že tako krhko tkivo državljanskega soglasja v Sloveniji. Kot odgovor na odkritje v rudniku Huda jama in skorajšnjemu kolapsu nacional-komunistične mitologije, ki ga je povzročil, je sledila silovita kampanja rehabilitacije simbolne dediščine nekdanjega režima, ki – če odmislimo Rusijo in Belorusijo – dobesedno nima para v nekdanjih državah realnega socializma.«*⁷

Že omenjeni Janez Stanovnik je žrtve v rovu Sv. Barbare skušal podtakniti kar zahodnim zaveznikom: *»Nalogodajalci so bili Eisenhowerji, Churchilli, Coldwelli, Stalini in vsi komandanti vojske, ki je po vojni ta pobjo izvršila.«*⁸ Ponavljanje laži o Jalti, kjer naj bi se dogovorili tudi o vračanju protikomunističnih Jugoslovanov Titu, je del novoreka LIT. Na Jalti o Jugoslovanih niso govorili.⁹

Nekaj precej nasprotujočih si laži je o žrtvah v rovu Sv. Barbare v zadnjih letih izrekel Marko Vrhunec, ena je bila tale: *»V Teharjah je tudi nekaj ljudi pomrlo, posebej pri teh mlajših. Če so pa ti v Hudi jami, to niso izvensodno pobiti otroci, ampak so bili z materjo pa z očetom tudi otroci s Teharij in tudi drugi,*

7 Philopatridus, Huda Jama ali strategija spoštljivega molka, <https://kri-tikakonservativna.com/2014/04/13/huda-jama-ali-strategija-molka/>, 10. 10. 2017

8 Tomaž Bratož, Polemika. TV Slovenija, 9. marec 2009. <https://zlopam-tilo.wordpress.com/2009/03/09/rtvslovenija-polemika/>, 13. 7. 2017

9 Tamara Griesser Pečar, »Jaltska pogodba in izročitev beguncev Jugoslaviji maja 1945«, v: *Leto 1945 – 70 let potem*, ur. Marjan Maučec, Državni svet RS, Ljubljana 2015.

ki so pač tam umrli.«¹⁰ Zora Konjajeva je po pogrebu žrtev iz rova sv. Barbare zapisala: »Borci hercegovske brigade so v silni želji po maščevanju zaradi grozot, ki so jih pretrpeli prebivalci Hercegovine, pobili tudi civiliste, ki so se umikali z ustaši, in jih vrgli v Hudo jamo.«¹¹ Seveda v rov sv. Barbare niso vozili ne mrličev s Teharij ne padlih v boju – tudi take laži so sestavni del LIT. Vojne ujetnike in civiliste, verjetno Slovence in Hrvate, so pobijali v rovu sv. Barbare. Ne vemo, ali so jih pobijale enote z juga.¹²

Ta zbor častnih občanov mesta Ljubljana morbidno zaozkroži Svetlana Makarovič, ki svojcem umorjenih svetuje: »Naj izkopavajo in pokopavajo svoje na svoje stroške, če ne vedo, kje naj prižgejo svečo. Pravzaprav, če ne vedo, kam bi s svečo, naj si jo nekam vtaknejo.«¹³ Svojim častnim občanom se je pridružil tudi župan Zoran Jankovič, ki se je na prvomajski proslavi 2017 pridušal: »Zagotavljam vam, da v Ljubljani ne bo domobranskih spomenikov!«¹⁴ Tako Makarovičeva kot Jankovič prikažeta značilno izmikanje govorcev LIT pravu in civilizaciji. Jankovičeva prvomajska laž je nadvse prozorna, saj sta tako Brezarjevo brezno kot Kucja dolina, prvo morišče, druga pa grobišče blizu tisoč internirancev iz Škofovih zavodov v Šentvidu, med njimi tudi domobrancev, razglašena za kulturna spomenika. Poleg tega je ohranjenih nekaj domobranskih grobov na Žalah,

10 Ksenija Horvat Petrovčič, intervju z Markom Vrhuncem, Pogovori z znanimi osebnostmi, TV Slovenija 18. 5. 2015.

11 Zora Konjajeva, Zakaj se zaletavate v odprta vrata?, *Mladina*, 16. decembra 2016.

12 Mitja Ferenc, Mehmedalija Alić, Pavel Jamnik, *Huda Jama: skrito za enajstimi pregradami: poročilo 2*. Družina, Ljubljana 2012.

13 Katja Perat, Svetlana Makarovič. *Mladina*, 15. maja 2015.

14 Zoran Jankovič, Reporter, 2. maj 2017, <http://reporter.si/clanek/slovenija/video-jankovic-grmel-v-ljubljani-ne-bo-domobranskih-spomenikov-510075>, 23. 6. 2017.

domobransko grobišče je Orlov vrh, verjetno tudi grobišče za pokopališkim zidom v Šentvidu. Tudi domobrancem je posvečen spomenik vsem žrtvam vojn in z njimi povezanega nasilja.¹⁵

Politični samomor je storil predsednik RS Danilo Türk z izjavo, da je odkritje morišča in grobišča v rovu sv. Barbare v primerjavi z 8. marcem, dnevom žena, drugorazredna tema, dodal pa je še: »*Politične manipulacije okrog tega so (drugorazredna tema – op. p.)*.«¹⁶

Vendar »politične manipulacije« okrog žrtev niso drugorazredna tema. So prvorazredna tema, saj nam pokaže vso civilizacijsko in moralno zavrženost titoizma. Titoizem je gradil svojo premoč predvsem s »političnimi manipulacijami« okrog žrtev. To nam odlično ilustrirajo tako Türk kot tudi omenjeni častni občani in župan Mestne občine Ljubljana.

Republika Slovenija zaradi zločinov zoper človeštvo v kriminalistični akciji Sprava preganja zločince, ki so po končani vojni na ozemlju Slovenije umorili verjetno okoli 100.000 vojnih ujetnikov in civilistov. Republika Slovenija je dolžna po mednarodnih konvencijah raziskati in urediti grobove žrtev, te dolžnosti so zapisane tudi v slovenski zakonodaji. Zato tako omenjeni govorci, ki skušajo uveljavljati LIT, dejansko napadajo pravni red Republike Slovenije in mednarodno pravo.¹⁷

15 Situla – register kulturne dediščine (dalje Situla), <http://rkd.situla.org/>; Geopedia – prikrita vojna grobišča (dalje Geopedia, *Prikrita vojna grobišča*), <http://portal.geopedia.si/sloj/metapodatki/7387>, 13. 7. 2017.

16 Danilo Türk, Izjava predsednika v zvezi z žrtvami v Hudi Jami in mednarodnim dnevom žensk, Trbovlje, 8. marec 2009, <http://www2.gov.si/up-rs/2007-2012/turk-slo-arhiv.nsf/dokumentiweb/9ECAC491E64BF-1CEC125757400402231?OpenDocument>, 22. 7. 2017.

17 Tako Ženevska konvencija o ravnanju z vojnimi ujetniki, sklenjena v Ženevi dne 12. avgusta 1949, določa: »*Da bi lahko grobove vedno odkrili, naj vse podatke o pokopih in grobovih popiše služba za grobove, ki jo ustanovi država, ki skrbi za vojne ujetnike. Seznam grobov in podatki o vojnih ujetnikih, pokopanih na pokopališčih ali kje drugje, naj bodo posredovani*

Glede na to, da za svoj sovražni govor dobivajo veliko prostora v medijih in da v javnem prostoru s takimi in podobnimi izjavami nastopajo številni govorniki, se sprašujemo, ali so ti ljudje manjšina ali večina. Nedvomno pa smo lahko tako kot Klemperer v primeru LTI tudi mi ob trdoživem ohranjanju LIT zaskrbljeni, da so tako ekstremna stališča še vedno tako agresivno prisotna.

Toda dolgoročni pregled spreminjanja razmerij v slovenski družbi kaže, da nasproti LIT vse bolj vzpostavljajo argumentirana stališča in tudi ukrepi Republike Slovenije. V tem procesu je vse jasnejše, da je komunistična manjšina v svojem skrunjenju smrti oskrnila tudi smrtne žrtve partizanske strani, na katere se sicer pri ohranjanju svoje memorialne diktature znova in znova sklicuje. Partizanski spomeniki bodo morali skozi temeljito raziskavo in revizijo, saj so mnogi daleč od resnice. Omenimo nekaj primerov. O »enoti kulturne dediščine« 28237 v Registru nepremične kulturne dediščine pri Ministrstvu za kulturo Republike Slovenije piše, da naj bi bil spomenik v gozdu med Rogozo in Miklavžem »posvečen 120 ustreljenim zajetim partizanom in talcem XIV. divizije«. ¹⁸ Druga verzija iz časa druge Jugoslavije: »V gozdu je spomenik na skupnem grobišču žrtev, pobitih leta 1945.« ¹⁹ V registru vojnih grobišč pa piše, »da sta bili v Rogozi leta 1945 izvedeni dve eksekuciji s po 20 žrtvami. V tretjem grobišču so pokopani pripadniki tuje SS-divizije, obsojeni na smrt zaradi drugih deliktov (plenjenja, divjanja itd.)«. ²⁰ Roman Leljak pa kot žrtve na tem morišču in

sili, katere pripadniki so bili ti vojni ujetniki.« Obveznost RS, da pokoplje mrtve, pa določata Zakon o vojnih grobiščih (2003) in posebej Zakon o prikritih grobiščih in pokopu žrtev (2015).

¹⁸ Situla.

¹⁹ Drago Novak, *Vodnik po partizanskih poteh*, Založba Borec, Ljubljana 1978.

²⁰ Geopedia, *Prikrita vojna grobišča*.

grobišču navaja pripadnike »Prve domobranske polkovnije, 9. domobranske hrvaške divizije«. ²¹

Da bomo morali nekatere grobove raziskati z arheološko metodo in si prizadevati za identifikacijo žrtev, nakazuje primer pokopanih 51 ustreljenih talcev, imensko znanih, in 64 neznanih partizanov. V evidenci vojnih grobišč je namreč zaznamek: »Po nekaterih podatkih naj bi bil to le spomenik, grobovi pa naj bi bili v bregu na nasprotni strani ceste. Natančno lokacijo grobišča bo potrebno še raziskati.« ²²

Na Goreljku na Pokljuki je spominska plošča, posvečena »79 borcem 3. bataljona Prešernove brigade, padlim 15. 12. 1943 v spopadu z nadmočnim nemškim okupatorjem«. Dejansko je v spopadu padlo 36 partizanov, deset ujetih so pozneje ustrelili kot talce, 40 pa jih je spopad preživel. Pa tudi padle, vsaj domačine, so pokopali v družinske grobove.

Za partizanski svet mrtvih oz. državno dokumentacijo o njem je bil usoden Zakon o vojnih grobiščih, v katerem je določeno, da se »za vojna grobišča ne štejejo posamični grobovi ali grobnice oseb po tem zakonu, ki so na civilnih pokopališčih, ali posamični grobovi ali grobnice izven civilnih pokopališč, kjer so pokopane osebe iz 2., 3. in 4. člena tega zakona, če zanje skrbijo sorodniki pokopanih«. ²³ Nič manj pa tudi novela tega zakona iz leta 2009, ki je črtala tole določbo iz leta 2003: »Vojna grobišča so tudi izpraznjena grobišča ali grobovi posmrtnih ostankov

21 Igor Kršinar, Neverjetno! Pristojni ne vedo, čigava trupla ležijo pod spomenikom v Rogoškem gozdu, Reporter, 15. 6. 2017, <http://reporter.si/clanek/slovenija/neverjetno-pristojni-ne-vedo-cigava-trupla-lezijo-pod-spomenikom-v-rogoskem-gozdu-517975>, 23. 7. 2017.

22 Arhiv Ministrstva za delo, družino in socialne zadeve RS – register vojnih grobišč.

23 Zakon o vojnih grobiščih. Uradni list RS, št. 65/2003.

oseb, na katerih so ohranjena avtentična nagrobna spominska znamenja (kenotafi) ter spominska obeležja.«²⁴

Če partizansko mesto mrtvih nikoli ni bilo urejeno, sedaj razpade. Tako se državni organi ne bodo zanimali za spopad Prešernove brigade na Žirovskem vrhu. Tam stoji skromno spominsko obeležje v »spomin padlim borcem NOB na Žirovskem vrhu«. Prešernova brigada je tam na začetku avgusta 1943 izgubila 44 mrtvih in 93 ujetih partizanov ob dveh padlih okupatorjih. Izgube so posledica partizansko-nemških pogajanj. To sramoto so na partizanski strani tabuirali. Posledica je, da nimamo ne označenega kraja spopada niti države ne briga, kje so mrtvi pokopani.²⁵

Ideja Spomenke Hribar iz leta 1983 o skupnem spomeniku žrtvam je doživela svojo uresničitev s spomenikom »žrtvam vseh vojn iz z njimi povezanega nasilja«²⁶ šele leta 2017. Zahodne demokracije urejajo svoja mesta mrtvih tako, da skušajo urediti grobove in evidence, kje so njihove vojne žrtve. To Slovenijo šele čaka. Pobude v tej smeri so od leta 2003 in jih ponavljamo.²⁷

Če smo lahko osupli, da titofilna stran ne ureja večine grobov žrtev partizanskega gibanja in okupatorjevega nasilja, pa smo prav tako osupli nad neaktivnostjo in počasnostjo odzivanja tistih, od katerih bi pričakovali, da bodo po svojem civilizacijskem okviru (krščanstvo) kot tudi po svojem angažmaju (protikomunizem) med svoje prioritete cilje uvrstili tudi pokop mrtvih, ki padejo v spopadih s komunistično vojsko oz.

24 Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o vojnih grobiščih (dalje ZVG-A, št. 72/2009). Uradni list RS, št. 72/2009.

25 Jože Dežman, *Revolucija in božja njiva*. Družina – priloga *Slovenski čas*, januar 2017.

26 ZVG-A, št. 72/2009.

27 Jože Dežman, *Slovenija Antigona*. Družina – priloga *Slovenski čas*, marec 2017.

jih titoizem umori. Tako kot je pravna strategija laične strani (obelisk Spomenke Hribar) temeljila na tem, da bi posmrtno ostanke pustili tam, kjer so, tako so tudi zastopniki krščanskega protikomunističnega kroga gradili predvsem na simbolnih dejanjih, farnih spominskih ploščah in spravni obredih. Mrtvih niso pokopali. Posledica je, da so v registru vojnih grobišč in registru nepremične kulturne dediščine grobovi le okoli 20.000 slovenskih žrtev prve in druge svetovne vojne z ozemlja današnje Republike Slovenije (in le nekaj grobišč tabuiranih žrtev). To so predvsem žrtve, ki jih je titoizem priznaval kot vredne spomina in groba. Zakon o vojnih grobiščih je iz teh evidenc črtal okoli 20.000 družinskih grobov. Tudi to so bili predvsem grobovi režimsko priznanih žrtev. Ker je bilo teh več kot 50.000, je bila tudi večina teh žrtev »izbrisana«.

Če upoštevamo, da je bilo vseh žrtev prve in druge svetovne vojne več kot 135.000, Republika Slovenija v svojih registrih vodi grobove le 15 odstotkov žrtev. To je manjšina, ki je velika sramota za Republiko Slovenijo. Zahodne države skrbijo za večino grobov žrtev prve in druge svetovne vojne.²⁸

LIT in junaštvo

Klemperer poudarja, da sta bila pojem in besedni zaklad herojstva v dvanajstih letih tretjega rajha vedno bolj in izključno omejena na vojaški pogum, na zaničevanje smrti v kakršnem koli bojevanju. Bojevitost je na splošno označevala življenjske položaje, v katerih se izkaže zagrizeno, nepopustljivo vztrajanje, volja ali v obrambi ali v napadu. Heroizem je Klempererju toliko čistejši in pomembnejši, kolikor tišji je, kolikor manj občinstva ima. Zato očita nacionalsocialističnemu pojmu juna-

²⁸ Jože Dežman, Zakon za vojna grobišča, Družina – priloga *Slovenski čas*, september 2017.

štva dekorativnost, njegovo bahaštvo njegovega nastopa.²⁹ Tudi v LIT so razvili podobno povečevanje herojstva, ki traja še dandanes. Po tem pojmovanju naj bi komunistično partizansko gibanje imelo za sabo večino prebivalstva. Omenimo Martina Premka, ki v Dražgošah bojevito izziva, da je »velika večina Slovencev /.../ takrat sovražila fašiste in naciste ter njihovo nasilje. Skupaj z nemškimi silami, če pogledamo natančno, se je med vojno boril le dober odstotek prebivalstva, ki se je priključil domobrancem«.³⁰ Podoben argument »večine« uporabi tudi Premkov mentor Božo Repe v opredeljevanju do legitimnosti t. i. kočevskega procesa: »Partizanska oblast, slovenska in jugoslovanska, je bila legitimna, ker jo je priznavala velika večina slovenskega naroda.«³¹

»En odstotek prebivalstva« in »velika večina slovenskega naroda« sta seveda značilna za prisvajanje zgodovine v duhu LIT. Dejansko je bilo v Sloveniji v okupatorskih armadah in protikomunističnih enotah več moških kot v partizanski vojski. Medtem ko je bilo partizanov okoli sto tisoč, je bilo samo mobilizirancev v nemško vojsko in vermanšaft več kot partizanov. Potem pa so bili tu še mobiliziranci v italijansko in madžarsko vojsko ter protikomunistične enote. Že samo domobrancev je bilo precej več kot 20.000, samo smrtnih žrtev med njimi je bilo več kot en odstotek prebivalstva. Torej je bilo v okupatorskih uniformah skoraj deset odstotkov »slovenskega naroda«. Partizanske izgube se ocenjujejo na manj kot 30.000. Padlih in umorjenih Slovencev v okupatorskih vojskah in protikomuni-

29 Klemperer, *LTI*, od 143–150; od 165–175.

30 Martin Premk, *Govor v Dražgošah 8. januarja 2017*, <http://www.svobodnabeseda.si/govor-dr-martina-premka-drazgose-8-januar-2017/>, 5. 5. 2017.

31 Peter Lovšin, Ranka Ivelja, Edinstveni primer priznanja partizanskega vojnega sodišča, *Dnevnik*, 5. junija 2017.

stičnih enotah je bilo več kot 30.000. Torej jih je bilo več kot kot partizanov in več kot dva odstotka prebivalstva.³²

»Večina slovenskega naroda« na partizanski strani je torej propagandna izmišljotina v duhu LIT. Tudi drugod v Jugoslaviji je bilo partizansko gibanje pretežni čas vojne v manjšinskem položaju.³³

Tudi dejstvo, da so po vojni komunistične oblasti tabuirale več kot polovico žrtev, kaže, da gre pri poudarjanju partizanskih večin bolj za bojevitost LIT kot zgodovinsko resničnost. Če je titoizem štel okoli 46.000 priznanih žrtev vojne (»padli borci, talci in žrtve fašističnega nasilja«), je danes v popisu žrtev vojne in revolucije okoli 100.000 žrtev. Torej je bilo že po kriterijih SORRI »nepartizanskih« več kot tri odstotke prebivalstva oz. več kot 50 odstotkov smrtnih žrtev druge svetovne vojne in revolucije. Ker pa so po vojni sorodnike tabuiranih smrtnih žrtev diskriminirali, segregirali, stigmatizirali, je to prizadelo več sto tisoč ljudi. Torej je sam režim kot nepripadne partizanstvu obravnaval ne »en odstotek prebivalstva«, ampak več deset odstotkov.

Značilno za LIT je, da tako o lastnih kot sovražnih izgubah običajno pretirava. Lastne skriva, sovražnikove množi s pogosto povsem domišljijjskimi večkratniki.

32 Monika Kokalj Kočevar, *Gorenjski mobiliziranci v nemški vojski 1943–1945*. Doktorska disertacija. Filozofska fakulteta, Maribor 2016; Nataša Nemeč, »Osnutek popisa vojakov slovenskega rodu (z upoštevanjem morebitnih vojakov hrvaškega in furlanskega rodu), ki so izgubili življenje kot mobiliziranci v italijansko vojsko od 10. junija 1940 do 8. septembra 1943«, v: *Fašizem in Slovenci – izbrane podobe*, ur. Jože Dežman, Mohorjeva, Celovec 2009; Vida Deželak Barič, »Smrtne žrtve druge svetovne vojne na Slovenskem in notranji obračun«, v: *Odstiranje zamolčanega*. Študijski center za narodno spravo, Ljubljana 2013.

33 Dušan Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*, Golden marketing, Zagreb 1999.

Ocenimo učinke partizanske bojevitosti skozi podatke o okupatorjevih izgubah. Nemške izgube v Jugoslaviji do avgusta 1944 so bile komaj okoli 14.000 padlih in pogrešanih, italijanske pa okoli 16.000.³⁴ Nemška zveza za oskrbo vojnih grobov ocenjuje vse nemške izgube v drugi svetovni vojni v nekdanji Jugoslaviji na 113.800. Od teh jih je poimensko znanih 73.000. Ker je bilo več kot 70.000 nemških vojnih ujetnikov umorjenih oz. so umrli v ujetništvu po drugi svetovni vojni, je med vojno padlo okoli 40.000 pripadnikov nemških sil, večina pa po vdoru Rdeče armade v Jugoslavijo.³⁵

*Nemške in italijanske izgube
v Jugoslaviji do avgusta 1944*

Izgube od avgusta 1944	Padlih	Pogrešanih	Skupaj
Nemški okupator	10.300	3800	14.100
Italijanski okupator	10.631	5470	16.101
Skupaj	20.931	9270	30.201

Po nemških podatkih je do konca leta 1944 v Sloveniji padlo okoli 2700 pripadnikov nemških sil, v letu 1945 do maja še več

34 Klaus Schmieder, *Partisanenkrieg in Jugoslawien 1941–1944*, E.S. Mittler & Sohn, Hamburg 2002, str. 589.

35 *Informationen zu unserer Arbeit im Ost-, Mittel- und Südeuropa*, Volksbund Kriegsgräberfürsorge, Kassel 2015.

kot 2500, od junija 1945 do 1950 pa še več kot 800. Za več sto žrtev ni datuma smrti.³⁶ Slovenski partizani so v spopadih med vojno pobili manj okupatorjev, kot so pobili neoboroženih Slovencev. Samo slovenskih civilistov pa so partizani pobili med vojno več kot 4200, skoraj vse brez sojenja.³⁷

Po vojni je bil v dveh mesecih umorjen več kot odstotek prebivalstva Slovenije, v Jugoslaviji pa število umorjenih Jugoslovanov dosega skoraj 250.000 ali več kot 1,5 odstotka prebivalstva, z nemškimi vojnimi ujetniki pa več kot 300.000.³⁸

*Umorjeni potem, ko partizanske in sovjetske enote
zasedejo Jugoslavijo*

Umorjeni po »osvoboditvi«	Število umorjenih
Slovinci	> 15.000
Srbi	<> 40.000
Črnogorci	> 5000
Hrvati in Bošnjaki	<> 100.000

36 *Namenbuch Slowenien*. Volksbund Kriegsgräberfürsorge, Kassel 2016, 3. izd..

37 Tadeja Tomiňšek Čehulić, Partizansko sodstvo v Sloveniji med drugo svetovno vojno: kaznovalna politika in vprašanje smrtnih kazni. *Prispevki za novejšo zgodovino* 2009, št. 2, str. 83–94.

38 Slovenski popis smrtnih žrtev, ki jih umori titoizem potem, ko trajno zasede ozemlja, je najnatančnejši, za druge podatke sem se pogovarjal z Martino Grahek Ravančič, Vladimirom Geigerjem in s Srđanom Cvetkovićem. Podatke o nemških izgubah sem povzel po nemških podatkih.

Nemška manjšina	> 70.000
Nemški vojni ujetniki	<> 70.000
Druge narodnosti	<> 10.000
Skupaj	<> 310.000

Slovenske partizanske »herojske večine« lahko povzamemo v naslednje trditve, ki kažejo dejanske bojne učinke partizanskega gibanja:

- Slovenski partizani pobijejo več neoboroženih Slovencev kot okupatorjev v boju.
- Slovenski partizani pobijejo veliko več neoboroženih kot oboroženih ljudi.
- Slovenski partizani pobijejo veliko več ljudi po koncu vojne kot med njo.

To so dejstva, ki povsem zanikajo trditve LIT, kot so omenjene Premkove in Repetove. Vendar pa bi mnogi v Sloveniji ta dejstva težko sprejeli. Če bi te tri trditve dali na potrditev na referendumu kot vprašanja, na katera naj vprašani odgovorijo glede teh trditev z da ali ne, ali bi večina odgovorila z da? Verjetno bo do takega izida preteklo še nekaj časa.

LIT, narodni heroji in fanatizem

Posebno sprevrženo je pojmovanje herojstva, ki ga je LIT vsilil z ordenom narodnega heroja. Odlikovani so bili predvsem komunisti, pa čeprav je bilo med prebivalstvom Slovenije do

konca druge svetovne vojne okoli 85.000 smrtnih žrtev, od tega je bilo komunistov približno 5000 ali kakih šest odstotkov. Nasprotno pa je bilo med 172 slovenskimi narodnimi heroji skoraj 97 odstotkov članov komunistične partije. Tako je revolucionarno v LIT prevladalo nad narodnoosvobodilnim.³⁹

Klemperer se sprašuje, ali spada rod junaških besed v LTI? Da, ker so na gosto posejane in so značilne za vsesplošno lažnivost in surovost nacionalsocialističnega. Z anekdoto ponazori še eno plast junaškega v LTI. Decembra 1941 je prišel k njemu Jud Paul Kreidl ves žareč. Prebral je vojno poročilo in dojel, da gre rajhu v Afriki slabo. Da pišejo »naše junaško boreče se enote«. In potem se je tak junaški boj še pogosto ponavljal. Klemperer poudari, da je bil LTI navezan tudi na fanatizem kot pozitiven pojem. Nacionalsocializem je utemeljen na fanatizmu in z vsemi sredstvi so vzgajali k fanatizmu. Fanatično je bila beseda s presežniki. Pomenila je več kot pojmi pogumen, požrtvovalen, vztrajen, natančen. Fanatično je v sebi združilo vse te odlike. Vodji so izrekli »fanatične prisege« ali »fanatično zvestobo«. Nato je z vojno prišla »fanatična vera v končno zmago«. Fanatično do konca.⁴⁰

V jugoslovanskem primeru je LIT, bolj ko se je samoupravna Jugoslavija potapljala, bolj in bolj prisegal na »revolucionarni proces, ki nima stalne oblike, pač pa se še vedno razvija in dopolnjuje z novimi idejami in dejanji milijonov delovnih ljudi Jugoslavije. To je samoupravljanje!«. ⁴¹

39 Jože Dežman, »Heroji vojne in revolucije«, v: *Heroji in slavne osebnosti na Slovenskem*, ur. Božidar Jezernik, Znanstvena založba Filozofske fakultete, Ljubljana 2013, str. 115–135; Jože Dežman, *Partija, armada, proletariat, revolucija*. Zloženska k razstavi Heroji revolucije v vojni in miru, Gorenjski muzej, Kranj.

40 Klemperer, *LTI*, od 198–208; od 1121–1130.

41 *Litostroj – 30 let samoupravljanja*, Litostroj, Ljubljana 1980.

Po Titovi smrti so fanatično ponavljali: »Za Titom Tito!« Pa vendar ni pomagalo. Toda tudi za LIT velja, kar Klemperer pravi za LTI. Fanatizem kot ključni pojem nacionalsocializma je z razpadom režima izginil. Lahko pa sklepamo, da je dejansko preživel – namreč zamegljeno, ker se je ohranilo duševno stanje, ki je blizu zločinu in boleznim ter so ga v dvanajstih letih tretjega rajha smatrali za najvišjo krepost.⁴²

Heroizem potrpljenja, odpuščanja in nenasilnega upora

Za Klempererja je dejansko junaštvo na strani tistih, ki jih je nacionalsocializem zatiral. Tako omeni pogum Nemk, ki se niso hotele ločiti od svojih mož (Judov) in so z njimi delile vse trpljenje, pomanjkanje, zaničevanje ... In pogum drugih žrtev. Kakšen stoicizem, kakšna samodisciplina sta bila potrebna, da so se zgarani, izkoriščani, obupani vedno in vedno znova zravnali. Kaj je bilo v vsem trpljenju takega, da so ljudje ostali trdni, da so opogumljali druge, da so verjeli, da bo prišel dan, da imajo dolžnost, da ta dan dočakajo, tudi če so povsem osamljeni, kljub skupnemu sovražniku in usodi in kljub enaki skupinski govorici – to je herojstvo nad vsakim junaštvom.⁴³

Do takih sklepov o junaštvu žrtev, ki so morale dolga leta prenašati najhujše tragedije, krivice in so ohranile zdravo pamet ter odpustile, sem prišel ob preučevanju žrtev titoizma in njihovih svojcev tudi sam.⁴⁴

42 Klemperer, *LTI*, od 1151–1155.

43 Klemperer, *LTI*, od 188–195.

44 Jože Dežman, *Moč preživetja – sprava z umorjenimi starši*. Mohorjeva, Celovec 2004; Jože Dežman, *S spravno ljubeznijo iz rdeče ledene dobe*. Celovec: Mohorjeva 2005; Jože Dežman, *Ni bilo lahko, a smo stali in obstali: Titoizem – poraz nasilja* (dalje Dežman, *Ni bilo*), Mohorjeva, Celovec 2015.

Pripis o razrednem boju

Tako za stalinistično kot samoupravno fazo titoizma je bilo značilno, da je z različnimi sredstvi potekal razredni boj, v katerem je novi razred komunistične elite s sopotniki uničeval najrazličnejše sovražnike. Permanentna revolucije je bila vojna proti zasebni lastnini in zasebni gospodarski ustvarjalnosti, vojna proti veri in cerkvam, vojna proti kmetstvu ... Razsežnost te posebne vojne je ostala zakrita, ker niso dovolj znane ne njene žrtve ne njeni storilci. To kapilarno nasilje velja preučiti, da se zavedamo bremen zgodovine in njihovih dolgoročnih posledic.

Kmetje so bili večina prebivalstva, ki je bila deležna silovitih napadov komunistične manjšine. Omenimo nekaj ukrepov, ki so usodno uničevali slovensko kmetstvo:

- april 1945: Zakon o pobijanju nedovoljene špekulacije in gospodarske sabotaže – zakon je bil delno spremenjen in dopolnjen julija 1946 in se je uveljavil kot *Zakon o zatiranju nedovoljene trgovine, nedovoljene špekulacije in gospodarske sabotaže*;
- 1945–1951: obvezni odkupi in oddaja pridelkov;
- 1945–1948: racionirana preskrba;
- avgust 1945: Zakon o kaznivih dejanjih zoper ljudstvo in državo;
- december 1945: Zakon o agrarni reformi in kolonizaciji;
- julij 1946: Splošni zakon o zadrugah;
- 1946: revizija izvedbe agrarne reforme;
- pomlad 1947: izgon prebivalstva z obmejnih predelov ob meji z Avstrijo;
- 1948–1952: zagotovljena preskrba in vezane cene;

- januar 1949: Resolucija o osnovnih nalogah partije na področju socialistične preobrazbe vasi in pospeševanja kmetijske proizvodnje;
- 1949: kmečke partijske komisije;
- maj 1949: Temeljni zakon o kmetijskih zadrugah;
- 1949: deagrarizacija;
- 1949–1951: kulaški procesi;
- 1951–1952: odprava administrativnih ukrepov na področju kmetijstva;
- maj 1953: zemljiški maksimum.

Zasebnega kmeta se je omejevalo tudi z drugimi, manj nasilnimi metodami.

Vodilni zločinci nad slovenskim kmetom so bili: Edvard Kardelj, avtor »socialistične politike na vasi«; Janez Hribar, minister za poljedelstvo/minister za kmetijstvo in gozdarstvo (1945–1947), minister – predsednik sveta za kmetijstvo in gozdarstvo (1951), predsednik Kmečke partijske komisije pri Centralnem komiteju KPS; Jože Levstik, minister za kmetijstvo (1947–1950); Viktor Avbelj, minister – predsednik sveta za kmetijstvo in gozdarstvo (1951–1952); Ivan Maček, začasno je opravljal posle predsednika Sveta za kmetijstvo in gozdarstvo (1952–?); Vlado Krivic, predsednik Kmečke partijske komisije pri Centralnem komiteju KPS; Franc Popit, predsednik Kmečke partijske komisije pri Centralnem komiteju KPS.⁴⁵

Titoizem je s svojimi revolucionarnimi eksperimenti silil kmetstvo v kršenje, v upor, ki je bil boj za obstanek. Obseg

45 Mateja Čoh Kladnik, »Preganjanje kmetov v Sloveniji med letoma 1945 in 1955«, v: Jože Dežman, ur. *Le vkup, le vkup, uboga gmajna: preganjanje kmetov in kmečki upor v Sloveniji 1945–1955* (dalje Dežman *Le vkup*), Mohorjeva, Celovec 2011; Mateja Čoh Kladnik, *Kulaški procesi v Sloveniji med letoma 1949 in 1951*. Študijski center za narodno spravo, Ljubljana 2012.

kršenja neživiljenjskih in izkoriščevalskih predpisov je bil ogromen. Na primer: »Po cenitvi je bilo samo v letu 1950 do septembra v vaseh na črno zaklanih od 16.000 do 20.000 glav goveje živine, od tega najmanj 14.000 telet.« Tudi če upoštevamo, da so bili med tistimi, ki so ilegalno klali živino in na črno preprodajali meso, taki, ki so to počeli večkrat, pa vendar lahko sklepamo, da je veriga storilcev (od lastnikov do mesarjev, prekupčevalcev in potrošnikov) štela vsaj desetkrat toliko ljudi, kot je bilo ilegalno zaklanih živali.

Ali niso ljudje na ta način protestirali proti izkoriščevalskemu režimu? Ali ni to kmečki upor, ki je bil pozabljen, zamolčan? Ali ni to upor zaradi lakote in bede, ki jo generira nora politika?⁴⁶

Vrsta spopadov kaže, kako silovit je bil kmečki upor. Omenimo en primer. Če ni drugače navedeno, so navedbe iz arhiva Krajevnega ljudskega odbora Srednja vas v Bohinju. Vsi navedeni citati so iz arhiva Krajevnega ljudskega odbora Srednja vas – Češnjica.⁴⁷

27. junija 1949 je pogorela Srednja vas. Zgorelo je 45 hiš ter 124 hlevov in drugih gospodarskih zgradb. Na »masovnem sestanku« krajevnega ljudskega odbora 3. julija je Stane Mikuš govoril o klevetniškem informbiroju in zagotovil, »da mi vsi skupaj in naša oblast ne strmi za tem, da bi silila ljudi v zadruge, pač pa jim nudi s skupnim delom, to je v času obnove, da bi se čimveč in čimpreje lažje obnovila celotna vas«. Drugi govorec pa je povedal, da se pogorelci razburjajo, ker »bo vsak lastnik imel lahko svoj lastni hlev za 1 ali 2 goved in za ostalo živino pa

46 Jože Dežman, »Le vkup, le vkup«, v: *Le vkup, le vkup, uboga gmajna: preganjanje kmetov in kmečki upor v Sloveniji 1945–1955*, ur. Jože Dežman, Mohorjeva, Celovec 2011, str. 96–198.

47 Zgodovinski arhiv Ljubljana – enota za Gorenjsko, SI-ZAL-RAD-35, t. e. 74 Požar in obnova vasi, t. e. 75 Prijava škode zaradi požara, t. e. 76 Popis materialne škode zaradi požara.

skupni večji hlev ...» Pripomnil pa je, »da bodo dobili vso pomoč v materialu in delovni sili tisti, ki bodo skupno obnavljali vas po regulacijskem načrtu«.

6. julija je predsednik KLO povedal, *»da posamično ne bo noben prejemal gradbenega materiala in prav tako potrebnega kredita. Potem je tudi važno, da resnično toliko časa obdelujete vsa dela na polju in drugod s skupnimi sredstvi«.*

V Slovenskem poročevalcu so 11. avgusta 1949 v članku na naslovnici *Iz ruševin v novo življenje* napovedali, da bodo namesto požgane Srednje vasi zgradili kolhozno vas: *»Celotna vas bo zgrajena tako, kot to zahtevajo potrebe našega zadružnega socialističnega kmetijskega gospodarstva. Kajti vsak dan se socializem na naši vasi krepi. Vsak dan se število zadrušnikov večja. Kakšna naj bo torej nova vas? Socialistična, zadružna, s skupnimi hlevi in gospodarskimi poslopji, z zadružnim domom in tako dalje.«* Potem so na eni strani pripravili *»izvršilni načrt stanovanjskega naselja«.* Zarota se je nadaljevala. Na sestanku komisije, ki je *»obravnavala vprašanja gospodarske ureditve Srednje vasi v Bohinju«*, so 11. novembra 1944 obravnavali *»primerno mesto za postavitev novega kmetijskega gospodarskega obrata in v tej zvezi po možnosti tudi že zakoličiti nov goveji hlev, ki naj bi se zgradil še v letošnjem letu«.*

Prvi gospodarskih obrat bi stal na jugovzhodni strani Srednje vasi, drugi na vzhodni strani vasi Češnjica, tretji med Staro Fužino in Studorjem. *»Vsi trije gospodarski obrati bi bili povezani pozneje v eno kmetijsko obdelovalno zadrugo s sedežem verjetno v Srednji vasi, ki hkrati leži osrednje v tej dolini.«* Tisočletno planšarijo so odpravili na kratko: *»Sedanji način gospodarjenja in izkoriščanja planin, pripadajočih tem vsem, ne ustreza pogojem socialističnega gospodarjenja.«*

Na masovnem sestanku vseh pogorelcev Srednje vasi 23. marca 1950 so številni že ugovarjali:

- Jožef Žvan: »se ne strinja s stanovanjskimi hišami dvojčki«.
- Lovro Žvan: »da je škoda uničevati tamkajšnjega zemljišča za nova selišča«.
- Martin Pekovec: »je hudo kritiziral napram izdanim načrtom ter pripovedoval, naj se neodgovarjajoči regulacijski načrti vrnejo nazaj. /.../ je sam priznal oziroma trdil, da je to način umetnega vključevanja v Kmet. obdelov. zadrugo«.
- Janez Cvetek: »da se zavarovalnina in vsi prispevki ter material razdeli med posameznike – pogorelce, in so se tudi nekateri strinjali s tem«.

»Tov. Sodja Lovrenc /.../ je dal vprašanje, na kakšen način da je on ločen pri vseh dajatvah oziroma pri vseh prispevkih, kateri so se zbrali in oddali v pomoč pogorelcem Srednje vasi. Tov. predsednik KLO mu je obrazložil, da mu ne pripada nobena pomoč od strani OF in množičnih organizacij, ker ni podpisal, da se strinja za skupno obnovo.«

Oblasti so stopnjevale pritisk tudi z aretacijami vodilnih Srenjanov: *»Pripomnila je svoje težkoče Hodnik Ivana glede svojega moža, kateri je skupno zaprt s tov. Hodnik Janezom v Ljubljani. Proti temu, ko jih sodišče še ni dalo k razpravi, so vsi navzoči protestirali ter zahtevali, da naj se to čimpreje uredi. Prav tako so (sta – op. p.) zahtevali obe ženi zaprtih mož.«*

7. maja 1950 so uporni pogorelci sklicali sestanek. Zahtevali so, da naj novi gradbeni odbor zahteva čimprejšnji začetek obnove. Trije člani naj gredo v Ljubljano *»radi napredka obnavljanja pogorele vasi in da zavrnejo načrte, katere niso ljudstvu po volji. Predvsem zaradi dvojčkov, vesti in podiranja zidu, kateri je še ostal na pogorišču ob ognju. Pogorelci tudi prosijo, da se stvar čimpreje uredi in ker je že preteklo veliko zamujenega časa. Ljudstvo tudi ne potrdi, da se more z dekretom postavljati predsednika KLO-ja za predsednika obnovitvenega odbora, pač pa bi ga morala izvoliti samo množica«.*

Bohinjci so se uprli. Danes je Srednja vas podobna drugim bohinjskim vasem: kmečka gospodarstva so ločena, vsako zase, ni skupnih hlevov, ni združnega doma. Še vedno pa je prisotno vprašanje, ali ni bila Srednja vas namenoma požgana, da bi potem vaščane lažje spravili v zadrugo.⁴⁸

Večina sodobnikov je ta teror nad kmeti nemo opazovala. Le redki intelektualci so potegnili s kmeti. Jože Pučnik je svojo obsodbo stalinističnega terorja nad kmeti plačal z dolgoletnim zaporom. Tudi danes boj za obstanek tedanje kmečke večine slovenskega prebivalstva še ni bil deležen raziskovalne pozornosti. Spomenika boju slovenskega kmeta za preživetje pod titoizmom še nimamo.

Zatirana večina in tranzicijska pravičnost

Omenjeno je že, da je titoizem po vojni razvil sistematično politiko zatiranja vseh, ki jih je obravnaval kot svoje nasprotnike med vojno oz. jih je označil kot take. Poleg protikomunističnega tabora je označil za »izdajalce« tudi mobilizirance v okupatorske armade, ki pa so po mednarodnem pravu klasične žrtve okupatorskega terorja. Po načelu kolektivne krivde je zaznamoval tudi njihove sorodnike. Tako se je na temni strani meseca znašlo več sto tisoč ljudi. Poleg njih pa so se na temni strani meseca znašli tudi stotisoči, ki so bili zaznamovani kot razredni, nazorski, ideološki sovražniki. Titoizem je zato na svoji poti na oblast in med vladanjem v letih 1941–1990 povzročil najhujše travmatske obremenitve z dolgoročnimi posledicami.

48 Jože Dežman, *Upor Bohinjcev v Srednji vasi 1949/1950*, rokopis pri avtorju.

Številčno je množično in sistematično kršenje človekovih pravic v titoizmu videti tako: bilo je več kot 23.000 umorjenih vojnih ujetnikov in civilistov, več kot 110.000 pregnanih in ilegalno pobeglih Slovencev, Nemcev, Italijanov v tujino, več kot 100.000 zapornikov, internirancev, suženjskih delavcev, več kot 60.000 zaplemb premoženja, več sto tisoč oseb je preganjala politična policija, uničeni sta bili zasebno podjetništvo in kmetstvo, zatrti sta bili demokracija in pravna država, preganjane so bile vere in cerkve. Teror, ubijanje, plenjenje, brezpravje, napade na kulturo, vero, identiteto uvrščamo v pojmovanje genocida kot socialne smrti.

Proces tranzicijske pravičnosti v Sloveniji zaznamujejo velika neravnotežja med posameznimi oblikami poravnave krivic. Na eni strani so zgodovinske rente partizanske strani ostale nedotaknjene in jih lahko ocenimo na več milijard evrov (dodatki, pokojnine, položaji ...). Republika Slovenija je priznala nekaj pravic tudi tistim žrtvam okupatorskega nasilja, ki jih titoizem ni priznal (izgnanci, mobiliziranci v okupatorjeve armade ...). Od pravic, ki jih je Republika Slovenija priznala žrtvam titoizma, je nekaj milijard vredna denacionalizacija, nekaj so bile vredne odškodnine več tisoč žrtvam stalinističnih sodnih procesov, mizerne pa so odškodnine po Zakonu o popravi krivic.

Čeprav so številni upravičenci po t. i. vojnih zakonih že umrli in pravic niso mogli uveljavljati (nekaterih pa jih nočejo uveljavljati), je število upravičencev veliko. Skoraj 40.000 je bilo upravičenih zahtevkov za denacionalizacijo, več tisoč razveljavljenih stalinističnih sodnih procesov, več kot 35.000 upravičencev za popravo krivic pomeni vrh ledene gore, v katerih je bilo več sto tisoč žrtev in njihovih prav tako trpečih družinskih članov.

Tudi v Sloveniji so nepriznane heroine predvsem vdove tabuiranih žrtev titoizma, ki so morale s svojimi otroki prenašati najhujše oblike diskriminacije, segregacije, stigmatizacije. A slovenske znanosti, socialne službe, medicina posledicam travm niso posvečale posebne pozornosti. Pa vendar je tudi Slovenija država, v kateri zaradi dolgoročnih, večgeneracijskih travm trpijo številni ljudje – omenimo samo potravmatsko in žalovanjsko stresno motnjo.

Bili so in so številni junaki v prenašanju krivic, pričevanju, odpuščanju, ki so premagali jezo in zamero z odpuščanjem, s sočutjem, z usmiljenjem. Zato je razumno pričakovanje, da bo slovenski tranzicijski proces uspešnejši, če bomo več pozornosti posvečali prav zdravljenju z zgledi teh herojev nenasilnega premagovanja udarcev usode. In prav z novimi glasovi, ki protestirajo proti brezčutnosti kolektivističnega titoizma za trpljenje človeka v vojni, revoluciji, totalitarni represiji, se odpirajo nove poti slovenske tranzicije.

Tako kot je bilo ob mestu mrtvih opozorjeno, da je posledica civilizacijskega zdrsra preprosto dejstvo, da Republika Slovenija nima niti popisanih grobov žrtev, za katere bi po pravnem redu morala skrbeti, tako se šele zdaj različne stroke, mnenjski voditelji in javno mnenje začenjajo zavedati, kako zanemarjene so bile posledice travmatskih bremen vojne in revolucije tako pri zmagovalcih kot poražencih, tako pri storitvah kot pri žrtvah.⁴⁹

V dolgoročnem procesu bomo prišli do tega, da titoizem v svojem teptanju vesti, sočutja, odpuščanja ni dovolil niti svojim privržencem, da bi si celili travmatske rane. Omeniti je treba samo množični alkoholizem pri partizanskih veteranih,

49 Dežman, *Le vkup*; Jože Dežman, Preseganje travmatskih bremen titoizma, *Bogoslovni vestnik* 2014, št. 4, str. 611–638.

ki je povezan tudi s tem, da so vzeli življenje neoboroženemu človeku.⁵⁰

Na simbolni ravni je pomembno, da nekdanje spomenike nasilju (vojni, revoluciji) zamenjujejo spomeniki, kot so spomenik sprave v Ormožu (1997), spomenik vsem slovenskim žrtvam druge svetovne vojne in revolucije Resnica in sočutje v Zaplazu (2015), spomenik odpuščanju Mir s tabo v Zavodih sv. Stanislava v Ljubljani (2015), žrtvam vseh vojn in z vojnami povezanega nasilja na Kongresnem trgu (2017) ter seveda tudi številna druga umetniška dela, ki spodbujajo nenasilno sožitje. Prav tako je pomembno, da so odprti vsaj nekateri medijski prostori zato, da tabuirane žrtve lahko povedo svojo zgodbo, omenimo revijo Zaveza (od 1990), oddajo Moja zgodba na Radiu Ognjišče (od 2005), Pričevalce na TV Slovenija (od 2014).

Čas je, da bi tudi terapevti posvetili več pozornosti obravnavi žrtev (tudi zmagovita stran na tem področju za »svoje« ni naredila veliko). Svoj prispevek k spravi skušajo razviti tudi mediatorji, začeli so s konferenco o spravi (2016). Morda je prav odpuščanje tudi za Slovenijo terapevtska priložnost.⁵¹

Vsi ti glasovi nakazujejo, da se Slovenija osvobaja »rdeče ledene dobe«.⁵² Zato je čas, v katerem dojemamo razsežnosti travmatskega bremena vojne in revolucije, čas priložnosti, da se z uvidom v življenjske tragedije, ki nikogar niso pustile nedotaknjene, začne zdravljenje.

50 Janko Kostnapfel, *Z vojno po vojni*, Borec, Ljubljana 1994.

51 Tomaž Erzar, *Dolga pot odpuščanja*, Družina, Ljubljana 2017.

52 Dežman, *Ni bilo*.

Taboes fade—let's learn to talk

LTI—LINGUA TERTII IMPERII AND

LIT—LINGUA IMPERII TITI

Summary

*Viktor Klemperer researched Nazi abuse of language under the umbrella term *Lingua Tertii Imperii*. For Second Yugoslavia, the term *Lingua Imperii Titi—LIT* could be used. This text deals with the question of the degree of influence LIT still has over Slovenian society.*

After the Second World War, more than 300,000 prisoners of war and civilians were murdered in Yugoslavia, over and above the numerous ones murdered during the War. Their graves, along with those of fallen enemy soldiers, were intentionally bulldozed in 1945. After Slovenia gained independence in 1991, the defenders of Titoism fiercely resisted uncovering and investigating concealed killing and burial sites. In the text, the lies and deceit of four honorary citizens and the mayor of Ljubljana between 2015 and 2017 are analysed. Another lie of LIT is the Order of the National Hero. Five percent of the war victims were communists, yet they represent more than 98% of national heroes. To this very day, the heroism of all those who opposed totalitarian Titoism with patience, forgiveness and non-violent resistance has not been investigated or presented.

Titoists claimed to have the support of the population, however, the minority of uniformed Slovenians taking part in the Second World War were in the communist army, Titoism suppressed more than half of the victims of the Second World War and revo-

lutions behind taboos, most of the population (especially farmers and believers) were treated as enemies in the class struggle, the highest level of membership in the Communist Party was 6.7% of the population in 1982. The communists killed more unarmed Slovenians than they killed enemy soldiers. Despite the failure of self-managing socialism, communists fanatically persisted in their blind faith in final victory.

As an example of non-violent resistance, the example of the village of Srednja vas in Bohinj is analysed. The village was burnt down on June 27, 1949. Then, an attempt was made to force the villagers to rebuild the village as a kolkhoz (collective farm): houses with kitchen gardens and shared stables. Despite intense pressure, the villagers resisted and in May 1950 managed to have the village rebuilt as it was before the fire.

Prejeto: 4. 9. 2017
1.01 Izvirni znanstveni članek

Dr. Tamara Griesser Pečar¹

Značilnosti revolucionarnega sodstva²

Izvleček

V totalitarnih državah je vse podrejeno določeni ideologiji in diktatorju oz. stranki. Velja enotnost oblasti. Zločin je del sistema. Kršitve človekovih pravic so na dnevnem redu. Obstaja močna politična policija. Zelo učinkovita metoda represije so politično motivirani (oz. montirani) sodni procesi, katerih namen sta izločitev dejanskih in domnevnih nasprotnikov ter ustrahovanje ljudi. Proces se samo navidezno odvijajo po pravnih normah, dejansko pa njihov potek in izid diktira diktator ali stranka. Med drugo svetovno vojno je potekal Kočevski proces, ki je bil vzorec za povojne montirane procese v Sloveniji. Ni se odvijal po pravnih normah: v preiskavi in poteku so se kršile človekove pravice, upoštevale so se samo priče in dokazi, ki so obremenjevali obtožence, obtožnica je bila izročena prepozno, kar je onemogočalo pripravo na obrambo, zagovorniki so bili v konfliktu interesov, sodili so sodniki laiki. Sploh pa je bilo sodišče v Kočevju brez pravne podlage, ker je še obstajala Kraljevina Jugoslavija.

- 1 Dr. Tamara Griesser Pečar, zgodovinarica, Zuckerkandlgasse 38-44/2, A-1190 Wien, tamara.griesser@gmx.at.
- 2 Raziskovalni program št. P6-0380 je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

KLJUČNE BESEDE: *politično motivirani sodni procesi, Lenin, Edvard Kardelj, stalinistični procesi, Kočevski proces, VOS, 16. september 1941, politična policija, kršitve človekovih pravic, sodniki laiki*

Abstract

In totalitarian countries, everything is subordinated to a certain ideology and dictator or party. The powers of the state are unified. Crime is part of the system. Violations of human rights occur daily. Strong political police forces are present. An effective method of repression are politically motivated trials (or show trials); their purpose is to eliminate actual and alleged enemies and to intimidate people. The trials are only seemingly being carried out in accordance with legal norms. In reality, their course and outcome are dictated either by the dictator or the party. During the Second World War, the Kočevje trial took place. It served as an example for all post-war show trials in Slovenia. It was not carried out in accordance with legal norms: in the investigation and the actual trial, human rights were violated, only witnesses and evidence that incriminated the accused were considered, the indictment was issued too late which prevented the accused from preparing their defence, the defending counsels faced a conflict of interests, the judges were lay judges. Additionally, the court in Kočevje had no legal basis since the Kingdom of Yugoslavia still existed at the time.

KEY WORDS: *politically motivated trials, Lenin, Edvard Kardelj, Stalinist trials, Kočevje trial, Security Intelligence Service—VOS, 16 September 1941, political police, violations of human rights, lay judges*

V dvajsetem stoletju je Evropa doživela tri totalitarne režime, fašizem, nacionalsocializem in komunizem. Slovenija je izkusila kar vse tri, in ker je komunizem trajal najdlje, je pustil najmočnejši pečat. Posledice so močno občutne še danes.

V totalitarnih državah je vse podrejeno določeni ideologiji in diktatorju oz. stranki, ki to ideologijo zastopa in ki se skuša polastiti celotnega prebivalstva. Totalitarna oblast si skuša podrediti celotno javno in zasebno življenje, zato izključuje vse, kar se njenim aspiracijam zoperstavi. Ena najboljših poznavalk totalitarnih sistemov, Hannah Arendt, je zapisala: *»Končni cilj totalitarne ideologije ni preoblikovanje zunanjih pogojev človeške eksistence in tudi ne revolucionarno preoblikovanje družbenega reda, temveč transformacija človeške narave same, ki se, taka, kot pač je, neprestano zoperstavlja totalitarnemu procesu. /.../ Totalitarna oblast odreka ljudem ne samo njihovo sposobnost, da delujejo, temveč prav nasprotno, z neizogibno posledico, kot da bi bili vsi en sam individuum (človek), jih naredi sokrivce vseh ukrepov in storjenih zločinov, ki jih totalitarni režim povzroči.«*³

Totalitarne ideologije nasprotujejo svobodnemu mišljenju. Za Hendrika Hansena je ta *»ideološki odnos temelj zločinov, ker hoče uničiti miselnost – in s tem tisto, kar je specifično za človeštvo.«*⁴ Lothar Fritze v študiji navaja, da je za komunizem – kot tudi nacionalsocializem – *»značilno izrazito sovraštvo do politične opozicije /.../ Politični nasprotnik ni razumljen kot nekdo, ki drugače misli, temveč kot sovražnik«*.⁵ Pripravljenost

3 Hannah Arendt, *Elemente und Ursprünge totaler Herrschaft. Antisemitismus, Imperialismus, totale Herrschaft*, Piper, München, Zürich 1986, str. 975.

4 Hendrik Hansen, »Karl Marx – eine Ideologie?«, v: *Ideologie und Verbrechen. Kommunismus und nationalsozialismus im Vergleich*, ur. Frank-Lothar Kroll in Barbara Zehnpfennig, Wilhelm Fink, München 2014 (Hansen, *Karl Marx*), str. 64, 65.

5 Lothar Fritze, *Anatomie des totalitären Denkens. Kommunistische und*

uporabiti silo, piše Fritze, ni spodrseljaj, je »izraz miselnosti, v kateri revolucionarna preobrazba stare družbe zahteva tak korak naprej /.../, da so človeške izgube brez nadaljnega sprejemljive«. ⁶ Z drugimi besedami, revolucionarju je vsako sredstvo, ki vodi k zastavljenemu cilju, tudi najnasilnejše, dobrodošlo. Kot piše Hansen, so »zločini komunizma /.../ iz perspektive [komunistične] ideologije ukrepi v boju proti tistim, ki hočejo ustaviti razvoj socializma«. ⁷

Seveda se dogajajo zločini tako v demokratičnih kot tudi v totalitarnih sistemih, vendar je v totalitarnih državah zločin del sistema. Nasilje »je politično zaželeno«. ⁸ Ne samo da totalitarna oblast pričakuje nenehno mobilizacijo v množičnih organizacijah, ampak skuša to tudi doseči z vsemi razpoložljivimi sredstvi. Bistvena elementa totalitarnih sistemov sta ustrahovanje in uveljavitev nasilja – vse do psihičnega in fizičnega uničenja posameznika, če se ta ni pripravljen podrediti zahtevam vladajočih oz. če ni pripravljen z njimi sodelovati. Totalitarni sistemi diametralno nasprotujejo vladavini prava in univerzalnim človekovim pravicam.

Med glavnimi temelji in varovalkami demokratičnega sistema je delitev oblasti (zakonodajne, izvršne in sodne). V totalitarnih državah pa velja enotnost oblasti. Kot prikazuje Lothar Fritze v svoji *Anatomiji totalitarnega mišljenja*, so predstavniki oblasti tako nacističnega kot tudi komunističnega režima, ki sta

nationalsozialistische Weltanschauung im Vergleich, OLZOG, München 2012 (dalje Fritze, *Anatomie*), str. 359.

6 Fritze, *Anatomie*, str. 398.

7 Hansen, *Karl Marx*, str. 60.

8 Echard Jesse, Sebastian Liebold, »Die Nähe von Ideologie und Verbrechen im Totalitarismus als Probleme demokratischer Existenz und Theorie«, v: *Ideologie und Verbrechen. Kommunismus und nationalsozialismus im Vergleich*, ur. Frank-Lothar Kroll in Barbara Zehnpfennig, Wilhelm Fink, München 2014, str. 166.

si v marsičem podobna, ukinitve delitve oblasti predstavili kot napredek, ker so bili prepričani, da ta pomeni razkol družbe.⁹ Z načelom enotnosti oblasti pa se dejansko odpravlja neodvisnost sodstva. S tem je konec pravne države. Oblast je namreč hotela, da se sodišča prilagodijo trenutni politični situaciji. S tem je padlo tudi načelo enakosti pred zakonom.

Komunistična partija Jugoslavije (KPJ) je po sovjetskem vzoru uredila in organizirala državno oblast. Že Ustava Federativne ljudske Republike Jugoslavije (FLRJ) leta 1946 navaja za prvo povojno obdobje naslednja ustavna načela: ljudsko oblast, enotnost oblasti, demokratičen centralizem, državno lastnino in svoboščine, pravice in dolžnosti državljanov. Že vrstni red je spoveden, načelo svoboščin, pravic in dolžnosti državljanov pa je bila »le mrtva črka na papirju.«¹⁰

V totalitarnih državah, torej tudi v komunističnih, se temeljne državljanske in človekove pravice in svoboščine ne spoštujejo, ni svobodnih medijev in tudi umetnost ter znanost se ne razvijata svobodno. V nasprotju s pravnimi državami človeško življenje v totalitarnih državah ni vrednota, ki jo je treba spoštovati. Prav nasprotno. Že Lenin je pridigal, da je treba vzeti pravico v svoje roke, podpiral je pravno samovoljlo oz. politično čistko oz. »očiščenje ruske zemlje od vsega mrčesa, od bolh – lopovov, stenic – bogatih itn.«. Lenin je zastopal stališče, da je treba kazni in metode boja proti nasprotnikom – lopovom, bogatim, meščanskim intelektualcem ali tistim, ki se izogibajo delu – prilagoditi trenutni potrebi. Kazni naj bi obsegale vse od čiščenja stranišč do ustrelitve na kraju samem.¹¹

Totalitarne oblasti izbirajo različne metode odstranjevanja svojih ideoloških nasprotnikov. Poleg fizičnega odstranjevanja

9 Fritze, *Anatomie*, str. 295, 296.

10 Roman Ferjančič, Lovro Šturm, *Brezpravje. Slovensko pravo po letu 1945*, Nova revija, Ljubljana 1998, str. 12.

11 Fritze, *Anatomie*, str. 298.

oz. umorov – v Sloveniji so potekali množični umori v obdobju med majem 1945 in koncem januarja 1946 – so prisotne še druge oblike represije: sledenje in opazovanje, prisluškovanje, tajne hišne preiskave, izsiljevanje, prisila k tajnemu sodelovanju, zasliševanje, psihični in fizični pritiski, prepovedi, izgon iz prebivališča, zapostavljanje, onemogočanje določenih študijev in služb, dezinformiranje in plasiranje lažnih vesti, cenzura, zaplembe itn. Policija praktično obvladuje celotno družbo, za nevarne nasprotnike pa se ustanavljajo različna taborišča (koncentracijska in delovna). Obstajajo pa tudi tajni zapori in tajni uradni listi.

Politično motivirani procesi

Zelo učinkovita metoda represije so politično motivirani (oz. montirani) sodni procesi. To so procesi, katerih izid je določen že vnaprej. Proces samo navidezno kaže znake nekega postopka, ki se odvija po pravnih normah, dejansko pa vse diktira oblast. Večina političnih procesov je potekala javno. Gre torej za neke vrste gledališko predstavo za javnost. Angleži in Nemci so za take procese uvedli ustrezen izraz, in sicer Angleži »*show trials*«, Nemci pa »*Schauprozesse*«. Namen takih procesov je obsodba ter s tem diskreditacija in odstranitev političnih nasprotnikov, seveda pa tudi ustrahovanje. Propaganda je pri tem ključnega pomena. Mediji – časopisi, radio, televizija – spremljajo sojenje in manipulirajo z ljudmi v smeri, ki jo diktira oblast oz. diktator, ter hkrati širijo nezaupanje proti obtoženim. Tako postane npr. kritika oblasti naenkrat veleizdaja, obtožencem se očitajo špijonaža, priprave za državni prevrat, pojavljajo pa se tudi delikti, ki so čista izmišljotina. Klasični primeri takih procesov so bili stalinistični procesi v Moskvi med letoma 1936 in 1938, ko so sodili najvišjim funkcionarjem

sovjetskega režima (veliki teror), seveda pa so podobni procesi potekali v Sovjetski zvezi že vse od leta 1928, ko so uprizorili t. i. šahtijski proces proti nekomunističnim strokovnjakom.¹² Politično motivirani procesi so potekali v vseh komunističnih državah, tudi v Jugoslaviji. V Nemčiji pa so bili taki npr. procesi pred t. i. ljudskim sodiščem (*Volksgerichtshof*) pod zloglasnim sodnikom Rolandom Freislerjem, med drugim tudi proti tistim, ki so načrtovali atentat na Hitlerja 20. julija 1944. V Italiji je bil tak primer proces v Veroni januarja 1944, ko je Benito Mussolini dal postaviti pet znanih fašistov pred sodišče, med njimi tudi zeta Galeazza Ciana, ki je bil do 1943 celo italijanski zunanji minister.

Prvi politično motivirani proces, režijo katerega so vodili slovenski komunisti, je bil medvojni Kočevski proces, ki je potekal po Kočevskem zboru od 9. do 11. oktobra 1943 proti izbranim ujetnikom, ki so jih zajeli pri Grčaricah in na Turjaku. Bil je vzorec za dolgo vrsto političnih procesov, ki so sledili po vojni v Sloveniji in v katerih je t. i. ljudska oblast skušala onemogočiti celotno politično, intelektualno in cerkveno opozicijo. Največ montiranih procesov v Sloveniji se je odvijalo v obdobju od komunističnega prevzema oblasti po koncu vojne vse do začetka šestdesetih let, dejansko pa so politični procesi potekali vse do osamosvojitve. Zadnji večji proces je bil proces proti četverici leta 1988. Še v prvi polovici osemdesetih let je bilo v Sloveniji 440 političnih zapornikov.¹³ V celotnem obdobju do padca komunizma leta 1990 je bilo, kot navaja

12 Tako so samo v letih 1937 in 1938 v Sovjetski zvezi obsodili kar 1.345.000 ljudi, od tega kar 681.692 na smrt. Nicolas Werth, »Ein Staat gegen sein Volk. Gewalt, Unterdrückung und Terror in der Sowjetunion«, v: *Das Schwarzbuch des Kommunismus*, ur. Stéphane Courtois et al., München 1998, str. 213.

13 Milko Mikola, *Rdeče nasilje*, Mohorjeva, Celje 2012 (Mikola, *Rdeče nasilje*), str. 327.

Milko Mikola v študiji *Rdeče nasilje*, več kot 16.000 političnih obsojencev.¹⁴ Število tistih, ki so se znašli v zaporu iz političnih razlogov, pa je bilo bistveno večje. Definicijo, kdo so bili politični zaporniki v Sloveniji, navaja Zakon o popravi krivic, ki v 1. točki 2. člena določa, da so to »vse osebe, ki so bile v času od 15. maja do 2. julija 1990 na ozemlju sedanje Republike Slovenije neopravičeno in v nasprotju z načeli in pravili pravne države, zaradi razrednih, političnih ali ideoloških razlogov obsojene v sodnem ali v upravnokazenskem postopku na kazen odvzema prostosti ...«. ¹⁵ To je veljalo tudi za tiste, ki so bili obsojeni v drugih republikah nekdanje Jugoslavije.

V totalitarnih državah je politična policija izjemno močna. V Jugoslaviji je bila že med vojno ustanovljena Ozna, ki se je po vojni leta 1946 preimenovala v Upravo državne varnosti (po domače Udbo). Zanimivo je, da je pravnik Ljubo Bavcon, ki je služil režimu, v publikaciji *Dachauski procesi* zelo jasno opredelil Udbo in sodstvo. Ocenil je, da se »zaradi takšnega politično možnega položaja politične policije /.../ vzpostavijo na glavo obrnjeni odnosi med organi kazenskega pravosodja. Ne glede na formalne pravne predpise ima odločilno moč in avtoriteto politična policija, javno tožilstvo postane izvrševalec njenih odločitev in formulator pravne norme, sodišču pa pripada naloga, da s svojim, pogosto tudi javnim ceremonialom, potrди vnaprejšnje odločitve političnega vodstva in politične policije o ‚dejstvih‘, o ‚krivicah‘ in o ‚kaznih‘./.../ Niso pomembni ne materialna resnica, ne stvarni dokazi, temveč ‚priznanja‘ obtožencev in prič. Za to, da bi obtoženci ‚priznali‘ /.../, postanejo dovoljena vsa sredstva. /.../ Po tem modelu so bili organizirani tudi vsi povojni politični

14 Mikola, *Rdeče nasilje*, str. 323.

15 Uradni list RS, št. 47/2003, <https://www.uradni-list.si/glasilo-uradni-list-rs/vsebina/2003-01-2280?sop=2003-01-2280>, pridobljeno 12. 9. 2017; Mikola, *Rdeče nasilje*, str. 325.

*procesi pri nas, ne glede na to, ali je šlo za resnično krive /.../ ali pa za nedolžne obtožence ...».*¹⁶

Pravne norme KP v sodstvu med vojno

Komunisti so načrtovali prevzem oblasti vse od začetka druge svetovne vojne. Edvard Kardelj, glavni ideolog Komunistične partije Jugoslavije (KPJ) in član Centralnega komiteja KPJ, je že oktobra 1940 v Zagrebu napovedal, »da bodo šli komunisti v oborožen odpor proti okupatorju samo, če bodo imeli možnost za revolucijo«. Dodal je še »in če bo v interesu Sovjetske zveze«,¹⁷ kar seveda kaže, kako zelo so se zgledovali po Sovjetski zvezi. Takrat je bila ustanovljena tudi posebna vojaška komisija, kar pomeni, da je vodstvo KPJ že konkretno, tudi »v vojaškem vidiku«, načrtovalo revolucijo.¹⁸

Najprej je Vrhovni plenum Osvobodilne fronte (OF) pod vodstvom KP 16. septembra 1941 sprejel odloke, »ki so neizbrisno vtisnili pečat nadaljnjemu zgodovinskemu dogajanju na Slovenskem«, kot je ocenil pravnik Lovro Šturm.¹⁹ Še posebej usoden je bil drugi člen sklepa Vrhovnega plenuma OF slovenskega naroda, da se konstituira v Slovenski narodnoosvobodilni odbor (SNOO). S tem členom so namreč komunisti

16 Ljubo Bavcon, »Poskus pravne in politične analize dachauskih procesov«, v: *Dachauski procesi*, ur. Martin Ivanič, Komunist, Ljubljana 1990, str. 133, 134.

17 *Peta zemaljska konferenca KPJ*, *Izvori za istoriju SKJ*, Beograd 1980, str. 204; Janko Prunk, »O značaju komunističnega sistema«, v: »Zgodovinarji o komunizmu 2«, *Delo*, 11. 3. 1998.

18 Deželak Barić, *Komunistična partija Slovenije in revolucionarno gibanje*, str. 33, 34.

19 Lovro Šturm, »Pogledi na vsebinsko pravilno pravo«, v: *O vzponu komunizma na Slovenskem*, ur. Lovro Šturm, Karantanija in Nova revija, Ljubljana 2015, str. 99.

utemeljevali monopol in vrhovno oblast. Poleg sklepa o monopolizaciji je dolgoročne posledice povzročil še Odlok SNOO o zaščiti slovenskega naroda in njegovega gibanja za osvoboditev in združitve, ki je uvajal strog disciplinski in kazenski sistem. Ta odlok je bil temelj t. i. revolucionarnega sodstva, in to vse do Uredbe Vrhovnega štaba NOV in POJ²⁰ o vojaških sodiščih z dne 24. maja 1944, ki je začela veljati 30. avgusta 1944. Za komuniste je bila to formalna osnova za nasilje in umore drugače mislečih, ki se niso podvrgli sklepom OF oz. KPS.²¹ Ustavni pravnik Lovro Šturm je v pravni analizi obeh odlokov zapisal: *»Oba akta, tako Sklep SNOO kot zaščitni odlok, sta bila v svojih bistvenih sestavinah že v njunem nastanku v očitnem nasprotju s splošnimi, od civiliziranih narodov priznanimi pravnimi načeli, ki jih je človeštvo strnilo v kodeks etičnih vrednot in pravil družbenega sožitja. Presoja njene dejanske uporabe v resničnem življenju tako oceno ne samo potrjuje, ampak jo še dodatno zaostri. Ključne določbe iz obeh aktov so bile v nasprotju z deklariranim ciljem uporabljene v skladu s skritim sprevrženim motivom normodajalca. Gre za tipičen primer zlorabe prava. Oba akta nista bila namenjena zagotavljanju svobode in vzpostavitvi svobodne demokratične družbe, ampak sta bila uporabljena kot sredstvo za ustrahovanje ljudi in za izvedbo komunistične revolucije in za vzpostavitev totalitarnega družbenega sistema pod monopolno oblastjo komunistične partije.«²²*

Sredi avgusta 1941 pa je politbiro KPS ustanovil Obveščevalno in varnostno službo, ki se je leta 1942 preimenovala v Var-

20 NOV in POJ – Narodnoosvobodilna vojska in partizanski odredi Jugoslavije.

21 Več o tem: Tamara Griesser Pečar, »16. september 1941: začetek državljanske vojne«, v: *O vzponu komunizma na Slovenskem*, str. 119–147.

22 Lovro Šturm, »Pogledi na vsebinsko pravno pravilnost dveh aktov SNOO z dne 16. septembra 1941«, v: *Pravnikov odnos do (pol)pretekle zgodovine*, Podjetje in delo, 6-7/1998/XXIV, str. 1094, 1095.

nostno-obveščevalno službo (VOS) in ki je bila kljub pridevku OF (VOS OF) zgolj eksekutor partije. VOS je bil izključno in neposredno odgovoren samo Centralnemu komiteju KPS, člani pa so bili komunisti in skojevci. VOS je izvrševal sabotažne akcije in »likvidacije« nasprotnikov vse do ukinitve leta 1944, ko je s tem nadaljevala novo ustanovljena Ozna.

Od leta 1944 naprej je KP načrtno gradila svojo oblast. Od vsega začetka je veliko pozornost namenjala tudi sodstvu. Vojaška sodišča so v partizanski vojski obstajala pravzaprav šele leta 1943, čeprav je že zaščitni odlok predvideval neka tajna sodišča, ki pa dejansko niso nikoli obstajala. Že omenjena Uredba Vrhovnega štaba NOV in POJ o vojaških sodiščih iz leta 1944 je po ugotovitvi Ustavnega sodišča Republike Slovenije prav tako omogočala zlorabo kazenske represije v politične namene.²³

Vito Kraigher, ki je bil med vojno imenovan za glavnega javnega tožilca, je leta 1944 tako tolmačil pojem neodvisnost sodišč: *»Pri izvrševanju sodstva ne smemo nikdar pozabiti, da ne gre samo za zakonite predpise in kaznovanje /.../, te hibe izvirajo ravno iz dejstva, da se premalo ocenjuje obtoženec in vse preveč gleda na kršitev zakonitega predpisa in na kazen, ki je za to predpisana in običajna. To je dediščina zgolj formalnega, mehničnega sodstva prejšnje dobe, ki je bilo popolnoma zbirokratizirano. Naše partijsko sodstvo po tej poti ne sme kreniti, če hoče biti pravično in ljudsko sodstvo, kar je po svojih sodnikih, ki so v pretežni večini sodniki borci. Edino sredstvo, da se naše sodstvo izogne opisani zgrešeni poti, je, da ne gleda samo na predpise, marveč da ocenjuje v prvi vrsti samega obtoženca.«* Dodal je še, da *»stojita naše kazensko sodstvo in zakonodaja danes na stališču, da namen sodstva ni kaznovanje, marveč zaščita narodne skupnosti pred škodljivimi elementi. Ocena škodljivosti človeka*

23 Lovro Šturm, »Pravo in nepravo po letu 1941«, v: *O vzponu komunizma na Slovenskem*, str. 171, 172.

*pa je možna le na podlagi temeljitega poznavanja njegovega značaja in celotnega bistva».*²⁴

*Kočevski proces: vzorec za
politično motivirane procese*

Kočevski proces je potekal v nočnih urah od 9. do 11. oktobra 1943. Obtoženci so bili skrbno izbrani iz vrst okoli 1200 zajetih v Grčaricah, na Turjaku ter drugod na Dolenjskem in Notranjskem. Najprej so načrtovali javni proces proti 80 ujetnikom. Zbirali so primerne kandidate in seznam imen neprestano spreminjali, dodajali nova imena in črtali stara. Prvotno je bilo na njem npr. šest duhovnikov, tudi župnik v Begunjah pri Cerknici Viktor Turk, ki je bil umorjen 24. oktobra 1943 v Badlah pri Grčaricah. Končno so seznam skrčili na 21 četnikov, vaških stražarjev in duhovnikov. Obravnava se je končala s 16 smrtnimi obsodbami z ustrelitvijo, med njimi sta bila duhovnika Tone Malovrh in Anton Šinkar. Štirje so bili obsojeni na prisilno delo, tudi duhovnik Jakob Mavec. Obravnava proti nemu, Gabrijelu Jasenovcu, je bila izločena iz procesa, kar je bilo del procesnega scenarija. Bil je namreč od VOS-a na Vrhniki vrinjen najprej v vaško stražo in potem k četnikom.²⁵ S tem so hoteli pokazati nepristranskost, to taktiko pa so uporabljali tudi pozneje, npr. pri božičnem procesu.

Po vojni so režimski zgodovinarji in pravniki poudarjali pomembnost procesa za razvoj pravosodja v nastajajoči državi in ponavljali, da je potekal po splošno veljavnih načelih procesnega prava. Če bi to bilo res, bi postavili pred sodišče vse, ki so jih ujeli. Tako pa je bila pravna osnova procesa, kot je poudaril

24 Vito Kraigher, »Neodvisnost sodišč«, *Pravnik*, Dokumentarna številka ob 20. obletnici ustanovitve pravosodnih ustanov, Ljubljana 1964, str. 417.

25 ARS, SI AS 1931, šk. 771, OK VOS Vrhnika, 11. 10. 1943.

predsednik izrednega vojaškega sodišča Anton Kržišnik, »*revolutionarno kazensko pravo, ki so ga ustvarile potrebe po zaščiti temeljnih narodnih dobrin in pridobitev narodnoosvobodilne borbe*«. ²⁶ Medtem ko je bil namen umorov na Turjaku proti-revolucionarni strani zlomiti moralo, kot je napisal Milovan Đilas v svojih vojnih spominih, ²⁷ pa je bil namen kočevskega procesa odvrniti pozornost od grozljivega dogajanja v ozadju. Po hitrem postopku je namreč VOS za kulisami umoril nekaj sto političnih nasprotnikov v Jelendolu, Mozlju, Badljah pri Grčaricah, Mačkovcu, na Travni gori in še drugod. Hkrati naj bi proces domačo in tujo javnost prepričal, da nova »ljudska oblast« že med vojno deluje po pravnih načelih.

Dejansko na kočevskem procesu niso upoštevali pravnih standardov, na katerih sloni demokratični svet. Maja 2017 je Vrhovno sodišče Republike Slovenije, za pravno državo nesprejemljivo – Evropska konvencija o varstvu človekovih pravic v 6. členu zahteva, da mora biti sodišče »*established by law*«, torej »*z zakonom ustanovljeno*«, ²⁸ kar kočevsko sodišče ni bilo – potrdilo sodbo kočevskega procesa in s tem revolucionarno sodstvo. Med drugim se je sklicevalo na nürnberške procese. ²⁹ Primerjava pa seveda kaže, da obtoženci v Kočevju še zdaleč niso imeli pravic in možnosti obrambe, kot so jih imeli

26 Anton Kržišnik, »Kočevski proces«, *Spomini na partizanska leta*, Ljubljana 1963, str. 69.

27 Milovan Đilas, *Wartime*, London, 1977, str. 338.

28 http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf, 22. 11. 1984, pridobljeno 14. 9. 2017.

29 Vrhovno sodišče Republike Slovenije, I Ips 44338/2012. Vrhovna sodnica Maja Tratnik je 19. 5. 2017 podpisala sodbo, ki je bila napisana že leta 2015, pa je dva sodnika, Marko Šorli in Barbara Zlobec, nista hotela podpisati. Predsednik Vrhovnega sodišča Republike Slovenije Damijan Ferjančič je potem, ko je sodnik Šorli postal ustavni sodnik in tako zapustil to sodišče, nadomestil sodnico Barbaro Zlobec s sodnico Majo Tratnik.

zločinci v Nürnbergu. Fascikel o kočevskem procesu v Arhivu Republike Slovenije vsebuje zapisnike zaslišanj v preiskovalnem zaporu.³⁰ Izjave so delno protislovne, spreminjajo se in domnevamo lahko, da se je izvajal precejšen pritisk. Odgovorni revolucionarji sploh niso upoštevali kazenskoprocesnih načel pravnih držav. Sodišče je upoštevalo samo priče in dokaze, ki so obremenjevali obtožence, obtožnica je bila izročena preporno, da bi se lahko pripravili na obrambo, zagovorniki – bili so trije, vsak je branil sedem obtožencev – pa so dali vedeti, da ne stojijo za tistimi, ki bi jih morali braniti. V nedatiranem poročilu so navedli: »Vsem je bilo jasno, da očitane kolektivnega zločina obtoženih /.../ ni mogoče zagovarjati s pravnimi ali političnimi argumenti.«³¹ Dva zagovornika – dr. Martin Briški in dr. Branko Premrou – sta bila zasliševalca zapornikov ujetnikov s Turjaka in iz Grčaric v Kočevju in Ribnici, vodila sta torej preiskavo v primerih, ki so bili tesno povezani s točkami obtožnice v javnem procesu, sodni inštruktor dr. Boris Kocjančič pa je bil preiskovalni sodnik na področnem vojaškem sodišču v Ribnici. Gre za klasični primer, ki bi moral voditi do razveljavitve sodbe.

Iz pričevanj preživelih je razvidno, da so bili zajeti (seveda vsi) zaradi slabe prehrane in neprimernih prostorov na koncu svojih moči, da so nekateri nevarno zboleli. Kot je že bilo navedeno, so pričevanja obtoženih delno protislovna, spremenjena. Očitno je, da so nekateri skušali pod pritiskom reševati svoje življenje. Seveda pa so bile obsodbe že vnaprej določene.

Na seji Vrhovnega plenuma OF 21. septembra je Boris Kidrič poročal, da je v preiskovalnem zaporu okoli 1200 »*ujetih belo- in modrogardističnih izdajalcev, med njimi težki zločinci, lažji zločinci in tudi zavedenci*«. Predlagal je, in njegov predlog

30 Arhiv Republike Slovenije (ARS), AS 1851/99–100.

31 ARS, SI AS 1851/100.

je bil sprejet, da bi proti težkim zločincem začeli javni sodni proces, »ki naj vsej domači in tuji javnosti prikaže vso globino in širino izdajstva bele in modre garde«. Ujetniki so bili razdeljeni na tri skupine. Morilce (to so bili po njihovem duhovniki, politični voditelji in organizatorji ter »plavogardistični« oficirji) naj bi obsodili na smrt z ustrelitvijo, druge pa na delo pod nadzorstvom. Tistih, ki so jih imenovali »oproščenci«, pa naj ne bi osvobodili, temveč poslali v delavske bataljone na prevzgojo, da bi se potem vključili v NOB.³² »Težke zločince«, kar je pravzaprav pomenilo, da so tiste, ki so bili izbrani kot primerni, vključili v javni proces, večino drugih pa je po hitrem postopku ubil VOS.

Seveda pa se zastavlja predvsem vprašanje legalnosti sodišča, ki je sodilo v Kočevju. Vsaj do sporazuma Tito-Šubašić 16. junija 1944 je bila edina zakonita vlada kraljeva vlada v begunstvu, ki je bivala v Londonu. Priznali so jo vsi zavezniki, tudi Sovjetska zveza. Pravniki Dieter Blumenwitz, ki je napisal mednarodnopravno študijo o medvojni Sloveniji, je navedel, da po nauku o treh elementih država propade samo, če stalno izgubi enega od treh elementov državnosti (prebivalstvo, ozemlje in državljansko oblast) in če ne obstaja nobena možnost, da jih ponovno pridobi.³³ Iz tega sledi, da po mednarodnem pravu Kraljevina Jugoslavija z zasedbo leta 1941 ni propadla. Še naprej je veljala njena kazenska in civilna zakonodaja. Na podlagi jugoslovanske ustave (1931) pa je imel kralj pravico razglasiti izredno stanje, po katerem je »za kraljestvo sprejemal vse nujne ukrepe, ne glede na pravne in ustavne omejitve«.³⁴

32 »Zapisniki sej najvišjih organov in organizacij 1942–1945«, ur. Marjeta Adamič et al., v: *Dokumenti organov in organizacij narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji*, knj. 11, Ljubljana 2012, str. 347, 348.

33 Dieter Blumenwitz, *Okupacija in revolucija v Sloveniji (1941–1946)*, Mohorjeva, Celovec 2005, str. 52–54.

34 Blumenwitz, *Okupacija*, str. 67.

Kočevsko sodišče, ki je sodilo pred nastankom nove države in ni bilo ustanovljeno na podlagi zakona, temveč z odlokom glavnega štaba narodnoosvobodilne vojske, je bilo torej brez vsake pravne podlage. Med obtoženci so bili celo člani legalne Jugoslovanske vojske v domovini, katere poveljnik je bil Draža Mihailović, ki je bil hkrati vojni minister v londonski vladi s sedežem v domovini. Blumenwitz navaja, da so se že od začetka vojne kršile človekove pravice, praksa brezkompromisnega preganjanja pa da se je »vse bolj uveljavljala že s kočevskim procesom leta 1943«. ³⁵ Podobno je ocenjeval ustavni pravnik Lovro Šturm. Zanj so bili »procesi v Kočevju leta 1943 v nasprotju tako z ustavno zavezujočimi kriteriji, ki jih je (za celotno medvojno obdobje od začetka vojne 6. aprila 1941 naprej) ob presoji Uredbe o vojaških sodiščih opredelilo in zahtevalo Ustavno sodišče, kakor tudi z načeli, ki so jih priznavali civilizirani narodi«. ³⁶

Na eni strani je bila torej Kraljevina Jugoslavija z vsemi atributi države, na drugi strani pa je bila t. i. narodnoosvobodilna stran (OF, partizani), ki se ni borila samo proti okupatorju, temveč predvsem tudi proti lastnim ljudem. Gre torej za dve ravni dogajanja: okupacijo in državljansko vojno. In četudi je povojna oblast sprejela Zakon o potrditvi zgodovinsko važnih odlokov, ki so bili izdani do 20. februarja 1946, moramo upoštevati, da je OF oz. partizanska stran takrat obvladovala izjemno majhen del slovenske zemlje in da že s tega vidika o kaki državni suverenosti, ki bi upravičevala obstoj sodne oblasti, ni mogoče govoriti.

Posebnost, ki jo uvaja Kočevski proces, je bila tudi ustanova sodnikov laikov, ki jo je po t. i. osvoboditvi leta 1945 začasna ljudska skupščina zasidrila v Zakonu o ureditvi ljudskih sodišč. Prevladovalo je mnenje, da je vsak človek na osnovi svojega

³⁵ Blumenwitz, *Okupacija*, str. 172.

³⁶ Sporočilo avtorici, 9. 6. 2017.

razuma sposoben soditi neodvisno. Ob tem so bile »moralne« vrednote pomembnejše od poklicnih. Izredno vojaško sodišče v Kočevju je bilo sestavljeno iz petih sodnikov, dva sta bila poklicna sodnika, in sicer predsednik dr. Anton Kržišnik, bivši sodnik upravnega sodišča v Celju, ter član sodišča dr. Teodor Tomišek, bivši tajnik vrhovnega sodišča v Ljubljani. Trije so bili sodniki laiki, eden je bil komandant brigade, in sicer Bojan Polak - Stjenka, drugi komandant bataljona, Andrej Cetinski - Lev, tretji pa partizan Ivan Puc - Don.³⁷

Sodba se ne sklicuje na zakone. Kongres slovenskih pravnikov v NOB, ki je zasedal jeseni 1943 v Suhorju, je sklenil, da ni pravne kontinuitete med Kraljevino Jugoslavijo in pravnim redom »*nove države*«. Aleš Bebler je na sestanku študijske komisije pri Predsedstvu SNOS 28. novembra 1944 pojasnil: »*Zavedati pa se moramo, da moramo odstopiti od načela, da bi se brez pisanega zakona, brez konkretnih pravnih norm ne dalo soditi. Pravniki, tudi sodnik, mora slediti družbi, družbenemu razvoju od koraka do koraka, čeprav bi zakonodajalec sam s svojimi normami ne mogel slediti tako točno in hitro temu razvoju, da bi mogel vsakokratno razvojno stanje sključiti v pravno normo.*«³⁸ Pravniki so upoštevali načelo, da veljajo obče veljavne norme, te pa so poljubno prikrojevali. Stanko Petelin je v prispevku o graditvi medvojnega javnega tožilstva navedel, da so »*v pravnem režimu osvobojenega ozemlja prihajala do izraza tudi – in predvsem – nepisana pravna pravila in med njimi pravna načela, ki so usidrana v zavesti ljudi. Še več: novi odnosi, ki jih je porajala revolucija, so dobivali svoj pravni vidik,*

37 »Izvleček iz sodbe na Kočevskem procesu«, v: *Slovenski pravniki v NOB*, Ljubljana 1985, str. 92.

38 Stanko Petelin, »Javno tožilstvo in njegova vloga pri graditvi ljudske oblasti v Sloveniji, s posebnim ozirom na Slovensko Primorje«, v: *Pravnik*, Dokumentarna številka ob 20. obletnici ustanovitve pravosodnih ustanov, Ljubljana 1964, str. 389, 390.

so postajali pravni odnosi, še preden so bile izoblikovane nove – pisane ali nepisane – pravne norme. Nova politična načela so v dinamiki revolucionarnih dogajanj postopoma in neopazno prevzemala značaj pravnih načel«. ³⁹

Po vojni so, preden so sprejeli novo zakonodajo, upoštevali tiste zakone in pravila, ki so bili v skladu z novo ureditvijo tam, kjer novih predpisov še ni bilo (sklep Avnoja avgusta 1945).

Sklep

Kočevski proces je bil vzorec za povojne montirane procese. Namen procesov sta bila izločitev dejanskih in domnevnih nasprotnikov ter ustrahovanje ljudi. Pri izvajanju represije so po vojni sodelovali tudi organi pravosodja: tožilstvo in sodišča. Kot v primeru kočevskega procesa so bile procesne kršitve povsem običajne. V preiskavi, med procesom in v zaporu so bile kršitve človekovih pravic na dnevnem redu. Sodišča niso upoštevala prič in ne gradiva v prid obtoženca, tudi ne motivov dejanj. Kot je navedel režimski pravnik Ljubo Bavcon, so bili politični procesi »neke vrste institucija političnega sistema, poglavitno sredstvo za doseganje ‚zmag‘ v dejanskih socialnopolitičnih spopadih, pa tudi v pričakovanih, domnevnih ali samo namišljenih«, oz. kot je izjavil Edvard Kardelj na seji centralnega komiteja leta 1970, da so bili »proces instrument politike KP«. ⁴⁰

Ustavno sodišče Republike Slovenije je leta 1997 tako opredelilo povojna sodišča: »Novejše pravne in zgodovinske raziskave, ki temeljijo na proučevanju primarnih virov iz zgodovinskih arhivov, izkazujejo, da tedanja sodišča niso bila samostojna,

³⁹ Petelin, *Javno tožilstvo*, str. 388.

⁴⁰ Ljubo Bavcon, »Poskus pravne in politične analize dachauskih procesov«, v: *Dachauski procesi*, ur. Martin Ivanič, Komunist, Ljubljana 1990, str. 129.

neodvisna in nepristranska oblast. Bila so orodje za izvajanje revolucije, 'bič v rokah ljudstva', učinkovito sredstvo za uničenje ljudskih škodljivcev', borbeni organ za preganjanje razrednega sovražnika' in kot taka podrejena upravnemu aparatu in monopolni komunistični partiji.«⁴¹

41 U-I-107/96, <http://odlocitve.us-rs.si/sl/odlocitev/US18133>, pridobljeno 14. 9. 2017; Šturm, »Pravo in nepravo po letu 1946«, str. 173.

Characteristics of the revolutionary Judiciary

Summary

Totalitarian countries are based on the principle of unity of powers. A totalitarian government aims to subordinate the entire public and private life. This is possible only if it eliminates all opposition. However, violence has another purpose — to intimidate. Crime is appreciated and is part of the totalitarian system. Human life is not a value meant to be respected. A highly effective method of repression are politically motivated trials. In the words of Edvard Kardelj, they are an instrument of the Communist Party. Propaganda is key in this as it pre-determines the outcome of the trial. Thus, criticising the government becomes treason, the accused are reprimanded with espionage and planning coups, fabricated delicts appear.

The first politically motivated court trial in Slovenia took place in October 1943 and it served as an example for all post-war show trials. The communists began building the post-war government based on the Soviet model even though the Kingdom of Yugoslavia, which was represented by the legal government in exile, still existed according to international law. The court was not established in accordance with laws and the verdict was also not based on legislation. Procedural violations were part of the system from the very beginning. During the investigation, the trial, and later in prisons, violations of human rights occurred daily. The courts did not consider the witnesses or the documents that were in favour of the accused nor did they consider the motives for their actions. They also placed lay judges since political allegiance was more important than a professional education.

Prejeto: 29. 8. 2017
1.01 Izvirni znanstveni članek

Dr. Mateja Čoh Kladnik¹

Sodišče slovenske narodne časti: propaganda²

Izvleček

Na začetku junija 1945 je bilo ustanovljeno Sodišče slovenske narodne časti. Do konca avgusta 1945 je sodilo tistim, ki so med vojno na kakršenkoli način sodelovali z okupatorji in »domačimi izdajalci« ter na ta način omadeževali slovensko narodno čast. Izrekalo je naslednje kazni: izgubo narodne časti, lahko ali težko prisilno delo ter popolno ali delno zaplembo premoženja v korist države. Ustanavljanje sodišča je bilo propagandno zelo dobro podprto. Časniki so pisali o narodni časti, narodnem izdajstvu in o tem, kakšno kazen zaslužijo krivci. Objavljeni so bili prispevki o odgovornosti posameznikov in pozivi ljudem, naj pomagajo pri odkrivanju »narodnih izdajalcev« in »zločincev«. V obdobju delovanja sodišča so časniki večinoma objavljali imena obsoje-

- 1 Dr. Mateja Čoh Kladnik, znanstvena sodelavka, Študijski center za narodno spravo, Tivolska 42, SI – 1000 Ljubljana, mateja.coh@scnr.si.
- 2 Raziskovalni program št. P6-0380 je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

nih, opisali dejanja, ki so (naj bi) jih zagrešili, ter kazni, ki jih je izreklo sodišče narodne časti.

KLJUČNE BESEDE: *Sodišče slovenske narodne časti, kazenski sodni procesi, propaganda, Slovenija, 1945*

Abstract

At the beginning of June 1945, the Court of the Slovenian National Honour was established. Until the end of August 1945, it put to trial those who collaborated with the occupiers and “domestic traitors” in any way during the Second World War and thus tainted Slovenian national honour. It gave sentences including loss of national honour, light or heavy forced labour, and complete or partial confiscation of property for the benefit of the state. The process of establishing the court was supported by extensive propaganda. Newspapers wrote about national honour, national treason, and what kind of a sentence the guilty deserve. Articles on the responsibility of individuals were published and people were being urged to help uncover “national traitors” and “criminals”. During the time that the court operated, the newspapers mostly published the names of the convicted, the descriptions of the (alleged) crimes, and the sentences by the Court of the Slovenian National Honour.

KEY WORDS: *Court of the Slovenian National Honour, criminal trials, propaganda, Slovenia, 1945*

Na začetku junija 1945 je bilo z *Zakonom o kaznovanju zločinov in prestopkov zoper slovensko narodno čast* (Zsnc) ustanovljeno Sodišče slovenske narodne časti.³ Po mnenju zgodovinarja dr. Milka Mikole je bilo to »izredno civilno sodišče«, ki je do konca avgusta 1945 sodilo tistim, ki so se »med okupacijo s svojimi dejanji prekršili zoper narodno čast«. Kazniva dejanja proti narodni časti niso bila takšna, da bi jih bilo mogoče obravnavati na podlagi 13. ali 14. člena *Uredbe o vojaških sodiščih* iz maja 1944.⁴ Iz 1. člena Zsnc pa izhaja, da je bilo sodišče narodne časti posebno sodišče »za zločine in prestopke zoper slovensko narodno čast /.../, ki bo po določilih tega zakona po vsem slovenskem ozemlju sodilo zločine in prestopke zoper slovensko narodno čast, storjene v času sovražne okupacije oz. v zvezi z njo«.⁵ Tudi Ustavno sodišče Republike Slovenije je v obrazložitvi ustavne presoje Zsnc zapisalo, da sodišče narodne časti ni bilo izredno sodišče: »Sodišče je bilo ustanovljeno z zakonom in bi ga lahko označili za neke vrste specializirano sodišče za odločanje v zadevah po tem zakonu.«⁶ Podobna sodišča so poznali v Franciji,

3 Uradni list Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta in Narodne vlade Slovenije (dalje Uradni list SNOS in NVS), št. 7/1945.

O njegovem delovanju glejte Milko Mikola, *Rdeče nasilje, Represija v Sloveniji po letu 1945*, Celjska Mohorjeva družba, Celje 2012 (dalje Mikola, *Rdeče nasilje*), str. 282–296; Mojca Kobale, *Sodišče narodne časti*, diplomska naloga, Filozofska fakulteta, Maribor 2010; Mateja Čoh, »V imenu slovenskega naroda: krivi!«, diplomska naloga, Pedagoška fakulteta, Maribor 1998; Mikola, *Sodni procesi na Celjskem 1944–1951*, Zgodovinski arhiv Celje, Celje 1995, str. 92–94; Roman Brunšek, *Procesi pred sodišči narodne časti v ljubljanskem okrožju*, diplomska naloga, Filozofska fakulteta, Ljubljana 1993, Vodušek Starič, *Prezmem oblasti*, Cankarjeva založba, Ljubljana 1992, str. 275–278.

4 Mikola, *Rdeče nasilje*, str. 282.

5 Uradni list SNOS in NVS, št. 7/1945.

6 <http://odlocitve.us-rs.si/sl/odlocitev/US19130?q=oz&vv=V13>, 28. 9. 2017.

Bolgariji, Romuniji, na Češkoslovaškem in vsi jugoslovanski narodi.⁷

Ustanovitev sodišča narodne časti je načrtovala Komunistična partija Slovenije (KPS) že pred koncem vojne. Centralni komite KPS je 7. marca 1945 sprejel kratko direktivo o njegovi ustanovitvi: »*Treba organizirati sodišča narodne časti.*«⁸ Politične priprave za ustanovitev sodišča je vodil politbiro Centralnega komiteja KPS, ki je na seji 2. junija 1945 sklenil, da je treba začeti politično kampanjo za pripravo procesov pred sodišči, tudi pred sodiščem narodne časti. Član politbiroja in predsednik slovenske vlade Boris Kidrič je glede priprav na ustanovitev sodišča narodne časti poudaril: »*Propaganda vnaprej, zahtevati ostre kazni. Pokazati, kaj mase pretrpele – konkretno vzbuditi bes.*«⁹ Politbiro je nato 21. junija ugotovil, da je vse pripravljeno za začetek delovanja sodišča.¹⁰

Zsnč je sprejelo Predsedstvo Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta (SNOS) brez razprave 5. junija 1945 in je bil uradno objavljen štiri dni pozneje.¹¹ Ob sprejetju zakona

7 Prim. Benjamin Frommer, *National Cleansing: Retribution against Nazi Collaborators in Postwar Czechoslovakia*, Cambridge University Press, Cambridge 2005; Martina Grahek Ravančič, »U ime naroda: rad sudova za zaštitu nacionalne časti Hrvata i Srba u Hrvatskoj 1945. godine«, referat na znanstvenem posvetu z naslovom Človekove pravice in temeljne svoboščine: Za vse čase!, v Škofji Loki, decembra 2016; Momčilo Mitrović, *Srpska nacionalna čast pred zakonom 1945.*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd 2007; Dr. Marjan Mehle, »O vlogi vojaških in narodnih sodišč ter sodišča slovenske narodne časti«, *Slovenski poročevalec*, 20. julij 1945, št. 78, str. 3.

8 Arhiv Republike Slovenije, SI AS 1589 III, Centralni komite Zveze komunistov Slovenije, 1945–1990, Zapisnik seje 7. marca 1945 (št. 18058–18062).

9 Darinka Drnovšek, *Zapisniki politbiroja CK KPS/ZKS 1945–1954*, Arhivsko društvo Slovenije, Ljubljana 2000, str. 27.

10 Prav tam, str. 33.

11 Uradni list SNOS in NVS, št. 7/1945.

je Javno tožilstvo Slovenije, vodil ga je major Jernej Stante, sporočilo, da je smisel zakona »izključiti iz javnega življenja in vzeti narodno čast onemu, ki je žalil to kolektivno svetinjo; zapleniti v korist države narodno premoženje, pridobljeno z izdajstvom; prisiliti na delo v korist narodne skupnosti one, ki so parazitsko in izdajalsko živeli na korist svojega naroda«. Zakon je vsem Slovincem nalagal sodelovanje pri moralni obnovi in zavarovanju pridobitev narodnoosvobodilnega boja, zato kazniva dejanja tudi niso zastarala: »Pridobitve osvobodilne borbe morajo biti očiuvane za vselej in sramotno sodelovanje z okupatorjem ne more biti odpustljivo, razen v kolikor se je storilec po izvršenju kaznivega dejanja trudil, da z aktivno udeležbo v narodnoosvobodilnem gibanju doprinese vse za ustvaritev ciljev narodnoosvobodilne borbe.«¹²

Dva dni po ustanovitvi sodišča narodne časti, 7. junija, je o tem ter o organizaciji in nalogah sodišča poročal *Slovenski poročevalec*. Bralce je seznanil, da je bilo sodišče narodne časti organizirano po »načinu slovenskih narodnih sodišč. Vanj je lahko imenovan vsak Slovenec z neomadeževano preteklostjo in ni nujno, da je pravnik. Tako je zagotovljeno, da bo tudi pri sodišču narodne časti prišla do izraza ljudska volja, iz katere je zrastle naša narodna oblast in naša svoboda, ljudska volja, proti kateri so prvenstveno naperjeni vsi prestopki in zločini proti slovenski narodni časti«. Dolžnost vseh Slovencev je bila, tako *Slovenski poročevalec*, da sodelujejo s sodiščem narodne časti: »Kakor povesod, je tudi tu potrebna najširša ljudska iniciativa. Odkrivati in sodišču prijavljati vse prestopke in zločine zoper slovensko narodno čast je danes dolžnost slehernega poštenega Slovence, ki mu je mar svoboda in boljša bodočnost našega naroda in ki spoštuje žrtve, ki so za to svobodo padle.«¹³

12 »Sodišče narodne časti bo v bližnjih dneh pričelo z delom«, *Ljudska pravica*, 21. junij 1945, št. 50, str. 3.

13 »Kaznovanje zločinov in prestopkov zoper slovensko narodno čast«,

Ob razglasitvi Zsnč 9. junija je predsednik Predsedstva SNOS-a Josip Vidmar poudaril, da so Slovenci časten narod, in o narodni časti povedal, da se *»izraža v zvestobi vseh članov naroda do skupne stvari (narodnosti, domovine in narodne zgodovine); narodna sramota pa so strahopetnost, mlačnost, nezanesljivost in izdajstvo; v NOB se je slovenski narod boril za biti ali ne biti; danes ne govorimo o izdajalcih, temveč o tistih, ki so se iz tega boja izločili sami, se zaradi osebne koristi poniževali pred okupatorjem, hlapčevali, delali usluge ali jim koristili; ves narod mora zato sodelovati pri stvari moralnega čiščenja, da bo izbrisana ta sramota«*. In nadaljeval: *»Naš narod je kot celota prestal zgodovinsko preizkušnjo s častjo in slavo. Niso je pa prebili tako vsi posamezniki našega občestva. Pravilno in vzgojno, moško je, človeška dolžnost je, ugotoviti to nezadostnost posameznikov, jih pred obličjem naroda kaznovati, ter jih s tem do nadaljnjega izločiti iz naše častne skupnosti.«* Dejansko so se izločili sami, s tem, ko so sodelovali z okupatorjem. Zato je poudaril: *»Naj tedaj ostanejo izločeni.«*¹⁴

Po Zsnč so bila zločin oziroma prestopek zoper slovensko narodno čast *»vsa namerno izvršena dejanja, ki jih sicer ni mogoče označiti za veleizdajo ali za pomoč okupatorju pri izvrševanju vojnih zločinov, ki pa so škodila ali bi utegnila škodovati ugledu in časti slovenskega naroda in njegovi odpornosti«*. Zakon je določal naslednje kriterije, po katerih je sodišče presoјalo, ali je bilo določeno dejanje zločin ali prestopek: *»Po stopnji krivdne odgovornosti, po teži oškodovanja narodne časti, po teži posledic, ki jih je dejanje imelo, in po nevarnosti obtoženca.«*¹⁵ Sodišče slovenske narodne časti je tako sodilo tistim, ki so med vojno politično, propagandno, kulturno, umetniško, gospodarsko, pravno ali upravno sodelovali z okupatorji in *»domačimi izdajalci«*; tistim, ki so bili leta 1941 na odgovornih položajih in so

Slovenski poročevalec, 7. junij 1945, št. 40, str. 4.

14 Josip Vidmar, *»O narodni časti«*, *Ljudska pravica*, 8. junij 1945, št. 38, str. 1.

15 Uradni list SNOS in NVS, št. 7/1945.

prispevali h kapitulaciji in k porazu Kraljevine Jugoslavije, ter tistim, ki so bili v prijateljskih stikih s pripadniki okupacijskih vojsk in oblasti.

Za navedena dejanja je zakon predpisal naslednje kazni: izgubo narodne časti, lahko ali težko prisilno delo ter popolno ali delno zaplembo premoženja v korist države. Sodišče narodne časti je moralo vsem obsojenim kot redno kazen izreči kazen izgube narodne časti, in sicer za določen čas ali trajno. Kazen izgube narodne časti je za obsojene pomenila *»izključitev od javnega udeještvovanja, izgubo pravice do javnih služb, poklicev in dostojanstev, izgubo vseh državljanskih in političnih pravic«*.¹⁶ Kot izhaja iz navodila predsednikom senatov sodišča narodne časti z dne 19. julija 1945, so morali ti o izrečeni kazni izgube narodne časti obvezno obvestiti krajevni oziroma mestni narodnoosvobodilni odbor, kjer je imel obsojeni stalno bivališče in zaposlitev. To je bilo pomembno zaradi *»pravilnega vodstva volilnih imenikov«*.¹⁷ Podlaga za takšno ravnanje je bil odlok Predsedstva SNOS-a glede volitev v narodnoosvobodilne odbore z dne 30. junija 1945, ki je med drugim določal: *»Volilne pravice tudi nimajo narodni izdajalci, to so aktivni belogardisti, plavogardisti, domobranci, kulturbundovci, gestapovci in tisti, ki so se pregrešili zoper slovensko narodno čast.«*¹⁸ Kazen izgube narodne časti je namreč pomenila izgubo volilne pravice, kar je olajšalo čiščenje volilnih imenikov pred volitvami v narodnoosvobodilne odbore avgusta in v ustavodajno skupščino novembra 1945.

16 Prav tam.

17 Pokrajinski arhiv Maribor (PAM), SI PAM/0721, Sodišče narodne časti Maribor (dalje PAM 0721), šk. 18/1.

18 Odlok o izpremembah in dopolnitvah odloka o razpisu volitev v narodnoosvobodilne odbore, sprejetega dne 19. II. 1944 na I. zasedanju SNOS-a in odloka Predsedstva SNOS-a o razpisu volitev v krajevne narodnoosvobodilne odbore in okrajne narodnoosvobodilne skupščine z dne 1. III. 1944 (Uradni list SNOS in NVS, št. 15/1945).

Poleg kazni izgube narodne časti je lahko sodišče obsojenim izreklo tudi kazen prisilnega dela za največ deset let in kazen popolne ali delne zaplembe premoženja. Kazen težkega prisilnega dela in popolne zaplembe premoženja je smelo sodišče izreči samo, kadar je ugotovilo, da gre za težje kaznivo dejanje, tj. za zločin. Na podlagi sodb sodišča narodne časti je bilo zaplenjenega veliko premoženja, kar je olajšalo delo pri poznejši nacionalizaciji premoženja.

Za Slovenijo je bilo ustanovljeno eno sodišče narodne časti. Sestavljali so ga predsednik, tajnik, člani (predsedniki senatov, sodniki porotniki) in tajniki senatov.¹⁹ Vse je s posebnimi odloki imenovalo Predsedstvo SNOS-a. Tako je bil 13. junija 1945 za predsednika Sodišča slovenske narodne časti postavljen nekdanji sodnik Okrožnega sodišča v Ljubljani Alojzij Žigon, za tajnika pa Jože Černe, referent za pravosodje pri narodno-osvobodilnem odboru Novo mesto. Takrat so bili imenovani tudi prvi člani in tajniki sodišča.²⁰ Preostale člane in tajnike sodišča narodne časti je Predsedstvo SNOS-a imenovalo 29. junija,²¹ 13. julija²² in 20. julija 1945.²³

Žigon je prisegel 28. junija pred Predsedstvom SNOS-a. Na slovesni zaprisegi predsednika Sodišča slovenske narodne časti so bili prisotni predsednik in tajnik SNOS-a Josip Vidmar in France Lubej, podpredsednik slovenske vlade dr. Marjan Breclj, minister za pravosodje dr. Jože Pokorn in tajnik sodišča narodne časti Jože Černe.²⁴ Pred začetkom dela na sodišču so morali priseči tudi predsedniki, člani in tajniki senatov sodišča

19 Uradni list SNOS in NVS, št. 7/1945; PAM, PAM 0721, šk. 18/1.

20 Uradni list SNOS in NVS, št. 9/1945.

21 Uradni list SNOS in NVS, št. 13/1945.

22 Uradni list SNOS in NVS, št. 17/1945.

23 Uradni list SNOS in NVS, št. 19/1945.

24 »Predsednik sodišča slovenske narodne časti danes zaprisegel«, *Ljudska pravica*, 28. junij 1945, št. 56, str. 2.

narodne časti. Tako so v Mariboru konec junija, v prisotnosti predsednika in tajnika sodišča, Žigona in Černeteta, ter javnega tožilca za mariborsko okrožje Jožeta Pavličiča, prisegli sodniki Avgust Habermuth, dr. Emil Korbar in Miloš Senica: »*Prisegam pri časti svojega naroda, da bom zvesto služil narodu in da bom sodil zakonito in nepristransko, varujoč in braneč pridobitve narodnoosvobodilne borbe.*«²⁵

Sedež Sodišča slovenske narodne časti je bil v sodni palači v Ljubljani, posamezni petčlanski senati pa so zasedali v Ljubljani, Kranju, Novem mestu, Celju, Mariboru, na Ptujju in v Murski Soboti. Vsak senat sodišča je bil izbran posebej, dodeljen mu je bil tajnik, ki je bil običajno pripravnik pravniškega poklica.²⁶ Pravniki so bili tudi predsedniki senatov, nasprotno pa lahko na podlagi uradnih objav²⁷ ugotovimo, da so bili za člane senatov imenovani večinoma kmetje, delavci in obrtniki, torej osebe brez pravne izobrazbe in znanja.

Na podlagi Kidričevega navodila z začetka junija je bilo ustanavljanje Sodišča slovenske narodne časti propagandno zelo dobro podprto, saj je bila javnost ‚zasuta‘ s pisanjem o narodni časti, narodnem izdajstvu in o tem, kakšno kazen si zaslužijo tisti, ki so (naj bi) sodelovali z okupatorji proti slovenskemu narodu. V različnih časopisih so bili objavljeni članki o odgovornosti posameznikov in pozivi ljudem, naj pomagajo pri odkrivanju »*narodnih izdajalcev in zločincev*«. Tako so lahko bralci ob sprejemu Zsnč v *Slovenskem poročevalcu* brali: »*Nasprotno pa so v tej najtežji dobi našega naroda nastopili ljudje, ki jim ni bilo nikdar mar lastnega naroda in njegovih koristi, ljudje, ki so vedno živeli samo zase in za svoje osebne interese. /.../ Ti ljudje brez vsakega ponosa, samozavesti in narodnega čuta so v*

25 PAM, PAM 0721, šk. 18/1, Zapisnik o zaprisegi sodnikov sodišča slov. narodne časti.

26 Uradni list SNOS in NVS, št. 7/1945; PAM, PAM 0721, šk. 18/1.

27 Uradni list SNOS in NVS, št. 7/1945, 9/1945, 13/1945, 17/1945, 19/1945.

tistem trenutku kot pravi hlapci in strahopetci še poslednjič pljunili na svojo nacionalno čast in se začeli udinjati okupatorju, /.../ mu pomagali sejati mržnjo med jugoslovanskimi narodi, služili so njegovemu državnemu stroju in mu delali najrazličnejše druge usluge.« Na ta način so »omadeževali svojo narodno čast, ki je tedaj od slehernega poštenega Slovenca zahtevala, da vse svoje sile stavi na razpolago domovini in borbi za njeno dokončno svobodo«. Zato jih je bilo treba kaznovati, ker »na noben način naše ljudstvo ne more dovoliti, da bi se nekaznovano vključili v novo narodno in državno skupnost ter uživali enake pravice tudi oni, ki so s svojimi dejanji oškodovali in osramotili slovenski narod«. Na koncu je sledil poziv Slovincem, naj pomagajo pri odkrivanju zločinov in prestopkov proti slovenski narodni časti: »Da pa bo moglo sodišče slovenske narodne časti čim uspešneje in čim hitreje izvrševati svoje naloge, je dolžnost slehernega posameznika in vsega našega ljudstva, da z njim sodeluje. Kakor povsod, je tudi tu potrebna najširša ljudska iniciativa. Odkrivati in sodišču prijavljati vse prestopke in zločine zoper slovensko narodno čast je danes dolžnost slehernega poštenega Slovenca, ki mu je mar svoboda in boljša bodočnost našega naroda in ki spoštuje žrtve, ki so za to svobodo padle.«²⁸

Ljudje, ki so se pregrešili zoper narodno čast, so morali po prepričanju javnega tožilstva odgovarjati »za svoja nečloveška dejanja, za napad na življenje slovenskega naroda, na človeško civilizacijo in na ideale demokracije«. Le tako naj bi bila pravično in zaslužno kaznovana »zločinska svojat, ki je v času naše največje preizkušnje v zgodovini izživljala svoje nizke instinkte in pognala na morišča in v taborišča najboljše slovenske može in žene.«²⁹

28 »Kaznovanje zločinov in prestopkov zoper slovensko narodno čast«, *Slovenski poročevalec*, 7. junij 1945, št. 40, str. 4.

29 »Krvniki slovenskega naroda pred sodiščem«, *Ljudska pravica*, 14. junij 1945, št. 44, str. 2.

O odgovornosti pa takole: »Gre za odgovornost tistih propadlih judeževskih duš, ki so se prodale okupatorju in postale kasneje njegovi najtesnejši psi – gonjači, organizatorji in podpihovalci bratomornega klanja ter povzročitelji nešteti nesreč in zločinstev. Gre za odgovornost vseh tistih, ki so se kakor koli pregrešili proti slovenski narodni časti. Njihova odgovornost je velika in krivda neizmerna. /.../ Z lažjo in podlimi igrami so skušali zapeljevati naš narod in ga pahniti v pogubo. Na njih leži odgovornost za vse tiste zapeljane Slovence, ki so padli kot Rupnikovi in Hitlerjevi vojaki. Na njih leži odgovornost za vse tiste slovenske družine, ki so jih zapeljali, da so zapustile svoje domove. Na njih leži odgovornost za vse tiste, ki se še kot Kajni klatijo po gozdovih. Naš narod pozna te judeže in njihova imena. Kakor se oni niso ustrašili nobenega sredstva v borbi proti svojemu narodu, tako se tudi naš narod ne bo prav nič obotavljal zahtevati odgovora od njih in jih trdo kaznovati.«³⁰

Avtorji prispevkov, na primer Boris Kidrič, Josip Vidmar in slovensko javno tožilstvo, ki ga je vodil Stante, so pozivali Slovence, naj pomagajo pri kaznovanju »zločincev«. Vidmar je že ob sprejetju zakona zapisal: »Toda, kakor je pri vseh naših nalogah njih izvršitev ne samo stvar oblasti, temveč zadeva vse naše skupnosti, tako je tudi pri stvari moralnega čiščenja. Vsa naša javnost, ves narod mora sodelovati pri njem. Samo tako bo mogoče izbrisati med nami vso sramoto.«³¹ Podobno je razmišljal nekaj dni pozneje Stante: »Sleherni Slovenec je dolžan, da sodeluje pri tem zdravem čiščenju slovenskega narodnega telesa. /.../ Sodišče slovenske narodne časti bo nastopilo v bližnjih dneh svojo strogo, toda pravično sodbo. Sam narod bo sodil one, ki so omadeževali njegovo čast.« Ljudi je pozval, naj pošljejo poročila o prestopkih in zločinih pristojnemu javnemu tožilcu: »Poročila in obvestila naj bodo strogo objektivna in naj vsebujejo tudi

30 »Odgovornost«, *Ljudska pravica*, 12. junij 1945, št. 42, str. 2.

31 Josip Vidmar, »O narodni časti«, *Ljudska pravica*, 8. junij 1945, št. 38, str. 1.

imena prič in navedbe o drugačnih dokazilih.»³² Javni tožilec za mariborsko okrožje Jože Pavličič pa je ob predstavitvi Zsnc zapisal: »Dolžnost slehernega poštenega Slovence je, da pomaga našim oblastem prečistiti naše vrste, izločiti iz našega javnega življenja vse, kar je gnilo in škodljivo. /.../ V novi demokratični federativni Jugoslaviji naj bo prostora samo za poštene in zavedne, nevredni in nepošteni pa naj bodo ponižani in izobčeni iz našega javnega življenja.«³³

Pozornosti časnikov so bili deležni tudi predsedniki in člani senatov ter tajniki sodišča narodne časti: »Vi, sodniki, sodite zdaj tem propalicam. Vi sodite zdaj v imenu naroda, ki je pod njihovim nožem krvavel iz vseh žil, vi sodite v imenu vseh naših izmučenih in pobitih ljudi, v imenu porušenih domov in vasi, v imenu solza in neskončnega trpljenja. /.../ Samo ena pravičnost je, in to je narodova. Samo ena sodba je, in to je narodova sodba. Sodite in obsodite jih tako, kakor jih je narod za to obsodil: ‚Saj to niso več ljudje, to so zveri.‘ Naš narod sodi trdo in neizprosno. Trdo in neizprosno sodi, ker sodi hkrati vsenarodno izdajstvo, vse svoje sovražnike, vse biriče in rablje, ki so ga držali v sužnosti in mu pili kri, vse do Prešernovih časov nazaj.«³⁴

Prvi procesi so se pred Sodiščem slovenske narodne časti začeli 4. julija 1945, in sicer v Ljubljani in Mariboru, drugod nekaj dni pozneje. Pred prvimi procesi je predsednik sodišča Žigon poslal predsednikom senatov navodila o organizaciji in načinu dela sodišča. V navodilu z dne 28. junija 1945 je med drugim zapisal: »Delo, katero imamo opraviti, naj ima značaj udarnega dela. Završeno mora biti v najkrajšem času. – S tem ni rečeno, da se naj prenačimo, ampak da napnemo vse sile, da izkoristimo čas, ki nam je dan na razpolago, v čim večji meri, tako

32 »Sodišče narodne časti bo v bližnjih dneh pričelo z delom«, *Ljudska pravica*, 21. junij 1945, št. 50, str. 3.

33 J. P., »Sodišče slovenske narodne časti«, *Vestnik mariborskega okrožja* (dalje *Vestnik*), 21. junij 1945, št. 13, str. 5.

34 »Kazen«, *Ljudska pravica*, 23. junij 1945, št. 52, str. 1.

da pride oddih šele po dovršitvi vseh slučajev, ki nam pripadejo v delo.« Poleg tega, da so morali biti postopki pred sodiščem izpeljani čim hitreje, je posebej opozoril na to, kako pomembni in občutljivi so ti procesi: »Stvar sama je take narave, da mora biti čimprej spravljena z dnevnega reda, ker silijo v to druge nič manj važne naloge kot npr. ureditev rednih sodišč in vpeljava normalnega zakonitega stanja.« Zato je pozval sodnike, da razpisujejo razprave »na čimkrajši čas in naj se zmore dnevno čimveč dela«. Morebitne ovire, ki bi nastale pri delu, kot na primer zbiranje dokazov, »naj se opravijo v lastni inicijativnosti«. ³⁵

Sodišče slovenske narodne časti je sodilo tistim, ki so bili (naj bi bili) med vojno člani ali funkcionarji različnih političnih in drugih okupatorjevih organizacij, npr. Kulturbunda, Štajerske domovinske zveze, Koroške ljudske zveze, nacistične, fašistične in »njilaške« stranke, policij, gestapa, ter tistim, ki so sodelovali v nemški vojski ter drugih vojaških ali polvojaških nacističnih formacijah (npr. *Wehrmannschaft*, *Volkssturm*). Dalje tistim, ki so (naj bi) sodelovali s t. i. belo in plavo gardo ter pripadniki Slovenskega domobranstva; tistim, ki so (naj bi) poveljevali nemško vojsko in njene dosežke ter sramotili partizansko vojsko in narodnoosvobodilni boj, se udeleževali hajk proti partizanom, nemškim oblastem ovajali zavedne Slovence in se okoriščali s premoženjem izseljenih Slovencev. Pred sodiščem so se znašli tudi tisti, ki so bili zaposleni v okupatorjevih gospodarskih objektih in ki so zbirali hrano in obleko za nemške vojake. Sodišče je ženskam sodilo zato, ker so (naj bi) imele prijateljske in intimne stike s pripadniki okupatorskih vojsk, »bele garde« in Slovenskega domobranstva. Obsojeni so bili tudi tisti, ki so (naj bi) širili fašistično, nacistično, »belogardistično« in domobransko propagando. ³⁶

35 PAM, PAM 0721, šk. 18/l.

36 PAM, PAM 0721; SI_PAM/0722, Sodišče narode časti Ptuj; PAM, SI_PAM/0719, Sodišče narodne časti Murska Sobota (dalje PAM 0719); ZAC, SI ZAC 0727, Sodišče slovenske narodne časti, senat v Celju, 1945;

Razprave so bile javne. V Mariboru so potekale v Kazinski dvorani Slovenskega narodnega gledališča, ljudje pa so jih lahko spremljali kar na Slomškovem trgu, saj so bili tam postavljeni zvočniki. Kot je zapisal *Vestnik mariborskega okrožja*, je razprave 5. julija poslušala množica ljudi, ki »z zadoščenjem komentira potek razprav in odobrava obsodbe, ki so jih deležni vsi izdajalci in sovražni elementi, ki so sodelovali z okupatorjem in poteptali svojo osebno in narodno čast«. ³⁷

V obdobju delovanja sodišča narodne časti so časniki poročali o posameznih razpravah. Večinoma so objavili imena obsojenih, opisali dejanja, ki so (naj bi) jih zagrešili, ter kazni, ki jih je izreklo sodišče narodne časti. ³⁸ Včasih so komentirali potek razprav ali izrečene sodbe in kazni. Tako je *Vestnik mariborskega okrožja* ob prvi razpravi v Mariboru zapisal, da se je ta začela ob 14. uri, sodišče pa je obsodilo deset oseb zaradi članstva v Štajerski domovinski zvezi. Njihovi zagovori so bili »kaj primitivni« in so po mnenju časnika pokazali, da obsojeni niso imeli »pravega čuta za čast«. ³⁹ Dne 12. julija je mariborski senat sodil več osebam zaradi članstva v Kulturbundu. Beremo, da zagovor, da kdo ni vedel, kakšna organizacija je Kulturbund,

ZAL, SI ZAL LJU 712, Sodišče slovenske narodne časti, senat v Ljubljani;
ZAL, SI ZAL LJU 712, Sodišče slovenske narodne časti, senat v Kranju.

- 37 »Razprave sodišča narodne časti«, *Vestnik*, 5. julij 1945, št. 19, str. 1.
38 Prim. »Če ne bi bili mi, bi bili drugi, še hujši ...«, *Vestnik*, 5. julij 1945, št. 19, str. 1; »Narod sodi«, *Vestnik*, 10. julij 1945, št. 21, str. 2; »Ali se morajo zdaj res vsi Slovenci obesiti«, *Vestnik*, 10. julij 1945, št. 21, str. 2; »Gledališki igralci pred sodiščem za slovensko narodno čast«, *Vestnik*, 10. julij 1945, št. 21, str. 2; »Narod sodi«, *Vestnik*, 12. julij 1945, št. 22, str. 2; »Narod sodi«, *Vestnik*, 17. julij 1945, št. 24, str. 3; »Razprava proti kulturbundovcem pred Sodiščem slovenske narodne časti v Mariboru dne 17. julija 1945«, *Vestnik*, 19. julij 1945, št. 25, str. 3; »Narod sodi«, *Vestnik*, 31. julij 1945, št. 30, str. 3.
39 »Če ne bi bili mi, bi bili drugi, še hujši ...«, *Vestnik*, 5. julij 1945, št. 19, str. 1.

ni bil sprejemljiv. Že leta 1941 je bilo namreč popolnoma jasno, da je ta »organizacija fašistična in protislovenska. Prostovoljno članstvo v tej organizaciji – drugega članstva kot prostovoljnega niti ni bilo – pomeni očitno izdajo slovenskega naroda«.40

Ko sta bila sredi julija pred murskosoboškim senatom sodišča narodne časti na poslovanju v Gornji Radgoni obsojena »najhujša zatiralca Slovencev«, gostilničarka in posestnica Franciška Perger41 ter zdravnik dr. Franc Breznik,42 so lahko bralci prebrali naslednji komentar: »Slovenski narod v tukajšnjem okraju pa je s to pravično obsodbo vseh zločincev dobil zadoščenje, da njih žrtve niso bile zaman in da je za vse izdajalce določena neusmiljena, a pravična kazen.«43

Murskosoboški senat sodišča narodne časti je 24. avgusta v Lendavi sodil tudi predvojnemu poslancu dr. Francu Klaru, in sicer zaradi »hlapčevskega sodelovanja z okupatorjem«. Izrekel mu je petnajst let izgube narodne časti, šest let težkega

40 »Narod sodi«, *Vestnik*, 14. julij 1945, št. 23, str. 2.

41 Pergerjeva je bila obsojena na petnajst let izgube narodne časti, pet let lahkega prisilnega dela in na zaplembo vsega premoženja, z izjemo stanovanja z dvema sobama, kuhinjo ter dveh oralov zemlje, »kar pa oboje pripada po njeni smrti državi«. Obsojena je bila, da je med vojno v svoji gostilni v Sv. Juriju ob Ščavnici »s posebno vnemo stregla predstavnikom okupatorskih oblasti in v taki meri, da je bilo v njenem gostilničarskem obratu shajališče vseh okupatorjevih predstavnikov« (PAM, PAM 0719, šk. 2/13, Snč 24/45).

42 Breznika je sodišče v odsotnosti obsodilo na trajno izgubo narodne časti, pet let težkega prisilnega dela in zaplembo treh četrtin njegovega premoženja. Obsojen je bil, ker se ni odzval pozivu OF, da bi »sodeloval pri narodnoosvobodilnem gibanju, temveč je rajši dal prednost službi pri okupatorju, kakor bi koristil svojemu narodu« (PAM, PAM 0719, šk. 2/5, Snč 16/45).

43 »Obsojeni zločinci zoper slovensko narodno čast«, *Vestnik*, 28. julij 1945, št. 29, str. 2.

prisilnega dela in popolno zaplembo premoženja.⁴⁴ V *Vestniku mariborskega okrožja* so mu očitali, da bi moral kot predvojni poslanec s »svojim vzgledom pokazati slovenskemu narodu pravo pot ter se postaviti na stran preganjanih slovenskih množic, se je hlapčevsko poklonil okupatorju in se mu vdinjal. Vse to si lahko razlagamo samo na ta način, da mu ni manjkal samo vsak občutek za narodno čast, ampak da je dr. Klar človek, ki mu je le do lastnih koristi«. Razprava je pokazala, da je »brezčuten aristokrat«, ki je za opravljeno delo kmetom računal »v naturalijah«. Sodbo in izrečeno kazen pa je časnik komentiral takole: »Njegova obsodba ni bila samo obsodba dr. Klarove osebe, ampak obsodba celotnega predaprilskega političnega sistema. /.../ Ni važno, da je kazen sorazmerno majhna, morda mu jo bo narod oprostil, važno je, da je s tem dobila celotna reakcija moralen udarec in da se ostro loči med ljudmi, ki so se za časa reakcije s službo okupatorju onemogočili za vse življenje, in med ljudmi, ki so ves čas okupacije očuvali svojo, osebno in narodno čast.«⁴⁵

Tisti, ki so bili pred sodiščem narodne časti obsojeni na prisilno delo, so kazen prestajali v taboriščih, npr. v Kočevju, na Teharjah, v Strnišču pri Ptujju, v Mariboru pa v Bresternici, na Studencih in Teznem. Kakšne so bile razmere v teh in

44 Sodišče ga je spoznalo za krivega, ker je bil med vojno kot naborni zdravnik s činom zastavnika »član madžarske mobilizacijske komisije« v Dolnji Lendavi, naj bi pregledoval ljudi in odločal, kdo je sposoben za (madžarsko) vojsko. Kriv je tudi bil, ker je februarja 1942 pisal pismo velikemu županu in ga prosil za sprejem v zdravniško zbornico v Sombotelu. V pismu je navedel, da je bil med okupacijo »madžarski človek« in da je večkrat »izprijal svoje madžarstvo« ter mu priložil »prošnjo za priznanje madžarske politične zanesljivosti« (PAM, PAM 0719, šk. 8/15, Snč 363/45).

45 »Obsodba stare gnile jugoslovanske politike«, *Vestnik*, 28. avgust 1945, št. 42, str. 1.

podobnih taboriščih, je danes znano.⁴⁶ Moč propagande pa je pokazal *Vestnik mariborskega okrožja*, ki je 25. avgusta poročal o razmerah in obisku novinarjev v taborišču v Bresternici. V dveh taboriščnih kompleksih je bilo med obiskom novinarjev okoli 500 kaznjencev. Po vojni so popravili barake, uredili poti, napeljali elektriko, kaznjenci so obdelovali zelenjavni vrt, ustanovili so lastne delavnice (mehanično, čevljarstvo, krojaško, jermenarsko, mizarsko), v katerih so delali kaznjenci za potrebe taborišča in vojnega območja. Imeli so lastno kuhinjo in pekarno ter svojega taboriščnega zdravnika, ki ni bil »uradni, legalizirani morilec milijonov sestradanih, oslabeledih, za delo nesposobnih in bolnih internirancev. Ne, z resnično demokratičnim duhom prežeti zdravnik v novi Jugoslaviji se zaveda svojega človečanskega poslanstva in vidi v bolnem kaznjencu edino le pomoči potrebnega človeka«.⁴⁷

Kaznjence so razporejali na delo glede na njihove zdravstvene in telesne sposobnosti. Delali so v taborišču in zunaj njega, na bližnjih kmetijah in državnih posestvih. Gradili so most, ceste in elektrarno. Tisti, ki so opravljali težja dela, so dobili dodatne obroke hrane, kar je časnik komentiral »kot primer demokratičnosti naj povemo, da dobivajo uprava in stražarji prav tak kruh kakor kaznjenci«. Svoji so lahko kaznjencem tedensko poslali en paket potrebščin.⁴⁸

Za politično, kulturno in vzgojno delovanje kaznjencev je skrbel politkomisar taborišča. Politične ure so potekale enkrat

46 Prim. Mikola, *Rdeče nasilje*, str. 67–116; Milko Mikola, *Dokumenti in pričevanja o povojnih koncentracijskih taboriščih v Sloveniji*, Ministrstvo za pravosodje, Ljubljana 2007; Milko Mikola, *Dokumenti in pričevanja o povojnih koncentracijskih taboriščih v Sloveniji – II. del*, Študijski center za narodno spravo, Ljubljana 2008.

47 »Kazensko taborišče ni več mučilnica, ampak vzgajališče«, *Vestnik*, 25. avgust 1945, št. 41, str. 1.

48 Prav tam, str. 1, 2.

tedensko, kaznjenci pa so jim sledili »z velikim, vedno še naraščajočim zanimanjem«. Na mitingu kaznjencev je uprava taborišča razglasila imena amnestirancev. Nekateri naj bi bili nad razmerami v taborišču tako navdušeni, da so »tudi po amnestiji hoteli še dalje ostati v taborišču«.49

Sodišče slovenske narodne časti je bilo ukinjeno z *Zakonom o ukinitvi sodišča slovenske narodne časti*, ki ga je sprejelo Predsedstvo SNOS-a 24. avgusta 1945. Istočasno je bil objavljen tudi *Ukaz o pomilostitvi oseb, obsojenih po zakonu o kaznovanju zločinov in prestopkov zoper slovensko narodno čast*. Oba predpisa sta bila uradno objavljena dan pozneje.⁵⁰ Na podlagi omenjenega ukaza je bila vsem, ki so bili do dneva njegove objave obsojeni po Zsnč, v celoti odpuščena kazen lahkega ali težkega prisilnega dela. Pravne posledice kazni izgube narodne časti so bile omejene na izgubo političnih in državljanskih pravic. Kazen zaplembe premoženja je ostala v veljavi. Nerešene primere so po ukinitvi sodišča obravnavala pristojna okrožna sodišča, in sicer po *Zakonu o kaznivih dejanjih zoper narod in državo*.

Po oceni javnega tožilca, ki ni dokončna, je Sodišče slovenske narodne časti v slabih dveh mesecih delovanja obravnavalo skupaj okoli 3000 primerov.⁵¹ Zaključno poročilo o poslovanju Sodišča slovenske narodne časti namreč ni na razpolago, ohranjena so le zaključna poročila za senate, ki so poslovali v Mariboru, Murski Soboti in na Ptujju.⁵²

49 Prav tam.

50 Uradni list SNOS in NVS, št. 29/1945.

51 Mikola, Rdeče nasilje, str. 295.

52 PAM, PAM 0721, šk. 18/1; PAM 0719, šk. 11/13; PAM 0722, šk. 5/3.

Court of the Slovenian National Honour: Propaganda

Summary

At the beginning of June 1945, the Court of the Slovenian National Honour was established. It put to trial those who were co-operating with occupiers and “domestic traitors” politically, in propaganda, culturally, artistically, economically, legally, or administratively during the war; those who were in important positions in 1941 and contributed to the capitulation and the defeat of the Kingdom of Yugoslavia; and those who were in friendly relations with members of the occupiers’ armies and authorities. It pronounced the following sentences: loss of national honour (every convicted person had to be sentenced to this), light or heavy forced labour, and complete or partial confiscation of property for the benefit of the state.

In Slovenia, one court of national honour was established—its headquarters were in Ljubljana. It consisted of a president, a secretary, members (senate presidents, lay judges), and senate secretaries. Senates with five members had sessions in Ljubljana, Kranj, Novo mesto, Celje, Maribor, Ptuj, and Murska Sobota.

The process of establishing the Court of the Slovenian National Honour was supported by extensive propaganda—the public was “flooded” with writings on national honour, national treason, and the kinds of sentences that were supposed to be appropriate for those who (allegedly) worked with occupiers against the Slovenian nation. Various newspapers published articles on the responsibility of individuals as well as appeals to the people, calling them to help reveal “national traitors” and “criminals”. The

newspapers informed the readers of the duty of all Slovenians to co-operate with the court of national honour.

The first trials in the Court of the Slovenian National Honour began on July 4. The debates were public and were also covered by the newspapers. In most cases, names of the convicted were published, their supposed crimes and the sentences passed by the court of national honour were described. The newspapers sometimes commented on the debates or the judgements and sentences.

The Court of the Slovenian National Honour was abolished on August 24, 1945 with a special law. At the same time, everyone who was sentenced due to offenses of Slovenian national honour until that day was pardoned. The legal consequences for losing national honour became limited to loss of political and civil rights. The sentence of confiscation of property remained.

The work of the court of national honour was significant for the authorities due to the sentences that it passed. The sentence of loss of national honour also meant the loss of the right to vote; this eased the process of cleaning electoral registers before the elections in the summer and November 1945. The sentence of confiscation of property eased the process of nationalisation.

Prejeto: 2. 10. 2017
1.01 Izvirni znanstveni članek

Neža Strajnar¹

Vzroki za izseljevanje s Primorskega v Italijo po drugi svetovni vojni²

Izvleček

V prispevku je pozornost namenjena vprašanju, koliko prebivalcev Primorske se je po vzpostavitvi komunističnega sistema v Jugoslaviji in določitvi nove jugoslovanske-italijanske meje odločilo oditi v tujino. Ugotovljeno je, da je del prebivalstva moral doživljati tako velike pritiske, da so se mnogi posamezniki ali celotne družine odločale za nevarno in protizakonito pot čez mejo, kjer jih je čakala negotova prihodnost. Prav tako so predstavljeni motivi za odhod tistih, ki so se odločili za zapustitev domačega kraja z dovoljenjem oblasti (t. i. optanti).

KLJUČNE BESEDE: *jugoslovansko-italijanska meja, komunizem, Primorska, 1945–1960, izseljevanje*

- 1 Neža Strajnar, samostojna raziskovalka, Študijski center za narodno spravo, Tivolska 42, SI – 1000 Ljubljana, neza.strajnar@scnr.si.
- 2 Raziskovalni program št. P6-0380 je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

Abstract

The article focuses on the question of how many residents of the Primorska region decided to move abroad after the communist system was established in Yugoslavia and the new Yugoslav-Italian border was drawn. It was found that a portion of the population must have undergone such pressures that many individuals or even entire families decided for the dangerous and illegal journey across the border where they faced an uncertain future. Furthermore, motives for departure of those who decided to leave their hometown with the government's permission are presented (the so-called optants).

KEY WORDS: *Yugoslav-Italian border, communism, Primorska region, 1945–1960, emigration*

»Vso to emigracijo lahko razdelimo v politično, optantsko in iz avanturizma ter ekonomsko. Ta emigracija se je delno izselila v razne prekomorske države, delno v razne evropske dežele, mnogo pa jih živi v Italiji, posebno v Trstu. Pri nas so zapustili vse nepremičnine, brez da bi komu pustili v varstvo, mnogo od njih pa še sedaj živi po raznih taboriščih v Italiji.«³

Uvod

Povojnemu dogajanju na Primorskem in na Svobodnem tržiškem ozemlju (STO) je posvečenih veliko zgodovinskih raziskav,⁴ ki se dotikajo tudi vprašanja izseljevanja s Primorskega po drugi svetovni vojni. V prispevku se osredinjamo predvsem na opis vzrokov za izseljevanje s Primorskega v Italijo po drugi svetovni vojni in določimo okvirno število odhodov z dovoljenjem oblasti (torej število t. i. optantov) ter število prebežnikov.

Na začetku je treba poudariti, da je izseljevanje s Primorskega kompleksen proces, ki so ga povzročile širše družbene in politične spremembe v Evropi po koncu druge svetovne vojne. Neposredni povod teh množičnih izselitev sta bila načrtovanje novih državnih meja in vzpostavitev komunistične oblasti.

Arhivskega gradiva, povezanega s preseljevanjem in prebegi čez jugoslovansko-italijansko mejo, je zelo veliko, saj je jugo-

- 3 Citat je iz letnega poročila postaje ljudske milice v Škofijah, ki je shranjeno v Arhivu Republike Slovenije v fondu AS 1931, Republiški sekretariat za notranje zadeve, t. e. 1745. Kot je predstavljeno v članku, sta iz letnih poročil postaj ljudske milice dobro razvidni dinamika in množičnost prebegov z območja slovenskega Primorja.
- 4 Glejte na primer dela Nevenke Troha, Gorazda Bajca, Borisa M. Gombača, Jureta Gombača, Alekseja Kalca, Miha Kosmača, Renata Podbersiča, Jožeta Pirjevca, Jerneja Vidmarja, Sandija Volka, Maruše Zagradnik, Argentija Tremula in Raoula Pupa.

slovanska oblast natančno zabeležila vsak odhod oz. prebeg svojih državljanov v tujino. Medtem ko je gradivo o tistih, ki so se odselili z dovoljenjem, zbrano v Pokrajinskem arhivu Koper, TNZ, OLO, t. e. 24, Optanti – dovolilnice za izselitev, in v Arhivu Republike Slovenije na Seznamu optantov za italijansko državljanstvo po Mirovni pogodbi z Italijo iz leta 1947,⁵ pa so podatki o prebeglih razpršeni v številnih dokumentih različnih jugoslovanskih organov oblasti, ki jih hranijo Arhiv Republike Slovenije, Pokrajinski arhiv Koper in Pokrajinski arhiv v Novi Gorici, po vsej verjetnosti pa je veliko podatkov tudi v Vojnem arhivu Ministrstva za obrambo Republike Srbije.

Vzpostavitev in varovanje meje

Novonastala jugoslovansko-italijanska državna meja je bila najprej določena z mirovno pogodbo z Italijo, podpisano v Parizu 10. februarja 1947 (dokončno pa še z memorandum oz. s spomenico o soglasju leta 1954 in z Osimskimi sporazumi leta 1975). Meja, ki se je oblikovala leta 1947, ni bila zgolj meja med državama, ampak tudi strogo varovana ločnica med bistveno različnima družbenima, političnima in gospodarskima sistemoma. Pariška mirovna pogodba, ki je začela veljati 15. septembra 1947, ni zadovoljila nobene od vpletenih strani. Meja, ki je bila načrtovana, ni imela nobenega »*historičnega precedensa in tradicije, niti kot administrativna meja*«. ⁶ Ponekod je meja šla med hišami, čez vrtove in vinograde, sekala je ceste, energetske, vodovodne in komunalne objekte. Jugoslovanska

- 5 Arhiv Republike Slovenije, SI AS 1931, Republiški sekretariat za notranje zadeve, t. e. 1061, Seznam optantov za italijansko državljanstvo po mirovni pogodbi iz leta 1947.
- 6 Milan Bufon, *Prostor, meje, ljudje – razvoj prekomejnih odnosov, struktura obmejnega območja in vrednotenje dejavnosti na Goriškem*, Slovenski raziskovalni inštitut, Trst 1995.

oblast je na meji zelo hitro vzpostavila strog in neživljenjski režim s krutimi sankcijami v primeru kršitev ter z velikimi pooblastili enot Korpusa narodne obrambe Jugoslavije (Knoj), ki so varovale mejo. V prvem obdobju je bilo tudi več smrtnih žrtev med lokalnim prebivalstvom.⁷ Vojaki na meji niso imeli posluha za potrebe in stiske ljudi. Vojaške posadke na meji je oblast izkoriščala tudi za politične pritiske na komunističnemu režimu manj naklonjeno prebivalstvo. Poleg enot Knoja sta mejo nadzirali tudi t. i. ljudska milica in jugoslovanska tajna politična policija (Udba). Poveden je podatek, da je leta 1949 za varovanje meje z Republiko Italijo skrbelo 672 vojakov Knoja, 969 agentov in sodelavcev tajne politične policije, za varovanje meje s Svobodnim tržaškim ozemljem pa 514 vojakov Knoja ter 531 agentov in sodelavcev tajne politične policije.⁸ Iz arhivskega gradiva je razvidno, da Jugoslavija pri varovanju meje ni nastopala le proti posameznikom in skupinam, ki bi želele priti na njen teritorij, bodisi zaradi obveščevalnih ali sabotažnih akcij, marveč predvsem proti lastnemu prebivalstvu, ki je poskušalo z begom čez mejo državo zapustiti.⁹

Pogostost pobegov se je zaradi številnih pritiskov povojnega komunističnega režima povečevala. Vrhunec pobegov iz Jugoslavije je bil dosežen v 50. letih 20. stoletja. V kakšno nevarnost so se spuščali ljudje, ki so se odločili za ilegalni prehod meje, je

7 O tem več v Neža Strajnar, »How the establishment of the Yugoslav-Italian border in 1947 affected the lives of people in the border area: case study of Goriška Brda«, v: *Slovenia in 20th century: the legacy of totalitarian regimes*, Study Centre for National Reconciliation, Ljubljana 2016, str. 214–230.

8 ARS, SI AS 1931, RSNZ, A-10-5, Letno poročilo Državnega sekretariata za notranje zadeve in državno varnost za leto 1949.

9 Gregor Jenuš, Tadej Cankar, »Jugoslovanski berlinski zid: Slovenska državna meja po drugi svetovni vojni v primežu represivnih organov«, *SLO časi, kraji in ljudje*, 1/2014, str. 50.

razvidno iz podatkov o ujetih in ubitih na meji v obdobju med aprilom 1949 in januarjem 1950. Na meji z Italijo je bilo ujetih 1646, ubitih pa 26 oseb, na meji s STO je bilo ujetih 296, ubitih 70 oseb, na meji z Avstrijo pa ujetih 650 in ubitih 96 oseb.¹⁰

O številu legalnih izselitev

Število vseh izseljenih prebivalcev Primorske ni znano. Iz literature in dokumentov Arhiva Republike Slovenije in Pokrajinskega arhiva Koper izhaja, da se je z nekdanjega območja Julijske krajine, ki je bilo po drugi svetovni vojni priključeno Sloveniji, od septembra 1943 do leta 1958 izselilo 49.132 oseb: 27.810 iz Istre, preostale s Krasa ter z Notranjskega in Goriškega.¹¹ V to število so všteti izključno tisti, ki so odhajali z dovoljenjem oblasti, ne pa tudi ilegalni prebežniki. Pariška mirovna pogodba (1947) je v 19. členu omogočila, da se osebe z območja, priključenega k Jugoslaviji, ki želijo obdržati italijansko državljanstvo in italijanski jezik kot uradni jezik, lahko odločijo za legalni odhod v Italijo (optirajo), vendar se morajo hkrati odpovedati jugoslovanskemu državljanstvu. S tem je bila prebivalec tega območja omogočena izbira (opcija) za državljanstvo Italije, ob pogoju, da je bil njihov običajni pogovorni jezik oz. »*lingua d'uso*« italijanščina. Osebe, ki so optirale za italijansko državljanstvo, so kontinuirano ohranile italijansko državljanstvo in so se morale s priključenega ozemlja izseliti. Na območju, ki je bilo leta 1947 priključeno območju Slovenije, je vloge za izselitev podalo 22.359 oseb, 1027 vlog je bilo

10 ARS, SI AS 1931, RSNZ, A-22-1, Bilten graničnih jedinic za Sloveniju, 1950.

11 Glejte na primer Nevenka Troha, »Preselitve v Julijski krajini po drugi svetovni vojni«, *Prispevki za novejšo zgodovino*, št. 1/2000 (dalje Troha, »Preselitve v Julijski krajini po drugi svetovni vojni«), str. 255–268.

zavrnenih.¹² Iz evidenčne knjige optantov za Italijo, ki so dobili opcijo na območju Slovenije, izhaja, da so bili v tem obdobju med njimi v večini t. i. regnicoli – Italijani iz notranjosti države, ki so se predvsem za časa fašizma priselili na območje Julijske krajine. To so bili državni uradniki, železničarji, učitelji, oficirji in drugo vojaško osebje, policisti, funkcionarji fašistične stranke, pa nekaj delavcev in kmetov. Velika večina se jih je izselila s povsem slovenskih območij že ob kapitulaciji Italije septembra 1943 ali v naslednjih mesecih.¹³

Najmočnejši val izseljevanja pa se je zgodil leta 1954, ko sta bili z Londonskim memorandumom ukinjeni cona A in B STO in je bilo to ozemlje razdeljeno med Jugoslavijo in Italijo. Ob tem sta celotna cona B in manjši del cone A STO (nekaj vasi v Miljskih hribih) prešla pod upravo tedanje Jugoslavije, največji del cone A STO s Trstom pa pod upravo Italije. Londonski memorandum je v 8. točki dal možnost avtohtonim prebivalcem ozemlja STO, ki so imeli na dan 10. 6. 1940 (takrat je Italija stopila v vojno) domicil na tem ozemlju in so bili do 15. 9. 1947 italijanski državljani, da se v roku enega leta po parafriranju memoranduma preselijo iz ene cone v drugo in nasprotno ter tam uživajo vse pravice kot drugi prebivalci tega območja. Rok za prenos prebivališča je bil na podlagi izmenjave not med vladama Italije in Jugoslavije nekajkrat podaljšan, kot skrajni rok pa je bil končno določen datum 5. 7. 1957. Odhajanje oz. preseljevanje v Italijo se je nadaljevalo tudi po uradnem roku, še globoko v šestdeseta leta.

V povojnem času je z *»istrskega ozemlja, ki je prešlo pod slovensko suverenost, odšlo več kot 27.000 oseb oziroma malone*

12 Maruša Zagradnik, »Optiranje za italijansko državljanstvo s priključenegega ozemlja«, *Prispevki za novejšo zgodovino*, št. 1-2/1996 (dalje Zagradnik, »Optiranje za italijansko državljanstvo s priključenegega ozemlja«), str. 95–108.

13 Troha, »Preselitve v Julijski krajini po drugi svetovni vojni«, str. 256, 257.

vse tamkajšnje italijansko prebivalstvo, med njimi je bilo tudi več tisoč Slovencev. Ti so se pridružili množici beguncev iz hrvaške Istre in Dalmacije, tudi v veliki večini Italijanov (novejše ocene se sučejo med 200.000 in 300.000 osebami). Med Italijani, ki se niso odselili (osem odstotkov skupnega prebivalstva na območju slovenske Istre), je bilo največ starejših delavcev in kmetov, razumnikov iz levičarskih vrst in poveljnih političnih priseljencev».¹⁴

Pomembno je omeniti, da je bilo imetje optantov zaščiteno z opredelitvami priloge XVI mirovne pogodbe. V skladu z njo so imeli optanti pravico, da odnesejo s seboj v Italijo premično imetje in denarna sredstva brez izvoznih in uvoznih taks ter da prodajo premičnine in nepremičnine pred odhodom. O postopku prenosa premičnin in denarnih sredstev zelo poglobljeno piše Maruša Zagradnik v članku *Optiranje za italijansko državljanstvo s priključenega ozemlja*.¹⁵ Tistim, ki so se izselili brez odobrene opcije, so jugoslovanske oblasti lahko kot pobeglim osebam odvzele državljanstvo in jim po takrat veljavni zakonodaji lahko zaplenile celotno premoženje. Zato so bili begunci v bistveno slabšem pravnem položaju kot optanti, saj so optanti zadržali vse državljanske pravice, vključno s pravico do odškodnine za premoženje, ki je ostalo na priključenem ozemlju.

O številu prebegov

Podatki o številu legalnih izselitev so dokaj natančni, zanesljivih podatkov o številu prebeglih pa ni. Je pa iz ohranjenih arhivskih dokumentov lepo razvidno, kako množično so se

¹⁴ Poročilo slovensko-italijanski zgodovinsko-kulturni komisiji, 2000.

¹⁵ Zagradnik, »Optiranje za italijansko državljanstvo s priključenega ozemlja«.

ljudje odločali za ilegalni prehod meje. Ohranjeni so delni podatki za okraj Gorica, iz katerega je v letu 1947 pobegnilo oziroma se odselilo 1814 ljudi, nato pa do sredine leta 1951 še 880. Njihovo premoženje je bilo zaseženo.¹⁶ Delež prebežnikov nazorno prikazujejo podatki o izseljenih prebivalcih iz okrožja Istre, ki jih je leta 1951 VUJA poslala slovenskemu republiške-mu sekretariatu za notranje zadeve (tabela).

Leto	1945	1946	1947	1948	1949	1950	Skupaj
Legalno izseljeni iz okraja Koper	149	122	180	899	229	447	2026
Pobegli iz okraja Koper (ilegalno pobegnili ali legalno odpotovali in se niso več vrnili)	610	457	550	1027	385	536	3565

VIR: AS 1931, RSNZ, MNZ, T. E. 1440, BROJNI PREGLED BIVŠIH STANOVNIKA ISTARSKOG OKRUGA

V obdobju od leta 1956 do 1963 je z območja Portoroža v Italijo pobegnilo 982 oseb. »*Od tega je 20 oseb pobegnilo ilegalno in 962 ilegalno z dokumenti.*«¹⁷ V istem obdobju se je »redno iz-

¹⁶ Troha, »Preselitve v Julijski krajini po drugi svetovni vojni«, str. 264.

¹⁷ SI AS 1931, RSNZ, t. e. 1744, Poročilo Postaje ljudske milice Portorož.

selilo« 1776 oseb. Večina teh, ki so se izselili, je bilo italijanske narodnosti.¹⁸

Zelo zanimiva in povedna je kratka analiza, s katero Ljudska milica Izola sklene svoje poročilo: »Če k temu prištejemo še pobegle v letih 1957 do 1964, to je 1.442 oseb, skupno število znaša 7.465 oseb. V občini Izola je pred drugo svetovno vojno živelo 9.500 ljudi. Po popisu iz leta 1953 je na tem območju živelo 7.711 oseb. Po tem letu se je iz občine izselilo okoli sedem tisoč ljudi, doselilo pa okoli osem tisoč. To je vplivalo na naglo spremembo narodnostne in socialne strukture prebivalstva.«¹⁹ Iz navedenih podatkov je razvidna množičnost odhajanja avtohtonega prebivalstva z omenjenih območij.

O vzrokih izseljevanja

*Nova meja je »kot slabo prepustna ločnica močno zarezala v življenje posameznikov, razdelila družine in sorodnike, hkrati pa je njeno zaprtje temeljito poseglo v dotedanjo strategijo preživetja obmejnih prebivalcev, ki so bili gospodarsko, kulturno in politično vezani na Tržaško, Goriško in Furlanijo. Območje neposredno ob meji je bilo zaznamovano s precejšnjimi psihološkimi pritiski na domače prebivalstvo, gibanje v obmejnem pasu pa močno nadzorovano«.*²⁰

Že pred določitvijo meje (v letih 1945–1947) je bilo prebivalstvo Primorske v težki situaciji, predvsem tisti del, ki je bil zadržan do nove Jugoslavije zaradi strahu pred komunističnim režimom in socialnimi spremembami (lastniki večjih kmetij, liberalno in katoliško usmerjeni izobraženci). Marsikateri

18 Prav tam.

19 SI AS 1931, RSNZ, t. e. 1743, Poročilo Postaje ljudske milice Izola.

20 Mirjam Hladnik Milharčič in Jernej Mlekuž, *Krila migracij: Po meri življenjskih zgodb*, ZRC SAZU, Ljubljana 2009, str. 100, 101.

prebivalec tega območja, najsi bo Slovenec ali Italijan, se je že takrat odločil zapustiti domači kraj.

Izselitev in prebegov je bilo največ v obdobju najmočnejših pritiskov jugoslovanskih oblasti na prebivalstvo v drugi polovici 40. in tja do sredine 50. let 20. stoletja oz. v obdobju, ko so se sprejemali pomembni meddržavni sporazumi (Pariška mirovna pogodba, Londonski memorandum). Različne dejavnike, ki so vplivali na izselitev, bi lahko posplošili v nekaj najpomembnejših, kot so nacionalna pripadnost, pritiski komunističnega sistema in slaba ekonomska situacija.

Tako v slovenskem kot tudi italijanskem zgodovinopisju je veliko polemik okrog vprašanja prostovoljnosti in prisile »izbire« za izselitev. Profesor Raoulo Pupo je zapisal: *»Znotraj tega tako razlikujočega se pojava pa je zlahka prepoznati temeljni sunek: to je revolucija, ki je bila politična, družbena in nacionalna.«* Revolucija, ki je vedno travmatičen dogodek, je pomenila uničenje tradicionalnih ureditev družbe. Končni rezultat je bil, da je emigrirala skoraj vsa italijanska skupnost. Se pa odgovor na vprašanje, ali je bila izbira prostovoljna, skriva v vsaki posamezni zgodbi optanta. V poročilu slovensko-italijanske zgodovinsko-kulturne komisije, ki med drugim zelo dobro povzame glavne razloge za odhod tako velikega števila ljudi z območja Istre, je navedeno: *»Med vzroki za odselitev velja upoštevati predvsem pritisk oblasti, saj so te s svojo totalitarno naravo onemogočale tudi svobodno izražanje narodne samobitnosti, odklonitev prerazporeditve vodilnih vlog v narodnem in družbenem pogledu v Istri ter zavračanje korenitih sprememb v gospodarstvu. Bolj kot propagandno delovanje krajevnih italijanskih agentur tudi mimo kakršnih koli navodil italijanske vlade je zatirane in preplašene ljudi hočeš nočeš zvalila sosednja demokratična italijanska nacionalna država, čeprav se je italijanska vlada nekajkrat zavzela za to, da bi odseljevanje zaustavila ali vsaj omejila. Ne gre zanemariti tudi za sociali-*

stične družbe sicer značilnega poslabšanja življenjskih razmer, le da so k temu prispevali tudi pretrgani stiki s Trstom, kar je Italijane v Istri navdalo tudi s strahom, da se bodo dokončno znašli na napačni strani ‹železne zavese›. Italijanski živelj je tako prišel do spoznanja, da mu v razmerah, kakršne mu je ponujala jugoslovanska država, ne bo dano ohraniti lastne narodnostne samobitnosti kot skupka življenjskih navad in čustvovanja, ki daleč presega golo politično-ideološko razsežnost in je odselitev doživljal kot izbiro za svobodo.«²¹

V gradivu, ki ga hrani Komisija Vlade Republike Slovenije za izvajanje Zakona o popravi krivic, so o tem pretresljiva pričevanja: »9. 12. 1949 ob 22. uri je Titova milica vdrla v našo hišo v Kopru. Ukazano nam je bilo, da do desete ure naslednjega dne moramo oditi iz jugoslovanske Istre iz Kopra – imenovane ‚ZONA B‘ - ZARADI POLITIČNE ČISTKE. Mi, terorizirani smo zbežali ponoči proti Trstu v ‚ZONO A‘. Odšli smo v obleki, v kateri smo bili oblečeni, brez dokumentov, brez vsega. V našo hišo so naselili vojake in druge ljudi (G. M., MP 130-602/2015).« Iz pričevanj je razvidno, da so mnogi odšli prav zaradi strahu pred jugoslovanskimi oblastmi: »Primorani smo bili oditi, saj so nas spodili iz hiše. Večkrat so nas prišli poditi in morali smo na dvorišče, dokler nismo odšli. /.../ Bili smo preveč ustrahovani, da bi še vztrajali v Kopru (L. R., MP 130-276/2015).« »Svojo domovino sem z družino zapustila zaradi političnih pritiskov. Večkrat so nam grozili in mojega moža so pretepli s kolom. Iz strahu za svoja življenja sva se z možem odločila oditi v Italijo (G. I., MP 130-415/2015).«

Od konca 50. let je bilo politično motiviranih ilegalnih prehodov vse manj, vse več jih je bilo iz ekonomskih razlogov. Zaradi krize v Jugoslaviji, velike brezposelnosti in nizkega standarda se je marsikateri mlad človek odločil za beg čez mejo v tujino.

21 Poročilo slovensko-italijanske zgodovinsko-kulturne komisije, 2000.

Sklep

Za natančnejše in obsežnejše podatke tako o posameznikih, ki so se odločili za prebeg, kot tudi o skupnem obsegu ilegalnega odhajanja čez jugoslovansko-italijansko mejo po drugi svetovni vojni bi bilo treba izvesti obsežnejšo raziskavo. Glede na pregledane in objavljene podatke je bilo med odhajajočimi največ Italijanov. Iz pričevanj je dobro razvidno, zakaj so ljudje odhajali: »*politične razmere v bivši Jugoslaviji, verska opredelitev, pogovorni jezik italijanščina, nezaposlenost*« (G. B., MP 130-610/2015). Dejansko je šlo za mešanico motivov, med katerimi so kot odbojni dejavniki prevladovali politični pritiski in slaba ekonomska situacija, kot dejavniki privlačevanja pa informacije o boljšem in varnejšem življenju v Italiji in tudi drugod po svetu. Vrhunec pobegov iz Jugoslavije je bil dosežen v 50. letih 20. stoletja. Na Tržaškem so se spopadali z velikimi težavami, saj se je tok beguncev iz Istre (in drugih predelov Jugoslavije) večal vse do konca 50. let. Begunska zbirna taborišča so bila prenatrpana. Ljudje so se iz njih naseljevali v Trst in okolico, precej tudi v druge italijanske pokrajine. Veliko pa se jih je prek Trsta izselilo tudi naprej v tujino, predvsem v Avstralijo, Kanado, ZDA in Argentino. Odhodi so dosegli višek v letih 1954–1956, potem pa so se precej zmanjšali.²²

22 Aleksej Kalc, *Poti in usode. Selitvene izkušnje Slovencev ob zahodni meji*, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije, Koper, ter Narodna in študijska knjižnica, Trst 2002.

Reasons for emigration from the Primorska Region to Italy after the Second World War

Summary

The post-war border and the establishment of the communist regime in Yugoslavia created a difficult situation for the residents of the Primorska region. Many residents from the area, whether Slovenian or Italian, communist or anti-communist, as well as individuals simply seeking a better life, solved the problematic situation by leaving their hometown. The number of emigrations and escapes peaked during the time of the Yugoslav authorities' worst pressures on the Italian population in the second half of the 1940s to the mid-1950s or, in other words, the period when important international treaties were being signed (Paris Peace Treaty, London Memorandum). Various factors influencing the emigration can be generalised to some of the most important ones, such as nationality, pressures of the communist system, and bad economic situation. According to the reviewed and published data, Italians were the most frequent among the emigrants.

Prejeto: 14. 9. 2017
1.01 Izvirni znanstveni članek

Jelka Piškurić¹

Med preteklostjo in sedanjostjo

O SPOMINIH NA SOCIALIZEM²

Izvleček

Prispevek obravnava uporabnost spominov na socializem v zgodovinskih raziskavah. Pri tem je izpostavljeno, kakšen je v spominih odnos med preteklostjo in sedanjostjo. Spomini oziroma ustni viri so bogato gradivo za preučevanje socializma, saj odpirajo vidike, ki jih pisno gradivo ne nudi. Hkrati pa je to gradivo nenehno podvrženo spreminjanju, pozabi ali celo potvarjanju. V procesu spominjanja se spomini na preživeta izkustva priključijo iz preteklosti, iz sedanjosti pa izvirajo vrednote in merila, na podlagi katerih se aktualizirajo. S propadom Jugoslavije in socializma se je spremenil pomen določenih izkustev, kar je vplivalo tudi na spomine. Na njih dodatno vplivajo še družinska zgodovina, okolje, iz katerega izhajajo posamezniki, njihov

- 1 Jelka Piškurić, asistentka, Študijski center za Narodno spravo, Tivolska 42, SI – 1000 Ljubljana, jelka.piskuric@scnr.si.
- 2 Raziskovalni program št. P6-0380 je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

socialni in ekonomski položaj, politično in nazorsko prepričanje ter različni javni diskurzi.

KLJUČNE BESEDE: *spomini, ustni viri, Slovenija, socializem, postsocializem, metodologija*

Abstract

The article deals with the usability of memories of socialism in historical research. The relationship between the past and the present in the memories is emphasized. Memories or oral sources are a valuable material for studying socialism as they offer perspectives that written materials do not. At the same time, this kind of material is constantly subject to change, forgetting or even falsifying. Memories of experiences are recalled from the past, whereas the present provides the values and standards through which the memories become actualised. With the collapse of Yugoslavia and socialism, the meaning of certain experiences has changed; this has influenced the memories too. Memories are additionally influenced by an individual's family history, the environment come from, their social and economic position, their political conviction and general worldview, and various public discourses.

KEY WORDS: *memories, oral sources, Slovenia, socialism, post-socialism, methodology*

Uvod

Ob uporabi ustnih virov pri raziskovanju socializma se vedno znova odpira vprašanje odnosa med zgodovino in spominom. Ob prelomu tisočletja je Pierre Nora zapisal, da doživljamo konjunkturo spomina, in izpostavil, da s tem prihaja do velike spremembe odnosa do preteklosti. Videl jo je v kritiki uradne zgodovine, ponovnem prebujanju izpodrinjenih spominov, iskanju sledi uničene preteklosti, zanimanju za korenine in genealogijo, razcvetu vseh vrst spomina, pravni obdelavi preteklosti, odprtju različnih muzejev in povečani občutljivosti za dostopnost do arhivskega gradiva.³ Preteklost je postala kompleksnejša in bolj razdrobljena, osvobojena poenostavljenega ali celo enostranskega hladnovojnega pogleda.⁴ Spomini, ustni viri oziroma pričevanja, ne glede na to, kako jih poimenujemo, v razumevanju preteklosti predstavljajo bogato gradivo, saj raziskovalcem odpirajo vidike, ki jih pisno gradivo ne nudi, a so hkrati podvrženi spreminjanju, pozabi ali potvarjanju. Zato je pomembno razumeti, kako in zakaj nastanejo in se prikličejo v spomin, poznati dinamiko med individualnim in kolektivnim spominom, pri analizi ustnih virov pa uporabljati ustrezno metodologijo.

Ustni viri so v slovenskem zgodovinopisju do konca devetdesetih let 20. stoletja veljali za nezanesljive in manj zanimive, saj se je prednost dajala politični zgodovini in pisnim virom. Večjo veljavo so dobili v zadnjih dveh desetletjih, počasi se večja tudi število prispevkov o metodoloških vprašanjih nji-

3 Pierre Nora, »Gedächtniskonjunktur«, *Transit, Europäische Revue* 22/2002, <http://www.eurozine.com/gedachtniskonjunktur/> (1. 9. 2017).

4 Todor Kuljić, *Kultura spominjanja, Teoretske razlage uporabe preteklosti*, Znanstvena založba Filozofske fakultete, Ljubljana 2012 (dalje Kuljić, *Kultura spominjanja*), str. 15.

hove uporabe.⁵ Za preučevanje socializma, še posebej socialne zgodovine in vsakdanjega življenja, so spomini oziroma ustni viri dragoceno gradivo, saj zaradi relativno kratkega časa od konca tega zgodovinskega obdobja do danes obstaja veliko posameznikov, ki se življenja v socializmu še dobro spominjajo. Čeprav so spomini na socializem dostikrat prava zakladnica informacij, jih ne moremo preprosto enačiti z zgodovino.⁶ Vedeti moramo, da pričevalci niso nevtralni opazovalci dogajanja, imajo svojo identiteto, izkušnje, so del določene kulture in okolja.⁷ Na pogovor dodatno vpliva še raziskovalec, saj so pričevanja vedno rezultat dialoga med raziskovalcem in pričevalcem.⁸ Poleg tega se je treba zavedati, da se pretekle podobe v

- 5 Glejte na primer Marta Verginella, »Zgodovinopisna in politična raba pričevalca«, *Acta Histriae*, št. 1-2/2012, str. 107–120; Vida Rožac Darovec, »Metodološki in teoretični problemi ustne zgodovine«, *Acta Histriae*, št. 2/2006, str. 447–467; Kaja Širok, »Spomin in pozaba na obmejnem področju: predstave o goriški preteklosti«, *Acta Histriae*, št. 1-2/2010, str. 337–358; Mirjam Milharčič Hladnik, »Avto/biografičnost narativnosti: metodološko teoretični pristopi v raziskovanju migracijskih izkušenj«, *Dve domovini*, št. 26/2007, str. 31–46; Mojca Ramšak, *Portret glasov, Raziskave življenjskih zgodb v etnologiji – na primeru koroških Slovencev*, Društvo za proučevanje zgodovine, antropologije in književnosti, Ljubljana 2003, str. 97–152; Jelka Piškurić, »Metodološki izzivi uporabe ustnih virov pri preučevanju vsakdanjega življenja v socializmu«, *Prispevki za novejšo zgodovino*, št. 1/2015, str. 101–116.
- 6 Daphne Berdahl, »Good Bye, Lenin! Aufwiedersehen GDR, On the Social Life of Socialism«, v: *Post-Communist Nostalgia* (ur. Maria Todorova in Zsuzsa Gille), Berghahn Books, New York, Oxford 2010, str. 177.
- 7 Za razumevanje različnih dimenzij spomina so se uveljavili različni koncepti: subjektivnost in intersubjektivnost, individualni in kolektivni spomin, komunikativni in kulturni spomin. Vsak nekoliko na svoj način razlagajo odnos med spominjanjem, ki je odraz posameznikovih izkušenj, in družbenim okvirom, v katerem posameznik živi. Glejte Kuljić, *Kultura spominjanja*, str. 78–91, 100–117; Lynn Abrams, *Oral History Theory*, Routledge, London, New York 2010, str. 54–58.
- 8 Alessandro Portelli, »What makes oral history different«, v: *The Oral*

spomin vedno priključijo iz sedanjosti. Pričevalci iz preteklosti ohranijo spomine, v sedanjosti pa poberejo vrednote in merila, na podlagi katerih spomine na preteklost aktualizirajo.⁹ Ker se je s koncem hladne vojne spremenil okvir, v katerem so bila določena doživetja pomembna, se lahko spreminjajo tudi spomini. Samo izkustvo se ne more spremeniti, lahko pa se spomin nanj predela tako, da je družbeno sprejemljiv.¹⁰ Propad Jugoslavije in nastanek samostojne Republike Slovenije je bil tak mejnik v razumevanju preteklosti.

Spomini na vsakdanje življenje v socializmu

Pri raziskovanju vsakdanjega življenja v socializmu sem opazila vrsto različnih podob o preteklosti, nekatere so si bile med seboj konkurenčne, druge so se povezovale. Spominjanje je oprto na pozitivne življenjske dogodke, pa tudi na travmatične. Spomini na slednje so še posebej konkurenčni in povezani s političnim ali z nazorskim prepričanjem. Poleg tega so po koncu hladne vojne v javnem spominu žrtve fašizma in nacizma zamenjale žrtve komunizma.¹¹ Zato ni presenetljivo, da je tudi predsednik Republike Slovenije Borut Pahor ob odkritju osrednjega državnega spomenika vsem žrtvam vojn in z vojnami povezanim žrtvam med drugim izpostavil: *»Dobivamo osrednji prostor skupnega spominjanja. Narod, nacija, zrelo nacija konstituirajo skupni spomini. Kakršni smo, smo zaradi naših spominov. Ne gre za to, da so enaki, enotni ali celo isti. So pa skupni. Zdaj*

History Reader (ur. Robert Perks in Alistair Thomson), Routledge, London, New York, 2006, str. 39.

9 Martin Sabrow, »Der Zeitzeuge als Wanderer zwischen zwei Welten«, v: *Die Geburt des Zeitzeugen nach 1945* (ur. Martin Sabrow in Norbert Frei), Wallstein Verlag, Göttingen 2012, str. 27.

10 Kuljić, *Kultura spominjanja*, str. 50.

11 Prav tam, str. 53.

stojimo na ramenih teh spominov in se skupaj oziramo naprej.«¹² Toda kaj so pravzaprav skupni spomini, ali če rečemo drugače, kolektivni spomin? Gre za dolgotrajni spomin skupine – naj gre za veliko skupino, kot je narod ali država, ali za majhno, kot je družina – ki se ustvarja, ohranja in posreduje s simboli in praksami. Spominjanje je sicer predvsem odraz posameznikovih izkustev in notranjega doživljanja, a hkrati je socialni proces, ki združuje individualne in kolektivne spomine v povezano celoto.¹³ Družbeni subjekti, ki so lahko institucionalizirani – to so država in izobraževalni sistem, politične stranke, verske institucije, mediji – ali neinstitucionalizirani – družina, prijatelji, neformalne skupine – vplivajo na spominjanje z jezikom, s kulturo, komemorativnimi praksami, z rituali.¹⁴ Na tak način se ustvarjajo kolektivne podobe preteklosti, v katere se integrirajo individualni spomini.¹⁵ Vsebine, ki se ohranjajo v spominu, so pomemben dejavnik za identiteto skupine in za integracijo posameznikov v skupino, njihov potencial pa je tudi mobilizacijski.¹⁶ Da preteklost postane učinkovito sredstvo za mobilizacijo, je treba pokazati na povezavo med preteklostjo in sedanjostjo, bodisi da se poudarjajo krivice iz preteklosti in

12 Govor predsednika Republike Slovenije Boruta Pahorja na slovesnosti ob odprtju spomenika vsem žrtvam vojn in z vojnami povezanim žrtvam, <http://www.up-rs.si/up-rs/uprs.nsf/objave/D2FB2A48C140B6F7C-125815C005D947C?OpenDocument>, 29. 8. 2017.

13 Maurice Halbwachs, *Kolektivni spomin*, Studia humanitatis, Ljubljana 2001, str. 23–53.

14 Kuljić, *Kultura spominjanja*, str. 19.

15 Več o tem glejte Barbara A. Misztal, *Theories of social remembering*, Maidenhead, Philadelphia 2003, str. 50–98; Robyn Fivush, »Remembering and reminiscing, How individual lives are constructed in family narratives«, *Memory Studies*, št. 1/2008, str. 50–55. Anna Green, »Can memory be collective?«, v: *The Oxford Handbook of Oral History* (ur. Donald A. Ritchie), Oxford University Press, Oxford 2011, str. 96–111.

16 Kuljić, *Kultura spominjanja*, str. 89–91.

prepričanje o ogroženosti lastne skupine,¹⁷ ali pa se v preteklosti išče pravičnejša ureditev.

Zaradi družbenih sprememb po koncu socializma in izzivov življenja v postsocializmu se raziskovanje spominov na socializem pogosto giblje med preteklostjo in sedanostjo. Slovenci smo v socialistični Jugoslaviji preživeli skoraj pol stoletja. Obdobje, ki ga ni lahko povzeti v nekaj stavkih, je bilo pestro, politični in gospodarski sistem pa sta skozi desetletja spreminjala svojo naravo – od povojne gradnje novega družbenega sistema, politične represije in pomanjkanja do postopne gospodarske rasti, popuščanja političnega pritiska, modernizacije vsakdanjega življenja, zviševanja življenjskega standarda, liberalizacije, vrnitve k stari politični liniji v sedemdesetih letih, gospodarske krize, demokratičnih sprememb v osemdesetih letih in na koncu razpada države. Zato ni čudno, da so spomini na to obdobje tako različni, saj so imele generacije, ki so živele v socializmu, lahko zelo različne izkušnje. Dobrega četrto stoletja je minilo od konca socializma, kar je dovolj, da se ga posamezniki še vedno spominjajo. Medtem ko so izkustva ostala del osebnih biografij, se fizični ostanki selijo v muzeje in arhive, kjer postanejo predmet kulturne dediščine, ali pa izginjajo.¹⁸ Tranzicija iz socializma v demokracijo je v Sloveniji potekala na drugačen način kot v drugih vzhodnoevropskih državah. Ni prišlo do izrazite konfrontacije med prebivalstvom in političnimi elitami, ki so ostale aktivne na gospodarskem in političnem področju.¹⁹ Politične spremembe

17 Prav tam, str. 218.

18 Tanja Petrović, »Jugoslovenski socijalizam u muzeju: socijalističko nasleđe kao kulturna baština«, v: *Komparativni postsocijalizam: slavenska izkustva* (ur. Maša Kolanović), Zagrebačka slavistička škola, Zagreb 2013 (dalje Petrović, »Jugoslovenski socijalizam u muzeju«), str. 32.

19 Ana Kladnik, »Iskanje novih raziskovalnih paradigem in uporaba novih metodologij na primeru novih mest in naselij v socialistični Sloveniji«, v:

in gospodarska kriza v novem tisočletju so ponovno odprle nekatera vprašanja iz preteklosti in omogočile reinterpretacije obdobja. Zgodovina socializma poleg tega ni rezervirana le za stroko in njene interpretacije, ampak nudi prostor različnim pogledom, subjektivnim izkušnjam, spominom, čustvom in razumevanju, pa tudi političnim zahtevam. Po drugi strani porast raziskav o socializmu in vsakdanjem življenju v njem vseeno kaže na spremembe v razumevanju preteklosti in na poskuse, da bi se presešlo črno-belo vrednotenje, ki je v javnih diskurzih še vedno pogosto.

Pri delu z ustnimi viri – med snemanjem in njihovo analizo – sem opazila, da spomini posnetih pričevalcev na socializem niso bili oblikovani le na podlagi subjektivnih izkušenj. V procesu spominjanja je bila zelo pomembna družinska zgodovina, ki je bila pogosto povezana z močnimi čustvi. Družina je prva, ki posreduje spomin, in v primeru posnetih pričevanj tudi eden od najmočnejših dejavnikov pri prenosu vrednot in pogleda na preteklost. Iz pričevanj lahko razberemo, da obstajajo individualni in družinski spomini, ki se ne skladajo vedno s kolektivno posredovano predstavo o preteklosti.²⁰ Pomembni dejavniki za proces spominjanja so bili tudi okolje, iz katerega izhajajo posamezniki, njihov socialni in ekonomski položaj, politično in nazorsko prepričanje ali iskanje pozicije v novi družbeni ureditvi. Zanimivo je, da izobrazba ni bila tako po-

Socializam na klupi: Jugoslavensko društvo očima nove postjugoslavenske humanistike (ur. Lada Duraković in Andrea Matošević), Srednja Evropa, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Sa(n)jam knjige u Istri, Pulj, Zagreb 2013, str. 158.

- 20 Zanimivo je, da je do preloma med individualnimi spomini in javno zgodovino prišlo tako po koncu druge svetovne vojne kot po osamosvojitvi. Glejte Predrag J. Marković, »Der Sozialismus und seine sieben 'S'-Werte der Nostalgie«, v: *Zwischen Amnesie und Nostalgie, Die Erinnerung an den Kommunismus in Südosteuropa* (ur. Ulf Brunnbaues in Stefan Troebst), Böhlau Verlag, Köln, Weimar, Dunaj 2007 (dalje Marković, »Der Sozialismus und seine sieben 'S'-Werte der Nostalgie«), str. 153.

memben dejavnik, pomembnejše je bilo, katerim informacijam posamezniki zaupajo. Tudi starost ni bila odločilen dejavnik pri spominjanju, čeprav je bilo videti, da so imeli starejši pričevalci nekoliko drugačne izkušnje kot mlajši. Pomemben dejavnik so bili še različni javni diskurzi, ki problematizirajo določena obdobja iz slovenske zgodovine, na primer drugo svetovno vojno, revolucijo, kolaboracijo, vlogo posameznikov v obdobju socializma in med osamosvojitvijo, tranzicijo, ter jih prikazujejo enostransko. Naracije o socialistični preteklosti v javnih diskurzih zajemajo nostalgičen pogled, ki se osredinja na totalitarno podobo političnega sistema, ali pa prikazujejo podobe vsakdanjega življenja, ki so pogosto omejene na potrošniške predmete in popularno kulturo. Predvsem slednje so lahko namenjene tudi za komercializacijo spomina na socializem. Vsi opisani dejavniki v različni meri vplivajo na to, kako pričevalci razumejo in razlagajo svojo osebno zgodovino.²¹ A tudi to, da je socialistična preteklost za mnoge še del doživetih izkušenj, predstavlja težavo pri njeni artikulaciji.²²

Pričevalci s svojimi spomini so lahko tako kot javni diskurzi ujeti v binarno ali poenostavljeno razumevanje preteklosti. Opazila sem lahko na primer, da nekateri pričevalci socializem doživljajo kot totalitarno obdobje, ki je pomenilo zaostanek v razvoju, v svoji pripovedi so se osredinjali na represijo in

21 Spominjanje je poleg tega lahko povezano s kraji spomina, ki pa so lahko simbol različnih ali celo nasprotujočih predstav o preteklosti. Glejte Sašo Jerše, »Slovenski kraji spomina, Pojmi, teze in perspektive zgodovinskih raziskav«, *Zgodovinski časopis*, št. 1-2/2017, str. 249–266.

22 Petrović, »Jugoslovenski socijalizam u muzeju«, str. 39. Mnogokrat pa imajo tudi tisti, ki teh izkušenj nimajo, izoblikovano mnenje o preteklosti. Marković je na primer opazil prisotnost nostalgije tudi med pripadniki tistih generacij, ki socializma sploh niso doživeli. Pogosto gre pri tem za medgeneracijski prenos izkušenj. Glejte Marković, »Der Sozialismus und seine sieben 'S'-Werte der Nostalgie«, str. 153–155.

pozabili na druge vidike življenja v socializmu. Nekateri so se, nasprotno, življenja v socializmu spominjali z nostalgijo. Pri tem so ga primerjali z življenjem v postsocializmu, v katerem so soočeni z izzivi rastoče brezposelnosti, s propadom nekdanje industrije, privatizacijo, korupcijo in z iskanjem prostora v novi družbeni ureditvi. Na splošno lahko vidimo, da spomini na socializem pogosto več povedo o sedanjosti kot pa o preteklosti. Pričevalci pri tem iščejo popravo krivic, boljše življenjske pogoje, večje socialne pravice, iščejo svoj prostor v novi družbeni in ekonomski ureditvi.

A pogledi, ki so nagnjeni k posploševanju, predpostavljajo, da je bil socializem statično obdobje, in zapostavljajo razvojne spremembe, ki jih je bil deležen skozi desetletja. Nostalgična paradigma dobre življenjske pogoje posplošuje na celotno obdobje, ni pa kritična do obdobj pomanjkanja ali vpliva politike na vsa področja življenja. Na novo konstruira preteklost in jo pri tem lepša. Je spomin na preteklost, ki dejansko ni nikoli obstajala, saj ne temelji na resničnem življenju, ampak na utopijah in željah. Bistvo nostalgičnega diskurza sta nezadovoljstvo s sedanjostjo in hrepenenje po boljšem svetu, ki je lahko hkrati resignacija in način upora.²³ Preteklost, ki je na novo iznajdena in konstruirana, je pravičnejša in boljša, kot je bila.²⁴ Pozitiven odnos do socializma pogosto izhaja tudi iz neke idealne predstave o sistemu, ki se v praksi dejansko ni uresničila. A hkrati s povedanim je treba razumeti, da

23 Mitja Velikonja nostalgijo razume na bistvene tri načine: (1) kot resignacijo in beg v imaginarno preteklost; (2) kot legitimiranje idejne izpraznjenosti sodobne družbe, ki se je v tranziciji znašla med izgubljeno prihodnostjo in negotovo preteklostjo; (3) kot način odpora proti kriminaliziranju in obsojanju preteklosti. Glejte Mitja Velikonja, *Titostalgija – Študija nostalgije po Josipu Brozu*, Mirovni inštitut, Ljubljana 2008, 110–115.

24 Prav tam, str. 118.

pričevalci socializem vidijo kot del svoje osebne zgodovine, čas, v katerem so preživeli otroštvo, mladost in del obdobja odraslosti, zato ne morejo razvrednotiti izboljšanja osebnega standarda, izobrazbe ali možnosti za zaposlitev, ki so jih bili deležni. Pogosto kapitalizem ocenjujejo negativno tudi zato, ker jim je tranzicija prinesla nestabilnost in nove izzive ter odvzela nekdanjo socialno varnost.²⁵

Totalitarna paradigma po drugi strani izpostavlja množične povojne poboje, druge represivne ukrepe in kršenje človekovih pravic, zapostavlja pa izkušnje ljudi, ki so dejansko živeli normalno, ki so v socializmu pridobili izobrazbo, se zaposlili, si ustvarili družino, zgradili hišo ali kupili stanovanje.²⁶ Ne

25 Prim. z Veljko Rus, Niko Toš, »Vrednotenje socializma in kapitalizma med Slovenci – 1991/2011«, v: *Vrednote v prehodu X.: Slovensko javno mnenje 2010–2016* (ur. Niko Toš), Fakulteta za družbene vede, IDV, CJMMK, Echoraum, Ljubljana, Dunaj 2016, str. 514. Raziskave javnega mnenja so pokazale, da je v jedru pozitivnega opredeljevanja do socializma tudi zavzemanje za ohranitev solidarnosti in prvin socialne države, kar se kaže v želji po enakosti kot temelju za reguliranje odnosov med posamezniki, skupinami in sistemom. Prav tam, str. 527. Slovenci zelo visoko vrednotijo enakost in socialno varnost, v državi pa vidijo regulatorja socialnih nesorazmerij in zagotovilo za enak dostop do izobraževanja, zdravstvenih uslug ali delovnih mest. Glejte Niko Toš, »Preseki skozi vrednotne orientacije Slovencev in njihovo spreminjanje«, v: *Vrednote v prehodu X.: Slovensko javno mnenje 2010–2016* (ur. Niko Toš), Fakulteta za družbene vede, IDV, CJMMK, Echoraum, Ljubljana, Dunaj 2016, str. 532, 533.

26 Prim. Thomas Lindberger, »Experts with a Cause: A future fo GDR History beyond Memory Governance and Ostalgie in Unified Germany«, v: *Remembering Communism, Private and Public Recollections of Lived Experience in Southeast Europe* (ur. Maria Todorova, Augusta Dimou in Stefan Troebst), CEU Press, Budimpešta, New York 2014, 35. Avtor ugotavlja, da so mnogi prebivalci nekdanje Nemške demokratične republike, ki so živeli spodobno, zaradi totalitarne paradigme imeli občutek, da niso dosegli ničesar, na kar bi lahko bili ponosni.

upošteva popuščanja političnega pritiska, modernizacije in izboljšanja življenjske ravni. Obsojanje socializma kot totalitarne preteklosti je povezano tudi z iskanjem pozicije v novi družbeni ureditvi. Spremlja ga namreč zamolčevanje vpletenosti ali konsenza s preteklo ureditvijo. Iz tega izhajajo nova izključevanja, celo demonizacija preteklosti, spreminjanje samopodobe in poudarjen antikomunizem.²⁷ Tudi ta preteklost je na novo iznajdena in sporoča več o sedanjosti kot o dejanski preteklosti.²⁸ Še več, tak pogled ljudi tudi pasivizira in jim odvzema možnost biti aktiven družbeni subjekt.

Spomini na socializem so zato velikokrat zgrajeni na izpostavljenih dejstvih, kot so na primer kršenje človekovih pravic, dobro življenje in izboljševanje standarda, pravičnejša družba, temelječa na enakosti in solidarnosti (sem spadajo tudi možnosti za zaposlovanje in izobraževanje, javno zdravstvo, druženje in medsebojni odnosi), občutek varnosti – tako osebne kot tudi socialne.²⁹ Enakost, solidarnost ali socialno varnost mnogi pričevalci povezujejo s socializmom in jih vidijo kot systemske vrednote. Tu je v njihovih spominih ponovno vidna primerjava z današnjim časom, ko naj bi se po njihovem mnenju te vrednote izgubile. Sicer pa pričevalci pri socializmu pozitivno ocenjujejo tiste značilnosti, ki so jim omogočile izboljšanje socialnega položaja, izboljšanje življenjskega standarda in ki so jim nudile socialno varnost. Negativno ocenjujejo tiste, ki so kršile njihove pravice, poslabšale njihovo življenjsko situacijo in povzročile socialne neenakosti.

27 Kuljić, *Kultura spominjanja*, str. 227.

28 Prav tam, str. 85, 86.

29 Prim. Ana Panić, »Od točke do kartice – jugoslovanska pot v modernizem«, v: *Nikoli jim ni bilo bolje? Modernizacija vsakdanjega življenja v socialistični Sloveniji* (ur. Katarina Jurjavčič in Nataša Strlič), Muzej novejšje zgodovine Slovenije, Ljubljana 2016, str. 13.

Pričevanja, ki sem jih zbrala za raziskavo o vsakdanjem življenju v socializmu, so pokazala, da je treba življenje v socializmu dojemati kompleksneje. Ljudje se niso niti množično upirali niti včlanjevali v zvezo komunistov.³⁰ A prav tako niso bili pasivni, ampak so aktivno upravljali s svojim življenjem. Večina individualnih izkušenj kaže, da so posamezniki v obdobju socializma živeli normalno, se prilagodili na politične in gospodarske danosti ter pri tem tudi prosperirali. Nekateri posamezniki so imeli negativne izkušnje oziroma so doživeli hujše kršitve človekovih pravic, ki jih je prav tako treba upoštevati. Kljub posploševanju narecij in oblikovanju okoli izpostavljenih dejstev lahko iz pričevanj razberemo, kako so politične in gospodarske razmere, ki so se skozi desetletja spreminjale, vplivale na vsakdanje življenje pričevalcev. Subjektivne življenjske izkušnje kažejo, da se je življenjski standard ljudi postopoma izboljševal do sredine osemdesetih let, ko so stabilizacijski ukrepi ob hitro naraščajoči inflaciji povzročili poslabšanje standarda. Kažejo tudi, da so ljudje v politično sivih sedemdesetih letih živeli najboljše in da so spomini na to obdobje pretežno pozitivni – ljudje so z ugodnimi posojili gradili hiše, izdelki široke potrošnje so polnili njihova gospodinjstva, množično so letovali na morju ali hodili na nakupovalne izlete v tujino.

30 Glejte Ivan Bernik, Nina Fabjančič, »Spomini na socializem: 'Čas napredka in dobrega življenja' ali 'čas strahu in zatiranja'?«, *Teorija in praksa*, št. 6/1998, str. 1057–1068. Avtorja zavrneta idejo, da bi bil odnos med vladajočo skupino in preostalim prebivalstvom v obdobju socializma permanentno konflikten. Ugotavljata, da je bilo sprejemanje političnega sistema odvisno tudi od izpolnitve pričakovanj po določenem življenjskem standardu in socialni varnosti. Gospodarska kriza je zmanjšala sposobnost politike, da izpolni pričakovanja ljudi, zato je čedalje bolj dopuščala možnost, da svoje interese uresničijo zunaj uradnega sistema.

Sklep

Spomini imajo sicer korenine v preteklosti, artikulirajo pa se v sedanjosti, kar lahko vpliva na njihovo vsebino. Z njimi dejansko ne dobimo odslikave zgodovinskega obdobja, temveč podobo socializma, ki je nastala s četrstoletnim zamikom. Pričevanja kažejo, da na spomine na socializem vplivajo mnogi dejavniki, ne samo direktno izkustvo. Najmočnejši med njimi so zgodovinska izkušnja pričevalčeve družine, okolje, iz katerega posamezniki izhajajo, in tudi čas, v katerem se spomini artikulirajo, pogosto v povezavi z javnimi diskurzi o socializmu. Prav tako postsocializem s svojimi izzivi spodbuja primerjanje s časi, ki so minili.

Glede na naravo na kratko prikazanih spominov na socializem sta zelo pomembna kritična analiza ustnih virov in vključevanje različnih izkušenj državljanov. Pri analizi je treba upoštevati tako pozitivne kot tudi negativne vidike jugoslovskega socializma, da dobimo širšo sliko obdobja, in se zavedati, da se s poudarjanjem pozitivnih vidikov ne zanika obstoj negativnih in nasprotno. Za kritično analizo je pomemben tako razmislek o odnosu med zgodovino in subjektivnimi izkušnjami kot tudi o perspektivi, iz katere pristopamo k virom in njihovi analizi.

Between the Past and the Present

ON THE MEMORIES OF SOCIALISM

Summary

The article deals with the question of the image of the past portrayed by the memories of socialism. Some factors that can influence the process of remembering are shown. Memories of socialism often tell more about the past than the present due to the societal changes after the end of this historical period, and the challenges of life in post-socialism; this is because individuals try to make sense of their history during the process of remembering. They seek redress for injustice, better living conditions, more social rights, or their position in the new social and economic order. Memories are additionally influenced by an individual's family history, the environment they come from, their social and economic position, their political conviction and general worldview, and various public discourses.

The history of socialist Yugoslavia was diverse and the nature of its political and economic system changed through the decades. Views that tend to simplify and presume that socialism was a static period are problematic. Such views include both the nostalgic and the totalitarian paradigm that say more about the present than the actual past. Memories of socialism are often built on highlighted facts such as the violation of human rights, a good life and the increase of living standards, a just society that is based on equality and solidarity, or the feeling of safety. Despite this, they show that everyday life in this period was more complex. People did not engage in massive resistance or join the Communist Party. However, they did not remain passive; they

actively managed their lives. Witnesses see socialism as a part of their personal history, as the time of their childhood, youth and a portion of adulthood; therefore, they cannot devalue their experiences.

To obtain a wide image of socialism, it is vital to include individuals' various experiences. Both the positive and the negative aspects of Yugoslav socialism need to be considered. However, it is also necessary to consider the relationship between history and subjective experiences as well as the use of appropriate methodology.

Prejeto: 17. 10. 2017
1.01 Izvirni znanstveni članek

Mirjam Dujo Jurjevčič¹

»Zasedena stanovanja«

Izvleček

Spomladi leta 1969 je bilo ustanovljeno Društvo lastnikov družinskih stanovanjskih hiš in etažnih stanovanj Socialistične republike Slovenije, katerega člani so bili lastniki »zasedenih stanovanj« (stanovanjskih hiš in etažnih stanovanj). Ta stanovanja so postala zasedena v prvih letih po vojni, ko je bilo treba pomagati pri reševanju stanovanjske stiske, ki je nastala kot posledica porušenega stanovanjskega fonda med vojno in kot posledica množičnega priseljevanja s podeželja v mesta zaradi industrializacije. Ker so bila njihova stanovanja po skoraj četrto stoletja še vedno zasedena z najemniki in jih zato niso mogli uporabljati, so skušali organizirano prek društva spremeniti Zakon o stanovanjskih razmerjih, ki jim je to pravico lastništva omejeval. Na podlagi arhivskega gradiva društva lastnikov družinskih stanovanjskih hiš in etažnih stanovanj so predstavljene težave, s katerimi so se srečevali lastniki »zasedenih stanovanj«.

¹ Mirjam Dujo Jurjevčič, asistentka, Študijski center za narodno spravo, Tivolska 42, SI – 1000 Ljubljana, mirjam.jurjevcic@scnr.si.

KLJUČNE BESEDE: *društvo lastnikov družinskih stanovanjskih hiš in etažnih stanovanj, »zasedena stanovanja«, Zakon o stanovanjskih razmerjih*

Abstract

In the spring of 1969, the Association of Owners of Family Residential Houses and Condominiums of the Socialist Republic of Slovenia was established; its members were owners of “occupied dwellings” (residential houses and condominiums). These dwellings became occupied in the first years after the war, when help was needed with solving the housing crisis which was a consequence of the housing fund's collapse and the mass migration from the countryside to the cities due to industrialisation. After nearly a quarter of the century, their houses and dwellings were still occupied by tenants and could therefore not be used. Therefore, they tried to change the Housing Act through the work of the association as the Act was limiting their right to ownership. Based on the archival materials of the Association of Owners of Family Residential Houses and Condominiums, the problems that owners of “occupied dwellings” faced are presented.

KEY WORDS: *Association of Owners of Family Residential Houses and Condominiums of the Socialist Republic of Slovenia, “occupied dwellings”, Housing Act*

Uvod

V drugi polovici šestdesetih in na začetku sedemdesetih let je bila tedanja Socialistična federativna republika Jugoslavija (SFRJ) in s tem tudi njena najrazvitejša Socialistična republika Slovenija v obdobju, ko je na političnem področju prišlo do popuščanja oziroma rahljanja političnih razmer. Gre za čas t. i. liberalizma.

Obdobje je zaznamovala gospodarska reforma, sprejeta leta 1965, ki je težila k bolj tržno usmerjenemu gospodarstvu, k okrepitvi terciarnega gospodarstva in povečanju gospodarske produktivnosti.² V letih 1968–1971 so bila sprejeta ustavna dopolnila, ki so posegala v organizacijo in delovanje države in njene oblasti.³ Takrat je prišlo po republikah tudi do zamenjave generacij komunistov, saj so na vodilne položaje prišli mlajši, bolj reformno usmerjeni ljudje,⁴ ki so zagovarjali večji politični pluralizem. Na začetku sedemdesetih let pa je konservativni del komunistov s Titom na čelu obračunal z liberalno usmerjenimi komunisti po republikah, najprej na Hrvaškem, nato še v Srbiji in Sloveniji.⁵

- 2 Aleksander Lorenčič, »Gospodarske razmere v Jugoslaviji v obdobju 1968–1988: na poti v razpad«, v: *Slovenija – Jugoslavija, krize in reforme 1968/1988*, Vpogledi 2 (ur. Zdenko Čepič), Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana 2010, str. 262.
- 3 Zdenko Čepič, »Federaliziranje³ federacije 1967–1971«, v: *Slovenska novejša zgodovina*, knj. 2, Inštitut za novejšo zgodovino in Mladinska knjiga, Ljubljana 2005, str. 1052.
- 4 Zdenko Čepič, »Jugoslovanske reforme v šestdesetih letih«, v: *Slovenija – Jugoslavija, krize in reforme 1968/1988*, Vpogledi 2 (ur. Zdenko Čepič), Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana 2010, str. 58.
- 5 Zdenko Čepič, »Politična sprostitve«, v: *Slovenska novejša zgodovina*, knj. 2, Inštitut za novejšo zgodovino in Mladinska knjiga, Ljubljana 2005, str. 1070.

Spremembe so se zgodile tudi v vsakdanjem življenju ljudi. Zvišanje osebne in družbenega standarda v šestdesetih letih je povzročilo povečanje osebne potrošnje, kar se je kazalo v nakupih gospodinjskih aparatov, pralnih strojev, hladilnikov ter tudi v nakupu avtomobilov, gradnji in nakupu stanovanjskih hiš ter počitniških hišic.⁶ Zaradi industrializacije so se ljudje začeli preseljevati s podeželja v mesta. Tako je v mestih in industrijskih središčih, kljub nenehni gradnji, primanjkovalo stanovanj. Leta 1955 je bil uveden splošen stanovanjski prispevek, ki so ga plačevali vsi zaposleni, iz teh sredstev pa so občine ustanovile kreditne sklade za graditev stanovanjskih hiš in s tem zagotovile reden vir financiranja za gradnjo stanovanj. Rešeno stanovanjsko vprašanje je bil eden temeljnih pogojev socialne varnosti posameznika in tudi izraz družbenega standarda.⁷ V veliki meri sta prevladovala dva tipa stanovanjske oskrbe, to sta bila lastno stanovanje in najemno družbeno stanovanje. Lastno stanovanje ali lastniško stanovanje je pomenilo, da ga je uporabljal lastnik ali njegovi ožji družinski člani. Bilo je v lasti gospodinjstva, katerega družinski člani so prebivali v njem in so ga tudi sami pridobili.⁸ Delovne organizacije oziroma podjetja so razpolagala z največ družbenimi stanovanji, poleg teh so bile še občine, ki so imele v lasti stanovanja splošnega ljudskega premoženja, pridobljena s povojnimi razlastitvami

- 6 Zdenko Čepič, »Zvišanje življenjske ravni«, v: *Slovenska novejša zgodovina*, knj. 2, Inštitut za novejšo zgodovino in Mladinska knjiga, Ljubljana 2005 (dalje Čepič, *Zvišanje življenjske ravni*), str. 1087.
- 7 Arhiv Republike Slovenije (ARS), SI AS 1240, Društvo lastnikov družinskih stanovanjskih hiš in etažnih stanovanj Socialistične Republike Slovenije 1969–1987 (dalje SI AS 1240). Razlogi za spremembo veljavne stanovanjske zakonodaje v luči ekonomike in gospodarske reforme; Čepič, »Zvišanje življenjske ravni«, str. 1091.
- 8 Srna Mandič, *Stanovanje in država*, Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana 1996 (dalje Mandič, *Stanovanje in država*), str. 56.

večjih zasebnih lastnikov stanovanj, ter državni organi za nameščence. Ker je najemnih stanovanj stalno primanjkovalo, so ta veljala za pravico, in ne za tržno dobrino, ključni merili za dejanski dostop do te storitve pa sta bili pravica in zasluge posameznika.⁹

Ena od oblik oskrbe s stanovanji so bila tudi t. i. zasedena stanovanja. To so bila stanovanja lastnikov stanovanjskih hiš in etažnih stanovanj, ki so postala zasedena v prvih letih po vojni, ko je bilo treba pomagati pri reševanju stanovanjske stiske, ki je nastala kot posledica porušenega stanovanjskega fonda med vojno in kot posledica množičnega priseljevanja s podeželja v mesta zaradi industrializacije. Prizadeti so bili predvsem lastniki stanovanj oziroma stavb, zgrajenih pred vojno.¹⁰ Država je leta 1958 posegla v stanovanjsko vprašanje z Zakonom o nacionalizaciji najemnih stavb in gradbenih zemljišč, s katerim je bila odpravljena rentniška oblika na stanovanjsko lastnino, in jo omejila na osebno lastnino.¹¹

Vendar pa lastninska pravica na »zasedenem stanovanju« ni pomenila lastništva v pravem pomenu besede. Lastnik »zasedenega stanovanja«, to je stanovanjske hiše ali etažnega stanovanja, je imel le obveznosti vzdrževanja stanovanja, plačevanja davkov, najemnine pa so bile tako nizke in administrativno določene, da z njimi lastniki niso mogli kriti stroškov vzdrževanja. Lastninska pravica je pravica do uporabe, uživanja in razpolaganja z določeno stvarjo, tega pa lastninska pravica na

9 Mandič, *Stanovanje in država*, str. 139.

10 ARS, SI AS 1240, Razlogi za spremembo veljavne stanovanjske zakonodaje v luči ekonomike in gospodarske reforme; Dopis Društva lastnikov družinskih stanovanjskih hiš in etažnih stanovanj Slovenije – Ljubljana tov. poslancu, 25. 11. 1969; Anton Podgoršek, Stanovanjska pravica ali stanovanjska zaščita?, 14. 4. 1969.

11 ARS, SI AS 1240, Anton Podgoršek, Stanovanjska pravica ali stanovanjska zaščita?, 14. 4. 1969.

»zasedenem stanovanju« ni vsebovala, saj lastnik »zasedenega stanovanja« tega ni mogel ne uporabljati ne uživati. Kar zadeva razpolaganje s stanovanjem, je bilo to v primeru prodaje vezano na predkupno pravico najemnika in na nudenje drugega enakovrednega stanovanja, če se je lastnik hotel vseliti v svoje stanovanje. Treba je poudariti, da je ta predlog najemnik lahko odklonil, če zanj ni bil ustrezen.¹² Najemna pogodba med lastnikom »zasedenega stanovanja« in najemnikom ni nudila enakopravnega položaja pogodbenih strank. Po Zakonu o stanovanjskih razmerjih je bila dopustna sklenitev pogodbe za nedoločen čas in lastnik od pogodbe ni mogel odstopiti oziroma je moral za najemnika priskrbeti drugo enakovredno stanovanje, po drugi strani pa je najemnik lahko kadarkoli odstopil od pogodbe brez obrazložitve.¹³ Do konca šestdesetih let 20. stoletja se je družbeni standard zvišal, zato je bilo glede stanovanjskega vprašanja le še deset odstotkov gospodinjstev potrebnih družbene pomoči, preostalim pa je bilo omogočeno, da si stanovanjski problem uredijo sami.¹⁴

12 ARS, SI AS 1240, Anton Podgoršek, Stanovanjska pravica ali stanovanjska zaščita?, 14. 4. 1969; Anton Podgoršek, »Ni enakopravnosti pogodbenih strank«, *Delo*, 27. 4. 1967, str. 3.

13 Anton Podgoršek, »Ni enakopravnosti pogodbenih strank«, *Delo*, 27. 4. 1967, str. 3; ARS, SI AS 1240, Anton Podgoršek, Stanovanjska pravica ali stanovanjska zaščita?, 14. 4. 1969.

14 Po ugotovitvah članov Društva lastnikov družinskih stanovanjskih hiš in etažnih stanovanj SRS in izjavi člana društva na sestanku delegatov članov društva iz republik v zvezni skupščini v Beogradu, 15. aprila 1970. (ARS, SI AS 1240, Zapisnik sa sastanka, održanog u zgradi Savezne skupštine 15. 4. 1970 u Beogradu).

Društvo lastnikov družinskih stanovanjskih hiš in etažnih stanovanj SRS

Zaradi stiske lastnikov »zasedenih stanovanj« je bilo leta 1969 ustanovljeno Društvo lastnikov družinskih stanovanjskih hiš in etažnih stanovanj SRS (dalje društvo). Nastalo je predvsem iz razloga po ureditvi stanovanjskih razmer, samoiniciativno, brez dotacij in podpore. Z ustanovitvijo društva v Sloveniji so člani pričakovali lažje komuniciranje z zveznimi in republiški-mi organi za spremembo stanovanjske zakonodaje.

S stanovanjskim problemom se je že pred ustanovitvijo društva na državni ravni ukvarjal jugoslovanski Iniciativni odbor lastnikov »zasedenih stanovanj«, ki je bil ustanovljen ob obisku delegacije lastnikov zasedenih stanovanj pri podpredsedniku zvezne skupščine dr. Milošu Žanku oktobra 1968. Predali so mu peticijo z 2000 podpisi lastnikov »zasedenih stanovanj«, od tega je bilo kar 700 podpisov iz Slovenije za spremembo stanovanjskega zakona. V iniciativnem odboru so bili tudi poznejši člani društva.¹⁵

Ustanovni občni zbor društva je potekal 23. marca 1969 v dvorani Osnovne šole Prežihov Voranc v Ljubljani, kjer se je zbralo okrog 249 udeležencev.¹⁶ Društvo je imelo tudi podružnico v Mariboru, ki je delovala do 31. decembra 1976.¹⁷

15 ARS, SI AS 1240, Razlogi in potrebe za ustanovitev društva, Priloga k zapisniku ustanovnega občnega zbora Društva lastnikov družinskih stanovanjskih hiš in etažnih stanovanj Slovenije, Ljubljana.

16 ARS, SI AS 1240, Zapisnik ustanovitvenega občnega zbora Društva lastnikov družinskih stanovanjskih hiš in etažnih stanovanj Slovenije, 23. 3. 1969.

17 ARS, SI AS 1240, Poročilo predsednika izvršnega odbora tov. Puciharja Antona na občnem zboru Društva lastnikov družinskih stanovanjskih hiš in etažnih stanovanj Slovenije, 5. 3. 1978.

V prvem letu delovanja je bilo društvo zelo aktivno, do pomladi leta 1970 je imelo okrog 400, mariborska podružnica pa 150 članov.¹⁸ Od srede leta 1970 do začetka leta 1973 pa je bilo obdobje, ko je bil obstoj društva vprašljiv, saj se je zmanjšalo število odbornikov, predvsem zaradi smrti nekaterih članov in odhoda nekaterih članov iz društva. Kljub temu so odborniki nadaljevali svoje delo. V tem času so predstavniki društva obiskali politične in družbene organizacije, da bi jih seznanili s programom društva in z obravnavanimi problemi.¹⁹ V medijih so želeli širšo javnost s tem čim bolj seznaniti. Članke na to temo sicer zasledimo že v letih 1967, ko so nekateri poznejši člani društva že seznanjali javnost s temi problemi. Težave, s katerimi so se lastniki »zasedenih stanovanj« srečevali, je med drugimi nazorno opisal Janez Kranjc, ustanovni član slovenskega društva lastnikov družinskih stanovanjskih hiš in etažnih stanovanj ter njegov predsednik od septembra 1970 do marca 1971. V članku »Nesoglasje z življenjem«, ki je bil objavljen v časniku *Delo* 9. januarja 1968, je zapisal: »Nekaj dni, ko je noč in dan snežilo, sem kot hišni lastnik po dvakrat na dan odmetaval sneg s 40 metrov dolgega pločnika. Pri delu sem se bodril, češ, saj delam zase, toda kadarkoli sem šel v veži mimo dvosobnega stanovanja, ki ga uporablja tako imenovani nosilec stanovanjske pravice za mesečno najemnino 37 Ndin, sem razpredal tole računico: Znesek najemnine je za 6 Ndin večji kot kazen, s katero občina kaznuje lastnika, če ne odmeče snega do 10 dopoldne, druga kazen pa je za 14 Ndin večja kot sedanja najemnina. Po sedanjih predpisih mora lastnik vzdrževati hišo in

18 ARS, SI AS 1240, Zapisnik 1. konference predstavnikov Društva lastnikov družinskih stanovanjskih hiš in etažnih stanovanj Jugoslavije, 15. 3. 1970.

19 ARS, SI AS 1240, Zapisnik 2. rednega občnega zbora Društva lastnikov družinskih stanovanjskih hiš in etažnih stanovanj Slovenije, 7. 1. 1973; Zapisnik 1. letnega občnega zbora Društva lastnikov družinskih stanovanjskih hiš in etažnih stanovanj Slovenije, 10. 5. 1970.

odmetavati sneg, stranka pa uporablja dvosobno stanovanje, za kakršno nudijo intereseanti po dnevnem časopisju osemkrat višjo najemnino, če bi se lahko vselili. Ko me je nosilec stanovanjske pravice opazoval izza zavese toplega stanovanja in skozi šipo in snežni metež ugotavljal, ali bom dovolj dobro odmetal sneg s pločnika, se mi je pripodila misel na izračun treh milijonov starih dinarjev, ki mi ga je obrtnik sestavil za popravilo strehe, žlebov, fasade, za pleskanje oken itd. Ker je nosilec stanovanjske pravice z zakonom zaščiten in ne plačuje dejanskih stroškov za popravilo oken, zidu in strehe, ki ščitijo tudi njegovo stanovanje, trpi te stroške seveda lastnik. Ali tak predpis, ki traja že v drugo desetletje, še ustreza? Stanovanja nihče ne odkupi, ker je zasedeno, tisti, ki ga zaseda, pa tudi ne, saj ga uporablja za znesek, ki predstavlja večkrat smešno nizek odstotek njegovih mesečnih dohodkov. Kje naj potem lastnik vzame denar za gradbeni material in za gradbene storitve, ki so izračunane strogo po današnjih ekonomskih ocenah? Ne ostane mu drugega, kot da pride do denarja s trdim delom, da lahko popravi tudi tisti del hiše, ki je s predpisom dan v uporabo drugemu za mesečni znesek, ki je lastniku v primerjavi s cenami v gradbeništvu samo v posmeh. Ob teh ugotovitvah mi je pri poslednjih metrih snega prišla tale misel: Naše življenje bi morali urejati predpisi, ki naj bi imeli za osnovo najvišji možni odstotek humanosti, za končni cilj pa popolno odpravo izkoriščanja človeka po človeku – tak predpis pa prav gotovo ni sedanji zakon o stanovanjskih razmerjih.»²⁰

Društvo je svojim članom ponujalo pravno pomoč za pravne nasvete. Vodstvo društva je predlagalo, da bi člani o svojih težavah in zahtevah neposredno obveščali pristojne forume in poslance. Menili so, da posredovanje vedno istih odbornikov na istih mestih ustvarja pri odločujočih vtis, da samo nekaj ljudi vztraja pri svojih zahtevah, medtem ko so drugi člani

20 Janez Kranjc, »Nesoglasje z življenjem«, *Delo*, 9. 1. 1968, str. 2.

pripravljene potrpeti. Vendar pa zaradi neaktivnosti in bojzljivosti članov, kot so opozarjali v vodstvu društva, te akcije niso mogle biti uspešne pri odločujočih osebnostih in poslancih. Ugotavljali pa so, da je po drugi strani vedno glasnejša zahteva po energičnih akcijah, kot so demonstracije po glavnih mestih republik in pred zvezno skupščino ter pritožba pri Organizaciji združenih narodov. Društvo je menilo, da so to skrajni ukrepi, če druge akcije ne bi bile uspešne.²¹

Lastniki »zasedenih stanovanj« so že jeseni 1968 v peticiji za spremembo Zakona o stanovanjskih razmerjih poudarjali željo, da se tako lastnike kot najemnike obravnava enakopravno, z enakimi pravicami in dolžnostmi. Zavzemali so se, da bi se njihovi problemi rešili v skladu z ustavo.²² Društvo je zahtevalo, da mora biti vsem lastnikom zajamčeno prosto razpolaganje z njihovimi stanovanji ter da se ukine stanovanjska pravica najemnikov.²³ Najemniki, ki so živeli sami v večjem stanovanju, so namreč k sebi jemali tudi bližnje ali daljne sorodnike in jim potem prepustili stanovanje, saj jim je to omogočil prenos stanovanjske pravice najemnikov na družinske člane. Vendar pa sta bila tudi zakonska ureditev in sodna praksa takšna, da za pojem družinskega člana ni bila potrebna sorodstvena vez, saj je bila lahko to zgolj neka oseba, ki je nekaj let živela skupaj z najemnikom.²⁴ Poudarili so tudi, da je bilo veliko najemnikov,

21 ARS, SI AS 1240, Obvestilo članom društva, 15. 4. 1971.

22 ARS, SI AS 1240, Obrazložitev zahtev lastnikov nevseljivih stanovanj za pravično ureditev stanovanjske zakonodaje in prikaz konstruktivnih predlogov, kako rešiti to perečo družbeno problematiko, 15. 9. 1968.

23 ARS, SI AS 1240, Zahteve in predlogi društva za oblikovanje republiškega zakona o stanovanjskih razmerjih v zvezi z lastninsko in stanovanjsko pravico, november 1971; Obrazložitev zahtev lastnikov nevseljivih stanovanj za pravično ureditev stanovanjske zakonodaje in prikaz konstruktivnih predlogov, kako rešiti to perečo družbeno problematiko, 15. 9. 1968.

24 ARS, SI AS 1240, Obrazložitev zahtev lastnikov nevseljivih stanovanj

ki so prejeli visoke dohodke ter imeli tudi lastno premoženje (avtomobile, počitniške hiše in druge nepremičnine), ki so si ga ustvarili tudi s tem, da jim po tedanjem zakonu ni bilo treba ničesar vlagati v vzdrževanje »zasedenih stanovanj«. ²⁵ Člani društva so se zavzemali za ekonomske najemnine, ki bi omogočile kritje stroškov vzdrževanja, prav tako pa tudi, da bi bilo dajanje v najem svoboden dogovor med lastnikom in najemnikom. ²⁶ Veliko primerov je bilo, da so najemniki, ki so zasedali večje stanovanje, kot so ga potrebovali zase in svoje družinske člane, del svojega najemniškega stanovanja oddajali v podnajem, in sicer celo za višjo vsoto, kot je znašala njihova najemnina. ²⁷ Če je lastnik stanovanja želel, da se najemnik izseli iz stanovanja, ker ga je lastnik potreboval zase ali za svoje otroke, je bil dolžan najemniku poiskati enakovredno stanovanje, vendar pa ni bilo nujno, da je najemnik to ponudbo sprejel. ²⁸ Bili so primeri, ko so najemniki imeli lastno stanovanje ali stanovanjsko hišo, vendar pa se niso hoteli izseliti iz najemniških stanovanj. Na drugi strani pa lastniki »zasedenih stanovanj« niso mogli dobiti posojila, da bi si rešili stanovanjski problem, saj so bili po zakonu lastniki stanovanja ali

za pravično ureditev stanovanjske zakonodaje in prikaz konstruktivnih predlogov, kako rešiti to perečo družbeno problematiko, 15. 9. 1968; Zapisnik 1. letnega občnega zbora Društva lastnikov družinskih stanovanjskih hiš in etažnih stanovanj Slovenije, 10. 5. 1970.

25 ARS, SI AS 1240, Razlogi za spremembo veljavne stanovanjske zakonodaje v luči ekonomike in gospodarske reforme.

26 ARS, SI AS 1240, Zapisnik 1. letnega občnega zbora Društva lastnikov družinskih stanovanjskih hiš in etažnih stanovanj Slovenije, 10. 5. 1970.

27 ARS, SI AS 1240, Obrazložitev zahtev lastnikov nevseljivih stanovanj za pravično ureditev stanovanjske zakonodaje in prikaz konstruktivnih predlogov, kako rešiti to perečo družbeno problematiko, 15. 9. 1968.

28 ARS, SI AS 1240, Razlogi za spremembo veljavne stanovanjske zakonodaje v luči ekonomike in gospodarske reforme.

stanovanjske hiše.²⁹ Opozarjali so tudi na neenakost v razmerju med lastniki »zasedenih stanovanj« in lastniki novejših stanovanj ali stanovanjskih hiš. Za lastnike »zasedenih stanovanj« jeveljal Zakon o stanovanjskih razmerjih, po katerem so morali oddajati v najem svoje stanovanje za nedoločen čas, medtem ko je za preostale lastnike veljal drug zakon, to je Zakon o svojini na delih zgradb, po katerem so lahko svobodno razpolagali s svojo lastnino.³⁰

Med lastniki stanovanj in njihovimi najemniki je prihajalo tudi do fizičnega in verbalnega nasilja. Ponekod so se najemniki vedli kot lastniki stanovanj in so bili nasilni do dejanskega lastnika stanovanja.³¹ Na drugi strani pa so lastniki stanovanj poskušali svojega najemnika prisiliti k izselitvi na različne načine (razmetavali so smeti in zastrupljali najemnikove domače živali; metali oprano perilo najemnika z vrvi na blatna tla; loputali z vrati ali topotali z nogami, če je lastnik stanoval nad najemnikovim stanovanjem).³²

Društvo lastnikov družinskih stanovanjskih hiš in etažnih stanovanj je bilo prvo tako društvo v Sloveniji in tudi v Jugoslaviji, saj je bilo njegovo delovanje spodbuda za ustanovitev podobnih društev v drugih jugoslovanskih republikah.³³ Tako

29 ARS, SI AS 1240, Poročilo k tezam, obravnavanim na posvetu dne 12. oktobra 1972.

30 ARS, SI AS 1240, Zahteve in predlogi društva za oblikovanje republiškega zakona o stanovanjskih razmerjih v zvezi z lastninsko in stanovanjsko pravico, november 1971.

31 ARS, SI AS 1240, Zahteve in predlogi društva za oblikovanje republiškega zakona o stanovanjskih razmerjih v zvezi z lastninsko in stanovanjsko pravico, november 1971; Zapisnik 1. letnega občnega zbora Društva lastnikov družinskih stanovanjskih hiš in etažnih stanovanj Slovenije, 10. 5. 1970.

32 B. L. – R., »Naša stanovanja, ki niso naša«, *Tedenska tribuna*, 1. 6. 1965, str. 4.

33 ARS, SI AS 1240, Zapisnik 1. letnega občnega zbora Društva lastnikov družinskih stanovanjskih hiš in etažnih stanovanj Slovenije, 10. 5. 1970.

je bilo v svojih akcijah za spremembo Zakona o stanovanjskih razmerjih društvo tesno povezano tudi s podobnimi društvi v Jugoslaviji. Z njimi se je na sestankih dogovarjalo za skupne akcije pri spremembi Zakona o stanovanjskih razmerjih. Skupaj so predlagali več resolucij, da bi bile njihove zahteve upoštevane ter da bi okrepili svoje akcije in enotneje nastopili pred pristojnimi forumi.³⁴

Društvo je sicer sodelovalo pri oblikovanju Zakona o stanovanjskih razmerjih na začetku sedemdesetih let, vendar pa teh bistvenih zahtev ni doseglo. V drugi polovici sedemdesetih let ni imelo niti ustreznih prostorov, da bi lahko nemoteno delovalo in bilo v čim večjo pomoč svojim članom. Poleg tega niso bila zagotovljena finančna sredstva, ki bi omogočila, da bi se člani udeleževali vseh sestankov na državni ravni. Število članov je vseskozi upadalo, kljub temu pa so delo nadaljevali.³⁵ Leta 1987 je društvo prenehalo delovati zaradi premajhnega števila članov.

Primeri

Društvo je svojim članom dalo vprašalnik za ugotovitev obsega zasedenega stanovanjskega fonda, iz katerega je bilo razvidno, s kakšnimi problemi so se člani oziroma lastniki »zasedenih stanovanj« srečevali. Zbrane izjave so posredovali Zakonodajno-pravni komisiji pri Skupščini SRS. V nadaljevanju sledi nekaj primerov.

N. F. iz Ljubljane: *»Ena stranka ima svojega podnajemnika, druga stranka pa poseduje na Bledu svojo hišo, od katere pa*

34 ARS, SI AS 1240, Zapisnik 2. rednega občnega zbora Društva lastnikov družinskih stanovanjskih hiš in etažnih stanovanj Slovenije, 7. 1. 1973.

35 ARS, SI AS 1240, Poročilo predsednika izvršnega odbora tov. Puciharja Antona na občnem zboru Društva lastnikov družinskih stanovanjskih hiš in etažnih stanovanj Slovenije, 5. 3. 1978.

si ustvarja dobro materialno imetje na račun oddajanja sob. Poleg tega oba prejemata pokojnino, sta brez otrok in honorarno zaposlena. Vsled zgoraj omenjenih primerov sem bil primoran starejšo hči odsloviti od lastne hiše. /.../ Prosim Vas, ali si lahko predstavljate kaj hujšega, in to vsled teh pogrešno postavljenih zakonov. Postavljam vprašanje, ali bo to trajalo še toliko časa, da mi bo odrasla še druga hči, za katero tudi ne bom imel prostora v hiši.«³⁶

V. M. iz Ljubljane: »Sem lastnica dvosobnega stanovanja, v katerem stanuje državna upokojenka z dvema podnajemnikoma. Najemnica ima sina zdravnika, ki je poročen in je kupil hišo, sedaj pa gradi novo hišo. Najemnica si na G gradi weekend.«³⁷

G. F., G. R., G. I. iz Ljubljane: »Po smrti najemnika pred 10 leti je njegova žena stanovanje zadržala, vendar za svojo uporabo le 2 sobi s kuhinjo, dočim je svoji dve sobi oddala zobni ambulanti ČZP Delo. Najemnici nudimo dvosobno stanovanje v neposredni bližini 1. nadstropja. Najemnica je naš predlog za zamenjavo odklonila. Stranka se na naš račun okorišča, protizakonito oddaja dve sobi za poslovne prostore in spravlja v svoj žep dokaj lepo vsoto denarja vsak mesec.«³⁸

P. A. iz Ljubljane: »Sem lastnik enosobnega stanovanja, katerega zaseda nosilec stanovanjske pravice /.../. Jaz moram stanovati in delati v prehodni sobi svojih staršev in da bi kot 53-letni svobodni umetnik prišel do uporabe tega stanovanja in si s tem omogočil ustvariti družino, bi moral jaz nuditi nosilcu stanovanjske pravice stanovanje, na katerega bi on pristal. Torej bi mu moral nuditi boljše in morda še cenejše stanovanje, čeprav

36 ARS, SI AS 1240, Izpisek iz podpisanih izjav članov društva, 20. 4. 1972, str. 4.

37 ARS, SI AS 1240, Izpisek iz podpisanih izjav članov društva, 20. 4. 1972, str. 6.

38 ARS, SI AS 1240, Izpisek iz podpisanih izjav članov društva, 20. 4. 1972, str. 7.

ima on s svojimi štirimi člani najmanj štirikrat višje dohodke kot jaz. /.../ Ali res ni mogoče izdati predpisov, ki bi prisilili vsaj premožne najemnike, da štedijo in kupijo ali sezidajo lastno stanovanje, da ne bi še naprej neupravičeno izkoriščali družbo ali človeka – lastnika stanovanja.»³⁹

G. S. iz Ljubljane: *»Od leta 1945 se poudarja, da v naši državi ni izkoriščanja človeka po človeku, jaz pa sem že dolga leta izkoriščan po najemniku stanovanja, kateri je z zakonom zaščiten. /.../ Sam moram stanovati v družbenem stanovanju in ne morem narediti zamenjavo, ker najemnik na to ne pristane, ker ga sedanji stanovanjski zakon štiti. Poudarjam, da je najemniku njegova delovna organizacija že ponudila stanovanje, katerega pa ne sprejme, ker bi za novo stanovanje moral plačati višjo mesečno najemnino. Ustava naše države jamči, da se s privatno lastnino svobodno razpolaga, dočim dosedanji stanovanjski Zakon pa to preprečuje, zato je potrebno stanovanjsko zakonodajo urediti tako, da bo vsak s svojo lastnino svobodno razpolagal.»⁴⁰*

S. A. iz Ljubljane: *»Najemnik si je kupil lastno stanovanje, v katerega se pa, kot je izjavil, ne misli vseliti, ker da mu njegovo kupljeno stanovanje ne odgovarja. Moj najemnik pa zahteva, da se izseli samo pod pogojem, če mu nudim enakovredno stanovanje, ker da ga štiti zakon o stanovanjskih razmerjih.»⁴¹*

H. K. iz Maribora: *»Stara sem 70 let, sem upokojenka. Najemnica je stara 35 let, z njo živi še ena oseba. Kljub lepemu zaslužku si noče priskrbeti stanovanja ali zgraditi hišo. Izgovarja se, da je zaščiten in da ji jaz moram priskrbeti primerno sta-*

39 ARS, SI AS 1240, Izpisek iz podpisanih izjav članov društva, 20. 4. 1972, str. 8.

40 ARS, SI AS 1240, Primer št. 25, G. S. Zadeva: Moj stanovanjski problem, 31. 1. 1972.

41 ARS, SI AS 1240, Izpisek iz podpisanih izjav članov društva, 20. 4. 1972, str. 9.

novanje. Tako sem kot hišna lastnica prisiljena stanovati drugje, pri dobrih ljudeh.«⁴²

P. A. iz Ljubljane: »Vsak sporazum z najemniki v visokem pritličju je nemogoč, ker so si sugerirali, da je to stanovanje že njihova last. Zato sem pismeno predlagala zamenjavo s stanovanjem moje sestre, ki je enako vredno, a dobila sem negativen odgovor. Iz podanega je jasno, da je sožitje s takimi ljudmi za bodočnost nemogoče, saj je moj položaj z ozirom na sedanji stanovanjski zakon obupen in če bo trajal še nadalje, me bo tega gorja rešila samo smrt, a s tem izpolnila dolgoletne grožnje in želje mojim najemnikom.«⁴³

P. M. iz Ljubljane: »Sem lastnik enostanovanjske hiše na /.../, kjer tudi utesnjeno stanujem s svojo družino. V letu 1948 – dva dni po smrti moje mame – so mi takratni forumi prisilno vselili dve stranki v mansardne prostore, katere sem do takrat uporabljal in potreboval. /.../ Pripomniti moram, da do prisilne vselitve nisem imel pogojev, zato tudi nikoli nisem oddajal stanovanja. Zasedene prostore bi nujno potreboval. Imam dve hčere. Ena bi se rada poročila in preuredila z adaptacijo zasedene prostore. Seveda ji je to onemogočeno, ker so zasedeni prostori od dveh strank. Obe stranki sta zaščiteni s stanovanjskimi odločbami. V tolikih letih sem jima nekočkrat predlagal, naj si preko svojih delovnih organizacij ali drugih možnosti, priskrbita ustrezna druga stanovanja. Čeprav sem jima to predlagal na primeren in miren način, sem bil nato deležen grobih in neprimernih napadov, kateri so se stopnjevali in stopnjujejo do nevzdržnosti. Ena od strank se je celo lotila moje žene fizično.« Prva stranka je imela možnost, da kandidira za stanovanje pri svojem podjetju, ki je svojim uslužbencem dodeljevalo stanovanja. Lastnik M. P.

42 ARS, SI AS 1240, Izpisek iz podpisanih izjav članov društva, 20. 4. 1972, str. 10.

43 ARS, SI AS 1240, Primer št. 49/83, P. A., Izpisek iz podpisanih izjav članov društva, 20. 4. 1972, str. 11.

je ugotavljal, da stranka ni hotela kandidirati za stanovanje in ga sprejeti. Druga stranka pa je tudi imela pogoje za preskrbo oziroma nakup lastnega stanovanja, saj je posedovala vikend, avto, si privoščila luksuzna potovanja itd. »*Skratka obe stranki,*« nadaljuje P. M., »*se dobro zavedata stanovanjske zaščite in pa dejstva, da obe stanujeta, tako rekoč, zastonj. Njune najemnine so take, da bi s tem ne mogel plačati čiščenja stopnic enkrat na mesec. Obe sta že dobesedno izjavili: 'Čemu bi si najemal boljše stanovanje, če sem pa tu lahko zastonj in še v centru mesta!' Spričo tega odnosa je jasno, kako stranke neodgovorno in zani krno vzdržujejo prostore. Vedno mi zaradi tega kje zamaka, omet poka itd. Tako, da imam še mnogo večje stroške pri vzdrževanju hiše, kot bi bili normalno.*«⁴⁴

M. J. iz Ljubljane: »*Najemnik je podedoval hišo po materi v Zg. 5 in se kljub naši stanovanjski stiski ni izselil. Leta 1956 sva se z možem selila v izpraznjeno kletno stanovanje, kamor so vdirale fekalije in je bilo vsled tega stanovanje vedno okuženo. Imam zapisnik od sanitetne inšpekcije iz leta 1965. Poleg tega me je najemnik ves čas mojega bivanja v hiši fizično in moralno napadal. Dne 24. 9. 1970 me je njegov sin fizično poškodoval, da sem bila teden dni v bolnici zaradi poškodb.*«⁴⁵

D. A. iz Maribora: »*Zasedeno stanovanje nujno rabiva za svoje otroke, ki nam hočejo pobegniti v inozemstvo, če ne morejo ostati doma pri starših. Ob prepirih naju stranka žali z besedami, ki jih tukaj ne moreva uporabiti.*«⁴⁶

S. U. iz Ljubljane: »*Z ženo sva lastnika etažnega stanovanja, kjer zasedava z ženo eno sobo, 3 sobe pa sedaj že upokojeni*

44 ARS, SI AS 1240, Primer št. 91, P. M., Dopis Društvu lastnikov družinskih stanovanjskih hiš in etažnih stanovanj Slovenije, 1. 2. 1972.

45 ARS, SI AS 1240, Izpisek iz podpisanih izjav članov društva, 20. 4. 1972, str. 4.

46 ARS, SI AS 1240, Izpisek iz vprašalnikov za ugotovitev obsega zasedenega stanovanjskega fonda, št. 124, str. 5.

najemnik z ženo. Po zakonu je zaščiten podstanovalec. Čeprav se sliši absurdno, si je to zaščito pridobil s tem, da se je l. 1950 ponoči nasilno z grožnjami in neveljavno odločbo urinil v to stanovanje.»⁴⁷

D. J. iz Ljubljane: »Stara sem 72 let in bolehnna. Nujno bi potrebovala svojega človeka v hiši. Naj navedem samo en primer: ko sem imela gripo, sem morala pri temperaturi 39 stopinj čistiti sneg s pločnika, da ne bi plačala kazen. Stranka pa ne migne s prstom, zaseda stanovanje, ki je last mojega sina. Ker se zavedajo, da so zaščiteni, so skrajno nesramni. Če zberem dovolj hrabrosti, da kaj rečem, naletim na hudo zmerjanje, prav tako pa sem bila že večkrat dejansko napadena. Zato je nujno, da bi prišel moj sin z družino v lastno stanovanje, ker je on brez njega.»⁴⁸

Sklep

Društvo lastnikov družinskih stanovanjskih hiš in etažnih stanovanj SRS je nastalo spontano iz življenjskih potreb lastnikov »zasedenih stanovanj« brez dotacij in podpore. Lastniki teh stanovanj so izkoristili obdobje političnega popuščanja in rahljanja političnih razmer v SFRJ in SRS za ustanovitev društva in reševanje problematike »zasedenih stanovanj«. To je bilo zagotovo prvo civilnodružbeno gibanje na tem področju, če že ne v splošnem pogledu. Lahko bi trdili, da je pokazalo tudi na neenakost v družbi, čeprav sta jugoslovanska in s tem slovenska družba temeljili na socialističnem sistemu, ki je poudarjal razredno enakost in solidarnost. Tak sistem je zavračal izkoriščanje človeka po človeku. Člani društva so opozarjali, da se to izkoriščanje dogaja v njihovem primeru in da je v

47 ARS, SI AS 1240, Izpisek iz vprašalnikov za ugotovitev obsega zasedenega stanovanjskega fonda, št. 96, str. 8.

48 ARS, SI AS 1240, Izpisek iz vprašalnikov za ugotovitev obsega zasedenega stanovanjskega fonda, št. 15, str. 9.

nasprotju z Ustavo SFRJ. S tem so opozorili tudi na kršenje človekovih pravic. Treba je poudariti tudi, da so si člani društva vseskozi prizadevali, da se njihovi problemi rešijo v skladu z ustavo ter da so za vsak problem ponudili rešitve oziroma jih želeli reševati skupaj z ustreznimi državnimi in republiški organi. Obdobje od ustanovitve pa do leta 1973 je bilo za društvo najaktivnejše. Lahko domnevamo, da se je po tem letu aktivnost društva zmanjšala tudi zaradi strahu, ki je nastopil po odstavitvi liberalno usmerjenih komunistov po republikah in tudi v Sloveniji, ter s tem ponovno prišlo v obdobje »trde roke oblasti«. Nekateri člani so izstopili iz društva tudi zato, ker so si že sami uredili stanovanjsko vprašanje.

“Occupied Dwellings”

Summary

In the second half of the 1960s and the beginning of the 1970s, the former Socialist Federal Republic of Yugoslavia, along with its most developed federal unit—the Socialist Republic of Slovenia, faced an easing and loosening of the political situation. This was the time of the so-called liberalism. The period was marked by the economic reform of 1965 which aimed for a more market-oriented economy, the strengthening of the tertiary sector of the economy, and the increase of economic productivity. Between 1968 and 1971, constitutional amendments were adopted; they impacted the organisation and operation of the state as well as the state's authorities. During this time, generations of communists exchanged—younger, more reform-oriented people who supported political pluralism assumed leadership positions. In the beginning of the 1970s, the conservative communists with Tito as their leader began to persecute liberal-oriented communists in the republics; it started in Croatia and continued in Serbia and Slovenia.

Changes were brought into the everyday lives of the people as well. In sixty years, both the personal standard of living and the social standard in the country increased; this resulted in the increase of consumption. The increase of the personal standard of living reflected in buying cars, building residential houses, and buying and building holiday homes. People began to move from the countryside to the cities. Therefore, cities and industrial centres lacked in housing despite the constant construction of new buildings.

Two types of housing supply were predominant: the owner-occupied dwelling and the rented social dwelling. Another type

of housing supply were the so-called occupied dwellings. These were the dwellings of the owners of residential houses and condominiums which became occupied in the first years after the war, when help was needed with solving the housing crisis which was a consequence of the housing fund's collapse and the mass migration from the countryside to the cities due to industrialisation. After nearly a quarter of the century, their houses and dwellings were still occupied by tenants and could therefore not be used. By establishing the Association of Owners of Family Residential Houses and Condominiums of the Socialist Republic of Slovenia in the spring of 1969, its members expected easier communication with federal authorities and the authorities of the republic when it came to changing housing legislation that was limiting their right to ownership (use, enjoyment and disposal). The owner of an "occupied dwelling" only had the obligations of dwelling maintenance and paying taxes. The rents were so low and administratively appointed that the owners could not use them to cover maintenance expenses. If an owner wanted to move into their own dwelling, they had to offer the tenant another, equivalent dwelling. The association was the first of its kind not only in Slovenia, but also in Yugoslavia. It led to similar associations being established in the other republics; the Slovenian association co-operated with them. The association ceased to operate due to a low number of members in 1987.

Predstavitev
zgodovinskih virov

Prejeto: 21. 7. 2017
1.02 Pregledni znanstveni članek

Tomaz Ivešić¹

Skriti dokumenti Ivana Puclja²

Izvleček

V prispevku je predstavljenih pet najdenih dokumentov, ki jih je Ivan Puclj skrjal med zapisnike Kmetijske družbe v Ljubljani. Dokumenti so nastali med drugo svetovno vojno in so izrazito politične narave. Na podlagi analize najdenega gradiva je mogoče sklepati, da se Puclj po izstopu iz konzulte septembra 1941 politično ni povsem umaknil, prav tako pa je najverjetneje imel med visokimi krogi Slovenske ljudske stranke svojega zaupnika.

- 1 Tomaz Ivešić, magister zgodovine, doktorski raziskovalec, European University Institute, Department of History and Civilization, Villa Salvati, Via Bolognese 156, 50139 Firenze, Italija, tomaz.ivesic@eui.eu.
- 2 Za pomoč pri interpretacijah, boljše razumevanje najdenih dokumentov ter tudi za pomoč pri umestitvi dokumentov v širši kontekst se moram zahvaliti številnim kolegom in kolegicam, ki so z mano (osebno ali po posrednikih) nesebično delili svoje znanje, komentarje, dvome in sugestije. Po naključnem vrstnem redu so to: Oskar Mulej, Stane Okoliš, Renato Podbersič, Vida Deželak Barič, Boris Mlakar, Tamara Griesser Pečar, Aleš Maver, Darko Friš in Igor Zemljč.

KLJUČNE BESEDE: *Kmetijska družba v Ljubljani, Ivan Pucelj, Jugoslovanska nacionalna stranka, Slovenska legija, druga svetovna vojna*

Abstract

The article presents five discovered documents that were hidden by Ivan Pucelj among the records of the Kmetijska družba (Agricultural Society) in Ljubljana. The documents were created during the Second World War and are of a significantly political nature. Based on an analysis of the documents, it is possible to deduce that Pucelj did not entirely withdraw from politics after leaving the Consulta in September 1941. He is also likely to have had a confidant in the higher positions of the Slovene People's Party.

KEY WORDS: *Kmetijska družba (Agricultural Society) in Ljubljana, Ivan Pucelj, Yugoslav National Party, Slovenian Legion, Second World War*

Uvod

Tej objavi je botrovala najdba petih dokumentov, ki jih je Ivan Pucelj skrnil med zapisniki Kmetijske družbe v Ljubljani, ki ji je predsedoval med letoma 1941 in 1944. Dokumenti so bili najdeni v dveh zapisnikih družbe iz februarja in marca 1933.³ Dokumenti so lepo shranjeni, prepognjeni in vloženi v zapisniško mapico. Ker so najdeni dokumenti povsem politične narave in ker se dva dokumenta izrazito vežeta na delovanje Jugoslovanske nacionalne stranke (JNS), ne obstaja noben dvom, da je dokumente skrnil prav Pucelj. Za slednjim je sicer ostalo bogato gradivo, ki pa je žal razpršeno. Že leta 1952 je Pucljev sin predal Frančku Sajetu očetove dokumente, vezane na njegov izstop iz konzulte (*Consulta*), posvetovalnega organa okupatorskih italijanskih oblasti.⁴ Nato je na začetku devetdesetih Pucljev vnuk Gregor Pucelj predal Arhivu Republike Slovenije del osebne zapuščine, ki je danes v njegovem osebni fond. Med zanimivejšimi je tudi nemška različica *Tragedije slovenskega naroda*, ki jo je spisal ban Marko Natlačen.⁵ Leta 2014 pa je za 36 arhivskih škatel gradiva zgodovinarica Mateja Ratej to predala Pokrajinskemu arhivu Maribor.⁶

Naj na tem mestu zgolj na kratko povzamem najdene dokumente, preden se v nadaljevanju posvetim vsakemu dokumentu posebej. V zapisniku seje glavnega odbora družbe za februar

3 Arhiv Republike Slovenija (ARS), SI AS 533, Kmetijska družba v Ljubljani, 1767–1945, šk. Delovanje družbe 1929–1945 (zapisniki), mapa Kmetijska družba N, 1937.

4 ARS, SI AS 1515 Zbirka dokumentov o nasprotnikih partizanstva, mapa 55, Del osebne arhiva Ivana Puclja, 1941.06.28-1941.12.12 (Združeni dokumenti).

5 ARS, SI AS 1388 Pucelj Ivan, fascikel 37, Die Tragödie des slovenischen Volkes (tipkopolis), 18. maj 1941.

6 Pokrajinski arhiv Maribor, SI PAM/1952 Pucelj Ivan, 1920–1966.

1933 so trije dokumenti: 1) preliminarna izjava Omladine JNS (Nova Jugoslavija) iz avgusta 1943, v kateri »omladinci« pojasnjujejo, zakaj so se z vodstvom stranke leta 1941 razšli (nepodpisan), 2) pol strani dolg dokument, ki ga je moral poslati nekdo iz Londona, v katerem pojasnjuje zavezniške načrte o denarnem prometu in o uvajanju novega valutnega sistema po »zlomu« (nedatiran in nepodpisan), ter 3) tri strani dolg prepis obveščevalnega poročila iz junija 1943, ki je plod obveščevalne službe Slovenske legije o organizaciji in namenu hišne in ulične zaščite Osvobodilne fronte (nepodpisan).⁷ Slednji dokument je bil tudi v časopisju večkrat objavljen, kar je pojasnjeno v nadaljevanju. V zapisniku Kmetijske družbe iz marca 1933 pa sta besedilo znamenitega pisma Alojzija Kuharja iz marca 1943, namenjeno Milošu Staretu, in elaborat oz. razmišljanje pod naslovom *Ustavne določbe, s katerimi je Švica onemogočila separatizem* (nepodpisano in nedatirano). Bistvo slednjega, tri strani dolgega razmišljanja je, da Jugoslavija ne bi smela biti federacija, osnovana na plemenski osnovi, ampak razdeljena na več delov kot Švica.⁸

Dokumenti iz fonda Kmetijske družbe v Ljubljani⁹ nakazujejo, da se Pucelj po izstopu iz konzulte in nastanku direktorija JNS verjetno ni povsem umaknil iz politike, kakor se je domnevalo do zdaj. Žal je bil Pucelj v slovenskem zgodovinopisju

7 ARS, SI AS 533, Kmetijska družba v Ljubljani, 1767–1945, šk. Delovanje družbe 1929–1945 (zapisniki), mapa Kmetijska družba N, 1937, Zapisnik seje izvršilnega odbora Kmetijske družbe, 18. 2. 1933.

8 ARS, SI AS 533, Kmetijska družba v Ljubljani, 1767–1945, šk. Delovanje družbe 1929–1945 (zapisniki), mapa Kmetijska družba N, 1937, Zapisnik seje izvršilnega odbora Kmetijske družbe, 24. 3. 1933.

9 Gradivo je ARS-ju leta 1949 predal Kmetijski znanstveni zavod Slovenije v Ljubljani. Slednjemu je direktoroval Bogdan Ferlinc, ki je po Puceljevem domnevnem umiku iz politike septembra 1941 zamenjal Pucelja v na novo nastalem direktoriju JNS.

precej potisnjen na stran in bo treba za osvetlitev njegove vloge med drugo svetovno vojno, po izstopu iz konzulte, izvesti še dodatne raziskave. Najdeni dokumenti časovno spadajo v leti 1943 in 1944:

1. Preliminarna izjava mladine JNS oz. Nove Jugoslavije je datirana v avgust 1943, kar pomeni, da gre za dokument iz obdobja pogajanj oz. iskanja rešitev pomiritve znotraj JNS med »starimi« in mladimi po smrti alfe in omege slovenskih naprednjakov Alberta Kramerja maja 1943.
2. O pol strani dolgem dokumentu, skoraj zagotovo poslanem iz Londona, o denarnem prometu in uvedbi enotne valute po zlomu ni bilo mogoče glede na dostopno literaturo ugotoviti karkoli oprijemljivega. Zaradi tega dokumenta ni bilo mogoče natančneje časovno umestiti.
3. Povsem drugačna zgodba je z dokumentom o organizaciji in namenu hišne in ulične zaščite (HUZ) OF. Dokument z datumom 29. junija 1943 se prvič pojavi v internem obveščevalnem biltenu Slovenske legije, znanem pod imenom Vesti, dne 10. julija 1943 kot priloga.¹⁰ Toda v primerjavi s Pucljevo verzijo dokumenta obstajajo določene razlike, kot so tipkarske napake, določeni znaki (znak & v Vesteh se pri Pucljevi verziji piše kot in, ponekod manjka znak za odstotke – %) ter predvsem manjkajoče tri povedi, ki v verziji iz Vesti manjkajo (v tej objavi dokumenta sem jih posebej podčrtal), sugerirajo zaključek, da Pucljev dokument ni »iztrgan« iz Vesti, ampak ga je nekdo iz internega kroga obveščevalne službe Slovenske legije pretipkal in izročil Puclju. Če ta teorija velja, je torej Pucljeva verzija dokumenta dobesedni prepis izvirnega dokumenta. Tudi zato se je Puclju najverjetneje

¹⁰ ARS, SI AS 1912, Šef pokrajinske uprave, informacijski oddelek, šk. 6, p. e. 18, Vesti, 10. 7. 1943.

zdel toliko vreden, da ga je shranil. Hkrati to tudi pomeni, da je Pucelj tej osebi zaupal. Dokument je sicer najverjetneje res nastal v omenjenem obdobju, toda na podlagi zaseženih dokumentov in informacij, ki so se navezovala oz. opirale na dogajanje iz leta 1942 (to tudi nekako piše na začetku dokumenta). Revolucionarni jezik iz dokumenta sta namreč Komunistična partija Slovenije in z njo OF v omenjenem obdobju (poletje 1943) že opuščala, saj so sprejeli določena »zavezniška načela« kot posledico mednarodnih dogodkov. Prav tako pa se je partija po uspešni organizaciji, mobilizaciji kontrarevolucionarnega tabora v vaške straže potegnila nazaj. Dokument je torej nastal kot kompilacija gradiva, ki ga je obveščevalna služba Slovenske legije zbrala in so ga uporabili za analizo morebitnega dogajanja ob očitno pričakovanem zlomu Italije.¹¹ Omenjena izdaja *Vesti* je tako izšla le dan po začetku izkrcavanja zaveznikov na Siciliji. Dokument je nato bil deloma objavljen v Slovenskem domu 17. julija 1943.¹² Na podlagi katere verzije dokumentov je nastal zapis v Slovenskem domu, ni bilo mogoče ugotoviti. Dokument je bil nato objavljen v letu 1944 kar trikrat v ameriškem časopisju: meseca aprila v Ameriški domovini ter isti članek nekaj dni pozneje v Ameriškem Slovencu ter oktobra 1944 ponovno v Ameriški domovini. Za aprilsko objavo je poskrbel Zveza slovenskih župnij patra Kazimirja Zakrajška oz. je v imenu zveze pod objavo podpisan tajnik zveze pater

- 11 Da bo med zavezniki in Italijo prišlo do odločilnega preobrata, je bilo v Sloveniji mogoče predvideti že maja 1943, ko so slovenski zavezniški padalci pristali na Slovenskem in o tem poročali. Glejte Samo Kristan, Meje in misije: dileme slovensko-hrvaške razmejitve v Istri v vojaškem, političnem, diplomatskem in obveščevalnem meteu II. svetovne vojne, Ljubljana: INV, 2006 (dalje Kristan, Meje in misije), str. 77.
- 12 »Komunistična slepila – komunistično delo«, Slovenski dom, 17. 7. 1943, str. 2.

Bernard Ambrožič.¹³ Objava dokumenta je sicer nekoliko spremenjena, npr. tretja, zadnja točka načrta, kaj pričakovati ob zlomu, manjka oz. je nekako skrajšano povzeta. Zaradi tega je nemogoče ugotoviti, za katero verzijo dokumenta gre. Je pa bil dokument, Pucljeva verzija, objavljen v celoti oktobra 1944 v Ameriški domovini.¹⁴ Po katerem kanalu je bil dokument posredovan (Vatikan ali London), ni bilo mogoče ugotoviti, saj je Zakrajšek zasebno korespondenco predal slovenskemu ameriškemu zgodovinarju Bogdanu C. Novaku, ki je nekaj let pred smrtjo sicer objavil knjigo o Zakrajšku, vendar je časovno obstal pri letu 1926.¹⁵ Leta 1944 je bil dokument o HUZ spet deloma objavljen tudi v Črnih bukvah.¹⁶ Seveda je nemogoče popolnoma odvreči tezo, da je dokument propagandni material. Toda, če bi res bilo tako, bi bil »dokument« najverjetneje objavljen najprej v Slovenskem domu, in ne v Vesteh.

HUZ je bilo poimenovanje protirevolucionarnega tabora za Narodno zaščito OF. O slednji se da sicer dosti izvedeti iz edicij Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji in iz članka Dušana Bravničarja, načelnika Ozne ter ravnatelja Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani konec

13 »Načrt komunistov za 'likvidiranje ljudskih sovražnikov'«, Ameriška domovina, 5. 5. 1944, str. 2; »Načrt komunistov za 'likvidiranje ljudskih sovražnikov'«, Ameriški Slovenec, 14. 4. 1944, str. 5.

14 »Do 40.000 Slovencev bodo pomorili, kot kaže načrt komunistov«, Ameriška domovina, 10. 10. 1944, str. 2.

15 Bogdan C. Novak, Pater Kazimir Zakrajšek, Ljubljana: Družina, 2004.

16 Črne bukke: o delu Komunistične osvobodilne fronte proti slovenskemu narodu: Ljubljana 1944, ur. Ivo Žajdela, Maribor: Založba za alternativno teorijo, 1990, str. 75–77. Iz Črnih bukev dokument citira tudi Hančič: Damjan Hančič, Revolucionarno nasilje v Ljubljani 1941–1945, Ljubljana: ŠCNS, 2015 (dalje Hančič, Revolucionarno nasilje v Ljubljani), str. 214, 215.

petdesetih in na začetku šestdesetih. V članku Bravničar zapiše, da je bila Slovenska straža ustanovljena kot pomožna organizacija četniške jugoslovanske vojske. Pri tem pa navaja besedilo strogo zaupne okrožnice vodstva Slovenske legije iz julija 1942: »1) V svoji ulici zberite nekaj povsem zanesljivih ljudi /.../ in se z njimi porazgovorite o organizaciji protikomunistične zaščite v Ljubljani, ki se bo imenovala 'Slovenska straža'. S to organizacijo bomo postavili komunistični ulični in hišni zaščiti nasproti stražo slovenstva. Ne prigovarjajte, da je organizacij preveč; če komunistom njihovih ni preveč, tudi naših nam ne sme biti, ako nočemo v krtovo deželo /.../ Moramo izslediti komunistična gnezda ulične zaščite za vsako ceno ...«, ter zaključi z ugotovitvijo: »Iz tega dokumenta vidimo tudi, kako množično je bila usidrana Narodna zaščita Osvobodilne fronte.«¹⁷

4. Naslednji dokument je besedilo znamenitega pisma Alojzija Kuharja, poslano Milošu Staretu, z datumom 8. marca 1943. Čeprav je znano, da se je do besedila pisma dokopal tudi OF in da je Stare na sestanku vodstva Slovenske zaveze o pismu povedal bolj malo,¹⁸ bi bilo zanimivo vedeti, katera stran je besedilo pisma predala Puclju in, seveda, kdaj. Žal ne enega in ne drugega ni mogoče ugotoviti in bi torej lahko zgolj špekulirali. Toda, glede na prejšnji dokument, ki izvira iz

17 Dušan Bravničar, »O nekaterih značilnostih osvobodilnega boja v Sloveniji leta 1941, o nastanku in vlogi Narodne zaščite«, v: *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, št. 1-2, leto 1961, str. 85. O Narodni zaščiti in njeni vlogi pri likvidacijah »narodnih izdajalcev« glejte Hančič, *Revolucionarno nasilje v Ljubljani*, str. 63–65; Vida Deželak Barič, *Komunistična partija Slovenije in revolucionarno gibanje 1941–1943*, Ljubljana: INZ, 2007, str. 344.

18 O ozadju pisma in kako je prispelo v Slovenijo ter tudi o vsebini je že pred leti pisal Samo Kristan. Glejte Kristan, *Meje in misije*, str. 72–77.

ozkega kroga Slovenske legije, in omenjenega pisma, ki ga Stare ni hotel »deliti« v Slovenski zavezi, lahko upravičeno sklepamo, da je imel Pucelj med visokimi vrhovi SLS svojega zaupnika. Manj verjetno je, da bi besedilo pisma pridobil na strani OF, ki je pismo objavil v posebni brošuri pod naslovom Londonski kuhar piše, po mnenju zgodovinarja Sama Kristana v juliju ali avgustu 1943. V tem primeru bi Pucelj skrnil najverjetneje kar brošuro samo, tukaj pa je govor o pretipkanem besedilu. Kdaj je Pucelj prejel besedilo pisma, bi morda bilo mogoče povezati z dejstvom, da se Kuhar v pismu pritožuje nad pisanjem »naših« listov, ki da jih v Angliji postavljajo v krivo luč, ter akcijo Alberta Kramerja in Ivana Puclja tik pred smrtjo Kramerja (maja 1943), ko sta posredovala časopisom nekakšen demarš, ki je deloma zalegel.¹⁹

5. Elaborat o bodočem ustroju Jugoslavije, ki po mnenju avtorja ne sme biti zgrajena na plemenski oz. nacionalni osnovi, je na žalost nedatiran in nepodpisan. Gotovo je zgolj dejstvo, ki se razbere iz besedila, da ga je napisal pristaš JNS. Glavni osumljenec avtorstva bi lahko bil Otmar Pirkmajer kot član JNS ter član ustavnopravnega odbora Slovenske zaveze ter Napredne skupnosti. Vendar je v elaboratu detajl, ki nakazuje, da bi avtor elaborata lahko bil kar Pucelj sam. Ko avtor poleg Švice poda za primer ZDA kot drugo državno tvorbo, na katero se sklicujejo federalisti, poda tudi praktični primer. Ko se nekdo iz Illinoisa preseli v Michigan, to zanj ne predstavlja nobene težave. Razen osebnih vezi ga na Illinois, čeprav je zamenjal zvezno državo, ne veže nič, saj je zvest ZDA. Kot nasprotje pa avtor poda primer Hrvata, ki bi se preselil v srbsko deželo. Pucelj je med letoma 1900

19 Jerca Vodušek Starič, »*Dosje*« *Mačkovšek*, Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 2007, str. 78.

in 1902 živel v Illinoisu v mestu Joliet in potemtakem ravno izbira omenjenega primera, če gre res za Pucljev elaborat, ni naključna. Ker so v elaboratu omenjani tudi slovenski pristaši Berlina, ki da se z Jugoslavijo ne morejo sprijazniti ter da je njihov cilj samostojna Slovenija pod protektoratom Vatikana ter da bi se morda celo zadovoljili s protektoratom Italije, je mogoče sklepati, da je besedilo morda nastalo še pred kapitulacijo Kraljevine Italije. Možno je tudi, da je elaborat nastal v istem času kot nesoglasja okoli nove ustave znotraj Slovenske zaveze. Zagotovo pa je tudi mogoče trditi, da je avtorja glede na besedilo nastanek Neodvisne države Hrvaške globoko prizadel in da je zaradi tega zagovarjal ureditev Jugoslavije po vzoru Švice, in ne na nacionalni osnovi. Takšna rešitev pa je bila v popolnem nasprotju z načrti Komunistične partije Jugoslavije glede rešitve nacionalnega vprašanja.²⁰

Zavedam se, da sem s prispevkom odprl več vprašanj, kot pa ponudil odgovorov in da je mnogo zapisanega nastalo zgolj na podlagi sklepanja in indicev. Objava dokumentov naj bo torej razumljena kot poziv kolegom in kolegicam za razpravo oz. nadaljnje raziskave.

20 Tomaž Ivešič, *Jugoslovanska socialistična nacija: Ideja in realizacija (1952–1958)*, Nova Gorica: Univerza v Novi Gorici, 2016, str. 21–26.

*Dokumenti*²¹

Preliminarna izjava

Glede na Vašo pobudo za razgovore, ki naj uredijo razmerje med Vašo in našo politično skupino, ugotavljamo:

1. da se je med našima skupinama izvršila dejanska in formalna ločitev meseca avgusta 1941 zaradi tedaj obrazloženih razlogov; da se je ta ločitev izvršila kot slovenska napredna zadeva; da se po sili izrednih okoliščin pri tem niso mogle upoštevati statutarne strankine formalnosti; da smo pustili odprto vprašanje ureditve našega odnosa do JNS kot vsedržavne stranke do nastopa normalnih razmer; da je po nujnosti tega razvoja poslej vodila našo samostojno politiko, zvesta najvišjim narodnim in državnim interesom;
2. da s tem naša skupina ni hotela prejudicirati svojega sodelovanja z Vami, če bi to zahtevala narodna in državna korist, kakor se je to tudi dejansko zgodilo v okviru znanih forumov širšega narodnega pomena;
3. da hoče naša skupina ostati tej svoji liniji zvesta tudi v bodoče ne glede na izid naših razgovorov;
4. da se je naša skupina od vsega začetka prizadevala, da se tesno povežejo vse napredne politične stranke in skupine med Slovenci, dopuščajoč tudi možnost ustanovitve nove enotne stranke, vendar na novih, popolnejših programskih, organizacijskih in delovnih osnovah; v tem smislu so šla naša prizadevanja že ob ustanovitvi napredne mladinske delovne skupnosti v jeseni leta 1940;
5. da zastopamo v našem političnem življenju stališče, da mora slovenski napredni živelj imeti sodoben program in da moramo že sedaj misliti na pomladitev njegovih vodilnih

21 Dokumenti so dobesedni prepisi izvirkov in niso lektorirani.

političnih vrst, ker hočemo v obnovljeno državo vstopiti z boljšim programom, širšimi političnimi tvorbami in novimi ljudmi na vodilnih položajih; pri tem nas preteklost ne sme bremeniti, ne da bi se zaradi tega odrekli vsem resničnim pridobitvam in dobrinam iz našega prejšnjega političnega razvoja, ki smo jih v zadnjih letih pomagali ustvarjati tudi mi.

Zato smo mnenja, da moramo rešitev vseh spornih vprašanj med našima skupinama iskati na najširšem temelju občnih naprednih, vseslovenskih in jugoslovanskih interesov in v skladu s svetovnim razvojem, kakor tudi z razvojem zadnjih dveh let pri nas doma.

Mislimo, da bo to mogoče doseči le z izrazito progresivnim programom, ki vse te činitelje upošteva in ki ne sme ostati le na papirju. Mlajša politična generacija hoče biti na čelu splošnega napredka in njegova najagilnejša gonilna sila.

Po vsem tem zaključujemo, da bo reševanje nesoglasij med našima skupinama v konkretnih zadevah (program, vodstvo, personalna vprašanja, organizacija in ustanove) mogoče le po preliminarnem soglasju v zgoraj naznačenih vprašanjih, ki so širšega značaja in ki se ne tičejo le naših dveh skupin.

Ljubljana, v avgustu 1943.²²

Na vprašanja good skupnega o ureditvi denarnega prometa ob zlomu odgovarjamo:

1. Do sedaj obstojita načrta a/ angleški od Keynes-a in b/ ameriški od White-a. Noben od teh načrtov ni definitiven in

22 ARS, SI AS 533, Kmetijska družba v Ljubljani, 1767–1945, šk. Delovanje družbe 1929–1945 (zapisniki), mapa Kmetijska družba N, 1937, Zapisnik seje izvršilnega odbora Kmetijske družbe, 18. 2. 1933, Preliminarna izjava Omladine JNS, avgust 1943.

bo verjetno prišlo do kompromisa. Osnove obeh so znane, treba pa je vedeti, da oba tretirata stabilizacijo vseh valut, torej tudi neprijateljskih, toda to definitivno, kar znači, da bodo gotova vprašanja morala biti rešena že prej (problemi ob zlomu!)

2. Problemi v zvezi z valuto ob zlomu se proučavajo v posebnem medzavezniškem odboru. Do konkretnih zaključkov pa še ni prišlo.
3. Za nas se pripravlja in bo tiskan nov denar. Nastaja vprašanje kako ugotoviti kurs valut, ki so ali bodo v danem momentu na teritoriju države in ki bodo ob zlomu neprijateljske valute. Prevladuje mnenje, da bi se moralo ugotoviti kupno moč vseh teh valut na našem teritoriju in na temelju tega ugotoviti kurs novega denarja. Izredne važnosti je vsled tega zbiranje podatkov o obtoku novčanic na našem teritoriju, o cenah poedinih proizvodov (službene in črne borze), kakor tudi o zalogah poedinih proizvodov.
4. Obstoji možnost, da bo okupacijska vojska uvedla začasno valuto, kakor se je to zgodilo v Afriki, kjer so uvedli s posebno barvo tiskane dolarje oz. funte.
5. Kakor vidite iz gornjega, za konkretne načrte še ne vemo. Radi tega nas vaš načrt za takojšnjo zamenjavo na neki prehodni denar zelo zanima. Delajte naprej na njem in nam sporočite podrobnosti. Sporočite nam tudi svoje stališče na vse kar je zgoraj navedeno, kakor tudi svoje sugestije, kako bi se najbolje čuvalo naše interese.

Posebno: Ni mogoče nič reči kako bo glede denarja ob zlomu. Bankovce že tiskajo, enotne za vso državo. Mislim, da jih je za 10 milijard din. Kako se bodo druge reči uredile nihče ne ve. Komite zaveznikov glede tega ni naredil nobenega sklepa. Sovjeti vsako zavezniško akcijo take vrste hladno bojkotirajo. Tudi še ne vemo kaj bo z Jugoslavijo, ali bo federacija, ali konfederacija ali kaj. Zdi se mi, da bodo zavezniki čakali prav do

konca in takrat znajo drug drugega prehitevati z odločitvami. Srbi bodo do konca skušali reševati kraljevino Srbijo in zato za takšne druge probleme ne bodo preveč pridni in marljivi. Kar bo gospodarsko in finančno važnih odločitev vam bomo vse sproti poročali. Prvo nedeljo v juniju govoril o federaciji, kljub temu da se vlada ni mogla zediniti na kakšno vladno deklaracijo. Zavezniki pa so odločno mnenja, da je to edina rešitev Jugoslavije.²³

Pp– 29. jun. 1943 – Z
Prepis poročila

Organizacija in namen ulične in hišne zaščite OF.

Po informacijah funkcionarja, ki je od početka deloval pri UHZ in na podlagi dokumentiranih navodil.

ORGANIZACIJA. Ulična in hišna zaščite OF-e tvorita pravzaprav najpomembnejše jedro komunistične udarne moči v Ljubljani. Ta organizacija je verjetno gosto razpredena in zasnovana na načrtih, ki so izdelani do zadnje podrobnosti. Lahko se trdi, da je v Ljubljani redko najti hišo, kjer ne bi bilo vsaj enega člana te nevarne organizacije. V sklopu OF UHZ so tako moški kot ženske, takorekoč brez razlike spola, kajti za likvidacijo »ljudskih sovražnikov« se lahko uporablja tudi otroke. V članstvu so zastopani vsi stanovi, pri čemer igrajo seveda najvažnejšo vlogo: hišniki /-ce/, huš. Posli. Delomržni elementi in slični. Ne sme se pa misliti, da je krog UHZ omejen samo na nižje sloje, nasprotno med njimi so tudi zelo mnogi intelektualci ali tkzv. fini gospodje, dame in gospodične. Lahko smo prepričani, da so poznani komunistični zagrizenci /-ke/ in

23 ARS, SI AS 533, Kmetijska družba v Ljubljani, 1767–1945, šk. Delovanje družbe 1929–1945 (zapisniki), mapa Kmetijska družba N, 1937, Zapisnik seje izvršilnega odbora Kmetijske družbe, 28. 2. 1933, Dokument o denarnem prometu.

pa oni, ki vedno samo molče in poslušajo, prav gotovo člani zaščite. Nikdo ne ve, ima poleg sebe človeka stanov. Tovariša ali znanca, ki bo v danem trenutku nastopil kot njegov krvnik.

OF UHZ je organizirana po hišah in ulicah. Ulična zaščita je organizirana v desetkah /3 celice in 1 vodja/. Pri hišni zaščiti je tkzv. vodja in podrejeni so mu vsi, ki so določeni kot pomagači. Člani UHZ dobivajo redno navodila in poduk od svojih vodij oz. se posvetovanja vrše v celicah in desetkah. Sedaj ko je mnogo moških odsotnih oz. so iz »vojaških« razlogov od OF dodeljeni v druge akcije, je delavnost UHZ v prvi vrsti osredotočena na ženske. V teh krožkih dajejo primeren pouk ženske /ponajveč akademičarke/. Tu se najprej uči »internacionala«, ki jo morajo potem ženske vcepiti v glavo svojim otrokom ali pa onim, ki so jim zaupani. Dajejo se navodila, kako je treba špijonirati, prisluškovati itd. Komunistični »evangelij« se pridiga na način, ki najbolj odgovarja miselnosti desetke oz. trojke. Ker je UHZ faktično organizirana samo za tkzv. likvidiranje, je v tem pogledu potrebno, da se pripravi maso duhovno na njene velike naloge in poslanstvo. Šlager, ki najbolj vleče, posebno ženske, je trajno aludiranje na to, kaj ima buržuazija: tepihe, zlatnino, krasne mobilije, denar itd. Razumljivo je, da ima tak način zelo velik odmev, kajti vse živi v prepričanju, da bo to potem njihovo.

V zvezi s tem »strokovnim« poukom se vrši tkzv. obveščevalna služba. Dolžnost članov UHZ je, da v njeni hiši oz. v najbližji okolici špijunirajo in prisluškujejo. Vse kar se izve, je dobro, kontrolirani so pogovori v družini, kontrolirani so znanci enega ali drugega, ve se kaj so jedli, s kom trgujejo, kaj imajo, kaj zaslužijo itd. To špijoniranje in zalezovanje je tako razpredeno in zakoreninjeno, da bi človek ne verjel, če ne bi bil sam pri »kontroli« zaposlen. Vse se takorekoč gorko sporoča komandantu in pri vodstvu aparata se beleži in beleži. In velika ironija je, če marsikdo, ki se na vse kriplje trudi, da donese čimveč informacija, niti malo ne sumi, da je tudi on med onimi v spisku, ki bodo – likvidirani.

KAKO BO NASTOPILA OF UHZ V AKCIJO? Kps oz. njena OF predvidevata v glavnem tri možnosti, ki bi znale nastopiti v trenutku zloma odn. konca vojne:

- 1/ Zlom nastopi nenadoma in sovražnik pobegne.
- 2/ Zlom je tik pred durmi – padalci rdeče armade se izkrcajo nekje v ljubljanski okolici.
- 3/ trenutek tik pred zlomom ali ob zlomu – pojav zavezniških padalcev ali močnejših oddelkov jugoslovanske vojske v družbi z BG.

Za maso sme veljati samo slučaj pod 1/ in 2/. To je potrebno vsled tega, ker bi znala potem masa oklevati, kajti na izključno materialni bazi zgrajena ideologija ne pozna žrtvovanja samega sebe niti idealizma. Možen bi bil stra[h], pomisleki in možnost posledic, če se stvar ponesreči.²⁴ Zato se tretja možnost obravnava samo v najožjem krogu KPS in se dela z vsemi močmi na to, da se ta opasnost na vsak način prepreči, makar za oceno še tako velikih žrtev. Obstoji geslo: Prvih 6 ur bo odločilnih, zato mora vsak pripadnik KPS oz. OF brezpogojno izvršiti svojo nalogo. Od prvih 6 ur je odvisno vse, ali zmaga KPS ali propade za vedno. Še bolj usoden je pa ta čas za voditelje in kolovodje, kajti če stvar propade, potem so vsi izgubljeni. Ali naj bežijo? Kam? ...

Kot rečeno prideta v glavnem v poštev samo slučaja 1/ in 2/. Znak za početek akcije UHZ bo dan od glav. Vodstva. Aktivisti bodo nekaj dni ali ur pred tem obveščeni, na kak način bo znak oddan /če bo ponoči, potem bo za nekaj ur časa najbrž ugasnjena elektrika, signal siren in lokomotiv v gotovin intervalin, vzbuna zaupnikov, ki bodo na koles in avtomobilih. To se bo najbrž zgodilo v istem času, ko bodo padalci iz ruskih avijoj-

24 Besedilo, ki manjka v *Vesteh*. Podčrtal T. I.

nov že prodirali proti Ljubljani. Kraj odskoka: Barje, letališče, Ljubljansko polje. KPS je svoje pristaše zagotovila, da je to že perfektna stvar, ki je dogovorjena s sovjetsko rdečo armado. Na vsak način je gotovo, da bodo Rusi tu še pred Anglosasi. Tudi za slučaj, da bi Anglosasi vdrli na Balkan ter bi uspešno prodirali proti severu, bodo Rusi izvršili svojo nalogo.

Takoj bo dan znak za upor, morajo stopiti v akcije vse UHZ. Dolžnost vseh komandantov je, da spravijo na noge svoje pripadnike. Vsak mora imeti pripravljeno svoje orožje. /kolikor ni mogoče dati strelnega orožja, mora vsak sam skrbeti za druge predmete, tako n. pr. Nože, sekire, krampe, kladiva in slično. / Napad na stanovanja likvidirancev mora biti hiter, odločen in temeljit. Dela se po spiskih ter je vsak »zaščitnik« osebno odgovoren za event. pomanjkljivosti. Vsako usmiljenje ali oklevanje pomeni toliko kot – izdajo! Pri likvidaciji se mora zato paziti na to, da nihče ne uide, zato naj se najskrbneje postavijo straže in zasede. Družine, ki so na spisku, se likvidira totalno, t.j. vse do zadnjega. Družina, ki ima v svoji sredi samo enega izrazitega protikomunista, zapade vse likvidaciji. Brezpogojno morajo biti pobiti sledeči:

- 1/ Znani voditelji protikomunističnega oz. protiofarskega pokreta, voditelji izrazitih nacionalnih organizacij kot Sokol, Četniki, biv. Orjunaši, člani Strelnskih družin in slični. Ta te so že odbrani posebni oddelki, katerih prva naloga je, da uničijo te tipe. Seveda pa s tem ni rečeno, da likvidacije ne bi zmogli tudi navadni »zaščitniki«.
- 2/ Vsi duhovniki, člani raznih katol. redov ter njihovi najožji sodelavci. Ker se iz taktičnih razlogov nekaj duhovnov ne bo likvidiralo, je treba paziti, da se dotične respektira oz. se jih spravi na mesto, ki je za to že v naprej določeno.
- 3/ Likvidirana mora biti vsa inteligenca, ki ni 100 % navezana na KPS oz. ki ni v njej včlanjena. Tu ne mora biti merodajna

- samo platonično simpatiziranje z OF. Toleriranje takih neodločnih elementov bi znalo imeti za uvod, da se v novi sovjetski državi tvorijo prvi kadri nergačev in nezadovoljnežev.
- 4/ Likvidirati je tudi vse predstavnike tkzv. meščanske buržuzije kot trgovce, večje obrtnike, državne uradnike, zasebne nameščence in hišne posestnike.
 - 5/ Razume se, da morajo izginiti tudi vsi rentniki, bogataši, industrialci in slično.
 - 6/ Končno zapadejo pod likvidacijo tudi vsi mali predstavniki dosedanjega meščanskega reda, t.j. oficirji, podoficirji, orožniki, policaji, financaji itd. Izvzeti so samo oni, ki so pravi člani KPS od. ki se udeležujejo v vrstah partizanske vojske. Ne more biti usmiljenja za te, četudi majhne ljudi, ako so vidni člani tkzv. rodoljubarskih nacionalnih društev.
 - 7/ Pobijejo se vsi veliki kmetje, tkzv. kulaki in njihove družine. Kar se tiče onih bogatincev, trgovcev in industrijalcev, ki so prispevali denar za OF, velja isto načelo kot že zgoraj navedeno. S tem, da so dajali prispevke, so hoteli varovati samo svojo lastno kožo. Faktično so pa ostali to, kar so – sovražniki in pijavke ljudstva. Če so dajali denar za OF, so le vrnili denar ljudstvu, ki so ga izmозgali iz njega.

Posebna navodila veljajo tudi za tujerodce. V kolikor so ti mali ljudje, se jih ne sme niti malo ogražati. Večina teh je vedno simpatizirala s KP ali se pa že od prvega početka udeležuje v njenih vrstah. Kakršnikoli nasilje ali ogrožanje, ki temelji na narodni mržnji in šovinizmu, se mora v kali zadušiti, ter naj potrebno delo opravijo tovariši v Nemčiji in v Italiji.

Trupla likvidiranih se bodo v najkrajšem času zmetala na automobile ter prepeljala na pokopališče. V načrtu pa je, da se večji del enostavno aretira ter pod pretvezo, da gre v internacijo, odpelje iz Ljubljane v razne kraje. Tam bodo pripravljene posebni eksekutivni oddelki, ki bodo te ljudi postrelili. Priporoča se, da se na dotičnih mestih zbere

potrebne količine apna in nafta, da se bodo sledovi za temi masovnimi zločini čimbolj zbrisali.

Spisi likvidirancev v Ljubljani vsebujejo ca. 12.000 imen, poleg tega bo v naknadni likvidaciji padlo še ca. 8000 ljudi, torej skupno 20.000 ljubljancev. Vodstvo KPS je mnenja, da bo v glavnem pobita vsa slovenska inteligenca, ki je na poti, in zelo praktično je, da je takorekoč vsa tu /begunci/. Ker so bili glede likvidacije inteligence izrečeni gotovi pomisleki, je vodstvo KPS izjavilo, da ne bo nobene škode za Slovence, če nekaj let ne bomo imeli dovolj izobraženstva. Slovenija bo samo majhen košček velike Rusije ter ne bo potrebno, da bi bila prepogosto naseljena. Posebno še za too. ker je mejna pokrajina, ki bo rezervirana predvsem za bodočo vojaško obrambo proti zapadu. Poleg tega ima Rusija dovolj inteligence, ki bo nadomestovala manjkajočo. S tem se bo naš narod že v nekaj desetletjih popolnoma vživel v rusko mišljenje. Z novo ureditvijo družbenega življenja bo nešteto poklicev itak odpadlo, tisti zastopniki teh poklicev, ki bodo ostali pri življenju, bodo pač morali prijeti za kako drugo delo.

Z ozirom na veliko število proskribirancev bo likvidacija trajala 1 do 3 dni. V tem času nikdo ne bo odgovarjal za umore, rope in tatvine. Širokim masam ne bo stavljena nobena zapreka ter bodo v tem času one gospodar v mestu. Pred ropom bodo zaščitena samo vsa javna in vojaška skladišča, državne, bačne in hranilnične blagajne. Kdor bi se lotil teh, bo likvidiran. Istotako vsi tisti, ki bi hoteli ropati v velikih množinah ter bi s tem delali kupčije. Po preteku čiščenja bo vsa imovina likvidirancev zaplenjena v korist države. Znano se bo zgoditi, da bodo isto potem iskali pri sodelavcih »zaščitnikih« iz prvih dni ter ni izključeno, da bo potem nastopilo novo čiščenje, ki bo pospravilo te, ki preveč vedo, ker niso ustvarjeni za pošteno delo.

Vodstvo KPS oz. OF je mnenja, da bi bila likvidacija 20.000 Ljubljančanov ter ca. 20.000 Slovencev izven Ljubljane razmeroma lahka zadeva. Na narod kot tak ne bi imelo posebnega pomena, ker bi teh 40.000 ljudi predstavljalo samo 2 in 3/425% celotnega prebivalstva. V Rusiji je revolucija požrla 5% ljudi.²⁶

(Piše g. Kuhar iz Londona svojemu prijatelju v Ljubljani.)

Dragi ...

Dne 8. marca 1943.

Vse sem prebral, kar je napisal prijatelj in ima v vsem prav. Sklenila sva, da skušava direktno sporočiti sliko, kakršna je, ter prehajam sedaj v dobo, ko sedanje rahle zveze z domovino ne dovoljujejo več tiste jasnosti, ki mora obstajati med narodom doma in narodovimi zagovorniki zunaj. Jaz bom prijateljevem prikazu dodal samo nekaj osebnih vtisov, ki jih on v svojem pismu ni omenil.

1. Med seboj so SLS ljudje tukaj trdno povezana skupina. To velja za Ameriko. Kot takšni govorimo tudi v imenu naroda, katerega smo v vsej zgodovini do-sedaj večinsko zastopali. Zelo lepo je sodelovanje s Furlanom v Ameriki in Rudolfom v Kairu. Obadva sta bila dosedaj lojalna sodelavca in velika Slovenca. Dosedanje skušnje so iz obeh nekdanjih jugoslovenarjev integralistov napravile načelna Slovenca, ki naj bodo enakopravni sestavni del zvezne Jugoslavije. Dobri so odnosi tudi s častniki, ki so vsi brez izjeme Slovenci. Mnogo preje

²⁵ V vesteh je zapisano kot: 2 – 3/4.

²⁶ ARS, SI AS 533, Kmetijska družba v Ljubljani, 1767–1945, šk. Delovanje družbe 1929–1945 (zapisniki), mapa Kmetijska družba N, 1937, Zapisnik seje izvršilnega odbora Kmetijske družbe, 28. 2. 1933, O organizaciji in namenu UHZ, 29. 6. 1943.

so liberalno misleči integralisti sedaj večji Slovenci nego SLS sama. Naša slovenska komunistična peta kolona, je mlada a zelo živa. Izjemo delata med Slovenci le Čok in Kazimir. Dosedaj vplivnih mest nimajo, a imajo svoje kanale, za katere že dolgo vemo. Prvi se peha za kako ministrsko častjo in je pripravljen prodati se komur koli za vsako ceno, samo da to doseže. On je bil naš denunciant odkar smo prišli z Angleži v stik. V Jeruzalemu nas je oviral na vsej poti v duhu tistih govorov, ki jih je imel na svobodni »Triglavski raipostaji«, proti vsakemu izmed nas ležijo pri Angležih denuncijantski spisi in tako je naslikana tudi SLS. Sedaj je isti posel opravljal v Ameriki, kjer je postal partizan. Za svoje ljudi v Primorju dosedaj še ni storil ničesar. Ni napisal pri Angležih še nobene poštene vrste in ni izdal kakšne kritike. Sprehajal se je tukaj in potem po Ameriki, s svojim jeruzalemskim memorandumom, okrog hlačal od enega do drugega, nas oviral, vlado pa prosil za ministrsko čast in za denarne podpore. Kazimir mu je nasedel in bi bilo čudno, da ne bi kot nekdanj v Ljubljani šentkriftofski gospod sedaj po svoje delal težave nam v Ameriki, pripravljen, da pohvali vsakega, ki ni SLS, medtem ko bi svojim ljudem najrajši izpulil vsako dlako.

2. Težave so nam povzročile tri stvari. Prva težava je bil pokojni N. V Jeruzalemu že so nam ga prinesli na dilci in smo mislili, da bomo že takrat ostali kje v kakšnem internacijskem taborišču. Dobro smo vedeli, da je bilo vse prav v duši. Ali taktično kakšna naivnost, neumnost! Kako lepše bi bil mož napravil in bi zato Slovenci nič manj trpeli, če bi šel v samoto in ohranil sebi in nam vso glorio lojalnosti do kralja in naših zaveznikov. Kako Maček lepo taktizira! Za isto letanje okrog Lahov v Rim pa bi se našel kdo drug, saj tako je stranka tudi sklenila takrat na banovini dne 30. marca, predno smo se razšli in odšli. Pri Angležih se je to ime izgovarjalo kot kuga. In nič ni pomagalo, če smo dokazovali, da je 1 milijon

pod Nemci trpinčen in teptan, da si N. more delati očitke kvečjemu za tistih 230.000, ki so pod Lahi. Prav nič ni pomagalo, njegovo ime je ostalo navezано na vse Slovence. To povem, da boš vedel, zakaj smo včasih bili nervozni. Bog mu gotovo ni imel kaj odpustiti, ker je bil dober mož, toda če so kakšne vice za politične kratkovidneže, jih bo gotovo okusil. Druga težava je naše partizanstvo – njegov odjek. Prijatelj je v svojem pismu vse lepo tolmačil. Angleže smo sproti informirali o vsem, kar ste nam sporočili. Toda, da si je ozek krog okrog angleških vrhov vojnega vodstva natančno informiran o ideološkem in političnem ozadju partizanstva in simpatizira z nami, z nami deli prepričanje, da se mora ta sovjetska ofenziva tekom razvoja nadaljnje vojne, posebno pa v miru in po miru čisto iz angleških koristi zaustaviti. V propagandnem smislu ni bilo mogoče storiti ničesar iz dveh razlogov: na eni strani si Angleži boje nakopati nase jezo Sovjetov, ki nosijo glavno breme vojske in zaradi tega med javnim mnenjem uživajo sentimentalno spoštovanje, kakor do človeka ki ga sicer nimaš rad, a veš, da imajo Angleži v svoji inteligenčni službi ter v propagandi (kamor spada tudi radio), v veliki večini podtaknjene več ali manj levičarje. Angleška inteligenčna služba je v prejšnji Jugoslaviji na primer delala brez nas proti nam. Mi smo bili zapisani kot njeni sovražniki. Iz Jugoslavije se je evakuirala mesec dni pred polomom svoje prijateljke, ki so bili vsi ali komunisti ali framazoni. Vse to inteligenčno uraništvo še vedno redi na svojih mestih kot obveščevalce in propagandni štab. »Ne moremo napasti partizanov«, je dejala ena teh osebnosti, »samo zaradi tega, ker so pobili nekaj klerikalcev. Zakaj pa drže z Lahi?« Mi smo partizanstvo mogli napasti še v precej odkriti obliki do maja lanskega leta, ko orodja(ozadja) še niso bila tako znana. Potem so nam pa enostavno prepovedali. S tem poudarjam, ne rečem, da angleška najvišja politika ne

vidi nevarnosti partizanstva kot glasnika bodoče sovjetske vplivne sfere. Oni gotovo to vidijo, a se tolažijo, da bo že še prilika, da se to ne uresniči, medtem ko na zunaj trenutno ne smejo z ničemer pokazati, da so proti Rusom. V zvezi s partizanstvom se je seveda, ne vemo po kateri zaslugi, tako raznesla vest o naših vaških četah tudi med Angleži. Očitalo se nam je, da je to Markova garda, da smo torej Quislingi. V tej zvezi bi rad povedal, da se čudimo, zakaj naši listi toliko obširno pišejo o tem. Vsi listi se tukaj berejo, prepisujejo in širijo. Ali je bilo sploh potrebno in iz političnih razlogov sploh taktično, da naši listi sploh še nadalje izhajajo in pišejo v laškem duhu? Ali ne bi bilo bolj modro, za nas vse bolj častno in nikomur ne krivo, če bi bili listi prenehali izhajati? Pa naj bi bili Lahi ustanovili svoj list in ga pisali s svojimi ljudmi. Tistih 230.000 ubogih preganjanih Slovencev, ki jih živi v Ljubljanski pokrajini, bi že nekako prestali brez branja za leto, dve. Saj more milijon Slovencev – Nemci – in tudi vsaj še pol milijona ostalih nacionalno zavednih pod Lahi, dasi 26 let niso imeli časopisja. Pisanje naših listov nas tukaj pri Angležih mnogokrat postavlja v krivo luč. Dvomim pa, če doma komu kaj koristi. Tretja naša težava pa so tisti Slovenci, ki so se nekako prikopal iz domovine v zavezniško ozemlje. Prvi je bil tisti Vrhunec, ki je pisaril iz Švice, kot smo zvedeli pozneje (raznim ministrom v Londonu) Banjaninu, Andjelinoviću in Angležem, kako grdi smo klerikalci, da si upamo predstavljati narod, ko nas je doma zapustilo vse. Prva poročila, ki so prišla po krivuljah, so bila več ali manj desavriranje nas osebno in naše politične struje. Pozneje je prišel Novačan, ki je takoj v Carigradu napisal ogabne izmišljotine o naših ljudeh doma. Sledila je nato neka učiteljica, ki je prišla od Kaira in tamkaj izpustila naravnost strupen vpliv proti nam in našim ljudem doma, kako so bili izdajalci, drug za drugim. Potem sta prišli dve babi Leitgebo-

vi, mati in hči, ki sta se očedili nad Slovenci sploh in našimi ljudmi posebej že kar v Carigradu, in to dolgim izmišljenim poročilom, katerega je srbska majorska klika tako kakor vse prejšnje razmnožila in jo razposlala na vse kraj in tudi Angležem. Nič ni pomagalo, da je bil Novačan pozneje od njih zaprt in da sta ti dve babi istotako bili stavljeni pod nadzorstvo kot gestapovki. Prva poročila so se razširila in dosegla svoje. Tudi tisti nesrečni Natlačenov posebni popis dogodkov je prišel iz Carigrada semkaj (pa mnogo pozneje, ko smo ga mi dobili od Vas) in je bil pretipkan in preveden in kot obtožnica proti nam postavljen. Zdi se nam, da neki ljudje v Ljubljani občijo s Carigradom po svojih kanalih in je torej tista zveza v Ljubljani le plahta, ki drug drugega prikriva, kaj za njo počnejo razni partieljani. Vsi Slovenci, bodisi v svojih osebnih izjavah, ali v pisemenih sporočilih grešijo, na znanem inferiornem kompleksu, ki je vladal pred polomom. Oni mislijo, da bodo najboljše odrezali, če na svoj rod pljunejo in Srbom zlezejo (ni hart...). Nobeden od Hrvatov, ki je prišel ven iz zemlje, pa najsi bo Mačkovec, ne zine zle besede o svojem narodu, o svojih ljudeh – pa imajo toliko masla na glavi. Noben Srb ne bo črhnil besede os svojih razmerah, razen v dobrem smislu, pa naj bo radikal ali seljak. Le naši Slovenci mislijo, da so storili patriotično delo, če so zunaj prdnili tja proti svojemu narodu in še posebej na »klerikalce«, ki nosijo danes odgovornost pred zgodovino, da narod branijo pri onih, ki bodo odločevali v svetu za dolga stoletja.

Vse to so bile težave, ki so nam metale polena pod noge tako v čudnem krogu, ki se imenuje »vlada«, kakor tudi pri Angležih.

3. Dodatno k temu, kar piše prijatelj o notranjepolitičnih razmerah, je treba odkritosrčno priznati in povedati, da dosedaj skoraj po dveh letih naša vlada še ni prejela kot

svojo jugoslovansko politiko s tem, da jo brani kot svojo, naših slovenskih zahtev. Razen neke medle note, ki je bila oficiozno sporočena, »V Londonu in Ameriki ni nič takega sprejeto«. A tudi individualno ljudje, ki v vladi sedijo, našega programa še niso sprejeli za svojega. Naše slovenske zahteve obstajajo tukaj še vedno le kot zahteve Slovencev, a kot takšne zavezniškim vladam še niso bile oficijelno znane, ker kot Slovenci oficijelno govoriti ne moremo. V pogledu naših zahtev samih imamo vtis, da bo laška stran verjetno lažja, nemška stran pa takorekoč nemogoča. Ne vem, kaj naj bi se zgodilo, če bi Angleži na obsekovanje Avstrije, ki si jo mi trudimo kazati kot najbolj šovinistično delo germanstva in pobijati njeno izumetničeno – »državno individualnost«. Hrvati se niti individualno niti kolektivno za Istro ne potegujejo. Zdi se nam, da je njihova taktika ta, da drže tudi laško karto v rezervi za slučaj, če bi jo bilo treba kdaj zaigrati proti Srbom, če je Srbi ne bodo preje ukradli in jo preje položili na mizo. Hrvatsko-srbska igra se bode sedaj razvila med raznimi kartami.« Ako ti ideš tamo, ja ću k onima.... Ako ti ideš k onima, ja ću ovamo...« Tako je razlagal neki Hrvat tukaj taktiko ki bo postala potrebna. Prijatelj govori o »dirki k Stalinu«, jaz sem hotel dodati, da tudi druge dirke niso zaključene.

4. Nikdo od vodilnih ljudi danes ne ve, kakšna bo bodoča Evropa, torej tudi ne, kakšna bo Srednja Evropa. Diskusijo o tem vsakdo izbegava. Le Poljaki so bili toliko pogumni, da so prišli na dan s konkretnimi predlogi o eni sami federaciji od Baltika do Sredozemlja, a brez Avstrije, ali o dveh federacijah severno z vključno Madžarsko in balkansko, tudi brez Avstrije. Toda ta predlog je vnaprej podrt, ker so se Čehi popolnoma vezali na Stalina Evrope, ako to Rusija izrecno ne privoli. Čehi zagovarjajo nedotakljivost Avstrije in so intrasingentni glede Tješina, tako da je poljsko-češka zveza,

v kolikor je obstojala, sedaj na mrtvi točki in so ti ljudje med seboj skregani do kraja. Hodževa grupa, ki v vladi nima nič govoriti, pa hodi po drugi propoljski poti.

5. Dasi imamo vtis, da bo sodeč po sedanjem trenutnem razpoloženju Anglija precej desinteresirana na tistih ozemljih, ki bi jih Rusija povojni zahtevala kot svoje področje – slišali smo, da je že imenovala ves Balkan – imamo na drugi strani zopet dokaze, da vrhovno politično vojno sodstvo le pripravlja na jugovzhodu Evrope, tam, kjer bi sovjetska Rusija mogla priti naprej do Sredozemskega morja – neke vrste zamašek, ki naj Rusiji prepreči ta dostop. Zamašek bi se delal s pomočjo Turčije, ki bi z eventualnim vstopom v vojno dobila častno nalogo, da zasede Balkan v imenu zaveznikov. Prvi obrisi tega eventualnega zamaška so se že pokazali in za naša taktiziranja se s tem odpirajo zopet nova pota.
6. Če se vse podre v naši vladi in se Jugoslavija razvije proti vsem našim trudom – prijatelj je to že povedal, zakaj Slovenci ne smejo lomiti radi Angležev in morajo rajši vse požreti, kakor pa pustiti, da do loma pride – potem bomo šli na drugo defenzivno črto, to je internacionalni Trst s priključenim slovenskim ozemljem.
Mnogo mislimo na Tebe, mislim, da vem, kje si. Miha je silno priden in ima, hvala Bogu, veliko vpliva. France (Ahčin) je naša skala in vir našega strokovnega znanja. In drug za drugega molimo. Nas bo rešil samo Bog.

Tvoj sosed²⁷

²⁷ ARS, SI AS 533, Kmetijska družba v Ljubljani, 1767–1945, šk. Delovanje družbe 1929–1945 (zapisniki), mapa Kmetijska družba N, 1937, Zapisnik seje izvršilnega odbora Kmetijske družbe, 24. 3. 1933, Pismo Alojzija Kuharja Milošu Staretu, 8. 3. 1943.

Ustavne odločbe s katerimi je Švica onemogočila separatizem

Švica je federativna država. V Švici prebivajo Francozi, Nemci in Italijani. Na prvi pogled bi človek mislil, da Francozi tvorijo svojo posebno državo, potem Nemci in končno Italijani, ter da te tri države so sestavni del Švice. Temu pa ni tako. Federativni deli te države nimajo ničesar skupnega z narodnostjo, ampak so rezultati zgodovinskega, gospodarskega in prometnega razvoja.

Federativna država Švica obstaja iz nič manj kakor iz 23 državic, ki se imenujejo kantoni. Ustava, ki je sedaj v veljavi, datira iz leta 1874. Čl. 1. te ustave pravi, da zedinjeno prebivalstvo dvaindvajset suverenih kantonov in sicer: Zürich, Bern Luzern, Uri, Schwyz, Unterwalden [zgornji in spodnji], Glarus, Zug, Fribourg, Soleure, Basel [mesto in podeželje], Schaffhausen, Appenzell [notranji in zunanji Rhodes], St. Gall, Grisons, Aargau, Thurgau, Ticino, Vaud, Valais, Neuchatel in Genf tvorijo v svoji skupnosti švicarsko zavezo (Eidgenossenschaft).²⁸

Deli švicarske države se imenujejo kantoni in ne države. V čl. 1 se govori o suverenih kantonih, čl. 3 pa obrazloži to suverenost, ker določa: Kantoni so suvereni, v kolikor ni ta

²⁸ Avtor se je držal zapisanih kantonov, kakor so bili zapisani v švicarski ustavi leta 1874. Manjka zgolj Ženeva.

suverenost s to ustavo omejena. Z ustavo pa so vso pravico, ki tvorijo bistvo suverenosti, prenešeno na centralo, tako da kantoni nimajo nič več kakor široko avtonomijo.

Švicarske države ne tvori torej zveza med Francozi, Nemci in Italijani, ampak zveza dvaindvajset kantonov. Švica ima sedaj nekaj več kakor štiri milijone prebivalcev, torej odpade na vsak kanton komaj 50.000 duš. Ko je bila l. 1874, ta ustava sprejeta, je imela Švica približno le polovico tega prebivalstva, torej je štel vsak kanton povprečno nič več kakor 25.000 duš. Kljub temu, da so bile te sestavne državice tako neznatne, je zakonodajalec vendar smatral potrebno, da ustvari že z ustavo tako močne barijere, ki bodo v stanu onemogočiti vsak separatizem. V tej brigi je določena v čl. 7: Posebne zveze ali pogodbe politične vsebine med kantoni so prepovedane. Nadalje je v tem členu določeno, da se smejo kantoni med seboj razgovarjati samo glede uprave in autonomne zakonodaje, vendar morajo tudi vse te dogovore in razgovore prijaviti zvezni (centralni) oblasti, ki jih sme brezuspešiti, ako so svezni ali drugim kantonom v kvar. Akoravno so kantoni tako mali, vendar je ustava zasigurala zvezni (centrali) pravico, da kontrolira vsako delovanje, ki gre preko meje kantona ter ga prepove, ako smatra, da bi mogla nastati kaka škoda za zvezo. Razen tega je zakonodajalec ustvaril v ustavi še drugo kautelo proti separatizmu s tem, da je zvezi prepustil kompetenco kompetenc. V čl. 6 je namreč določeno, da morajo kantoni zaprositi za svojo ustavo odobritev zveze. – Končno ima zvezno sodišče in upravno sodišče zaveze, ki skrbita posebno za to, da se zakoni v vseh delih države enako uveljavljajo.

Druga tvorba, na katero se sklicujejo federalisti, so Združene Države v Severni Ameriki (U.S.A.) Ni treba, da se spuščamo v podrobnosti ustave U.S.A., dovolj je, ako ugotovimo vidike, ki so bili merodajni, da je ta država sestavljena iz dvainštiridesetih delov. Zaman bi bilo iskati tukaj verske, narodnostne, plemenske ali rasne momente, ki naj bi bili merodajni za razdelitev države v njene sestavne dele. Prebivalci USA se smatrajo prvenstveno, da so državljani države USA in šele v podrejenem redu se zavedajo, da so pripadniki te ali one zvezne države. Te zvezne države niso nastale iz borbe ene države proti drugi, ampak so nastale iz gospodarskih, prometnih in iz historičnih motivov. Glavno pa je duhovno nastrojenje Američana napram USA, na eni strani ter napram svoji domači državi na drugi strani. To duhovno nastrojenje se mora nazorno prikazati na sledečem primeru: Recimo, da se prebivalec države Illinois preseli v državo Michigan; v tem slučaju ostane on vedno enak zvest državljan USA; po preselitvi v Michigan pa bo vse vezi, ki so ga do zdaj vezale na državo Illinois prenesel na državo Michigan in bo smatral, da ga ničesar več ne veže na državo Illinois, kvečjemu kake osebne zadeve. Sedaj pa poglejmo, kako bi bilo v Jugoslaviji, ako bi bila federativno urejena na plemenski podlagi: Hrvat, ki bi se preselil iz hrvaške dežele v srbsko, bi smatrali tudi po preselitvi, da so ostale njegove politične in plemenske vezi z Hrvaško neokrnjene. On ne bi postal srbski državljan z dušo, kakršno imajo ostali državljani te zvezne države, ampak bi ostal tej državi sovražen. Severna Amerika je torej mogla postati sestavljena (združena) država brez škode za državljanski duh, ker so bili vsi državljani, ali

vsaj ogromna večina, vneti in zvesti državljani, svoje domače države pa smatrajo samo za upravni instrument, nikakor pa ne za nositeljice državnosti. Nositeljica državne ideje in vsega, kar je s tem v zvezi, je edino U.S.A.

V Evropi nimamo sedaj nobene federativne države (razen Švice). Da bi prišle v Rusiji pravice, ki jih imajo federativne države, le količkaj do veljave, ne bi noben resen človek trditi. – V prejšnjem stoletju so sicer bile federacije ali temu slične državne tvorbe; te pa so bile likvidirane, gotovo samo raditega, ker so se pokazale kot neposredno za življenje, ali pa vsaj ker se je izkazalo, da drugačne državne tvorbe so odpornejše in da nudijo državljanom mnogo večje ugodnosti, kakor federacija. Predvsem radi tega, so bile likvidirane, ker enotna država nudi mnogo večje garancije za odpor proti notranjim in zunanjim sovražnikom; naravni razvoj je zahteval, da so federacijo takorekoč izrinili iz Evrope. Da se federacije držijo v Ameriki, nas ne sme motiti, kajti tam so zgodovinske, rasne, gospodarske, geografske in kulturne prilike popolnoma drugačne kakor pri nas.

Ker se je federacija pokazala povsod v Evropi (razen Švici) nesposobna za življenje, bi bilo čudno, ako bi se baš v Jugoslaviji pokazalo, da je baš ta oblika države v korist narodu. V tak čudež ne verjamem. Vrhu tega pa je Jugoslavija še tem manj sposobna in zrela za federacijo in bi pomenilo podložiti dinamit pod državno stavbo, ako bi se ta federacija napravila na federativni podlagi. Da je temu tako, naj navedem samo najglavnejše argumente.

Hrvati so prepričani, da so imeli že več kakor 1000 let svojo svobodno hrvatsko kraljestvo in to do leta 1918. Prišla je Jugoslavija, ki jim je odvzela i svobodo i kraljestvo. Ko je Jugoslavija propadla, je avtomatično vznikla hrvatska svoboda in Neodvisna država hrvatska. Jasno je torej, da mora Hrvat sovražiti

Jugoslavijo. – Taka je faktična duhovna dispozicija Hrvatov. To dispozicijo je ustvarila hrvatska vzgoja. Sedanji rod bo o tem trdno prepričan do svoje smrti. Kar se tiče bodoče generacije, je verjetno, da bo drugega mišljenja, ako bo vzgoja šla v drugo jugoslovansko smer.

Ali je bil in ali je še dr. Maček istega mnenja, kakor javno mnenje hrvatsko, nam ni treba razpravljati, ker političarja se ne ocenjuje po njegovem prepričanju, ampak po njegovih delih. Poglejmo si ali in kaj je dr. Maček napravil v pogledu sovražstva Hrvatov napram Jugoslaviji. V aprilu l. 1941 je vse delo dr. Mačka kot političarja in državnika postalo popolnoma očitno. Vsi Hrvati: visoki in nižji uradniki, privatni nameščenci, kmetje, delavci, inteligenca in služkinje so z navdušenjem pozdravili Paveliča kot svojega odrešenika. To navdušenje je bilo odkrito, ker je izviralo iz trdnega prepričanja, da Jugoslavija je prinesla Hrvatom suženjstvo, ki bo s tem za vse čase odstranjeno. Tako vse splošno navdušenje ne nastane preko noči, ampak je tudi v šoli in uradih. Žalibog se Mačkova averzija proti Jugoslaviji ni bistveno izpremenila potem, ko je prišel l. 1939 na vlado. Tako kakor je l. 1936 na shodu v Beogradu vskliknil, da ni pametnega človeka, ki bi se boril za Jugoslavijo, tako ni hotel aprila l. 1941 pozvati Hrvatov, naj izpolnijo svojo vojaško dolžnost, ampak je na pritisk vlade opozoril svoje Hrvate, »da imajo izročiti konje, ki jih rekvirira vojaštvo in da se ne smejo upirati rekvizicijam«. Več kakor toliko ni smatral Maček za potrebno, da bi Hrvati žrtvovali za Jugoslavijo. Znano je tudi, da samo vsled pritiska in groženj dr. Mačka je Cvetkovičeva vlada pristopila k tripartitnemu paktu.

Cele knjige bi se lahko napisale o grehih, ki so jih dr. Maček in njegovi somišljeniki zagrešili napram Jugoslaviji. Tu je dovolj, da se ugotovi, da dr. Maček in njegovi somišljeniki so bili neprijatelji Jugoslavije in da so pripravljali pot dr. Paveliču.

Blazno bi bilo misliti, da tako je bilo samo v preteklosti in da v bodoče postanejo vsi ti zvesti Jugoslovani. Ostanajo taki kakor so bili, ker ne morajo biti drugačni.

Ako bi sedaj zgradili Jugoslavijo na plemenski podlagi, to je na plemensko-federativni podlagi, bi to pomenilo, da bo obstoj Jugoslavije odvisen od Hrvatov. Kdor le količkaj pozna Hrvate in kdor ni znaten sovražnik naše države, bo odločno odklonil tako ustavo. –

Pa tudi pri nas doma v Sloveniji ni vse v redu, kar se tiče državne zavesti. Mi poznamo prav dobro mišljenje pristašev Berlina in vemo, da njih želja samostojna Slovenija pod pokroviteljstvom Vatikana; v skrajnem slučaju bi se zadovoljili s pokroviteljstvom Italije, nikdar pa se ne bodo sprijaznili z Jugoslavijo. Kako daleč sega krog Erlihovcev, ne vemo; spominjamo pa se, da je dr. Korošec s punktacijami hotel stopiti v stik z Italijo. –

Z ozirom na vse to moramo, mi pristaši JNS, z vso odločnostjo odkloniti federacijo na plemenski bazi. Na drugi strani, pa je, absolutno potrebno, da sodelujemo v času, ko se bode postavljali novi temelji Jugoslavije. Jugoslovanska nacionalna stranka ne sme zamuditi tega trenutka, ampak mora vse sile napeti, da ne bodo bistvene točke njenega programa pogažene. Da pride njen program do veljave, mora zahtevati in tudi doseči, da bodo v bodoči ustavi sprejeta sledeča načela:

V ustavi je treba izrecno poudariti, da Jugoslavija je stvarjena vsled krvne in usodne nerazrušljive povezanosti Srbov, Hrvatov in Slovencev in ne morda vsled kake pogodbe med njimi.

Sestavni deli države se ne smejo imenovati države, ampak recimo banovine ali slično.

Delitev države na banovine se ne sme izvršiti na plemenski podlagi, ampak za določitev mej posameznih sestavnih delov morajo biti merodajni edinole gospodarski, geografsko-prometni in socialni vidiki.

Sestavni deli države ne smejo biti veliki; najmanj deset sestavnih delov mora biti.

V ustavi se mora določiti, da sestavni deli države ne smejo delati med seboj nikakih političnih dogovorov.

Za Trst mora biti v ustavi predvidena taka pozicija, da bo zagotovljen njegov obstoj kot svetovna luka.²⁹

29 ARS, SI AS 533, Kmetijska družba v Ljubljani, 1767–1945, šk. Delovanje družbe 1929–1945 (zapisniki), mapa Kmetijska družba N, 1937, Zapisnik seje izvršilnega odbora Kmetijske družbe, 24. 3. 1933, Ustavne določbe, s katerimi je Švica onemogočila separatizem.

The hidden Documents of Ivan Pucelj

Summary

During the Second World War, Ivan Pucelj, former minister in the royal government and the second-in-command of the Slovenian branch of the Yugoslav National Party, hid five documents of a political nature in the records of the Kmetijska družba (Agricultural Society) in Ljubljana. These records were the Preliminary statement of the Youth of the Yugoslav National Party; a document on the currency system after the collapse; a report from the secret service of the Slovenian Legion about liquidations that could follow after the collapse of the Kingdom of Italy; Alojzij Kuhar's letter to Miloš Stare sent from London in March 1943; and a three-page elaborate on the topic of the new Yugoslavia's political arrangement that was not supposed to be built on a tribal or national basis. The latter was likely written by Pucelj. Both the report from Slovenian Legion's intelligence service and Kuhar's letter indicate that Pucelj had a confidant in the higher positions of the Slovene People's Party. All documents together reveal new findings about Pucelj's political career after leaving the Consulta in September 1941; until now, a generally accepted fact was that Pucelj withdrew from politics after that event, which is obviously not true.

Navodila avtorjem

Dileme so znanstvena periodična revija, ki jo izdaja Študijski center za narodno spravo. Prispevki, ki jih objavljajo *Dileme*, se ne honorirajo. Morajo biti izvirni in ne smejo biti predhodno objavljeni v nobeni drugi znanstveni reviji. Prispevki so recenzirani.

Prispevke je treba poslati na naslov uredništva oziroma po elektronski pošti na naslov glavnega urednika (renato.podber-sic@scnr.si). Obsegajo naj okoli 30.000 znakov s presledki in sprotnimi opombami oziroma eno avtorsko polo. Vsebujejo naj:

- KLJUČNE BESEDE (do pet), ki naj odražajo vsebino prispevka;
- IZVLEČEK (največ deset vrstic), ki mora biti razumljiv brez branja celotnega besedila članka;
- POVZETEK (največ 30 vrstic), ki mora predstaviti namen prispevka, glavne značilnosti obravnavanega problema ter najpomembnejše rezultate in sklepe.

Avtorji naj navedejo naslednje podatke: ime in priimek, akademski naziv, delovno mesto, ustanovo zaposlitve in e-naslov. Za lektoriranje prispevkov in prevod povzetkov poskrbi uredništvo. Prispevki so recenzirani.

OPOMBE morajo biti pisane enotno kot sprotne opombe pod črto. Lahko so vsebinske ali bibliografske:

- BIBLIOGRAFSKA OPOMBA mora ob prvi navedbi vsebovati naslednje podatke: ime in priimek avtorja, naslov dela (ko

gre za objavo v periodični publikaciji ali zborniku, njegov naslov) v ležečem tisku, založbo, kraj in leto izida, stran(i), v nadaljevanju pa se rabi smiselna okrajšava.

Primer monografije: Stephaine Courtois, *Črna knjiga komunizma*, Mladinska knjiga, Ljubljana 1999 (dalje Courtois, *Črna knjiga komunizma*), str. 916.

Primer periodične publikacije: Vida Deželak Barič, »Vloga, metode in mesto Komunistične partije Slovenije v organiziranju oboroženega odpora 1941«, *Prispevki za novejšo zgodovino*, št. 2/1992 (dalje Deželak Barič, »Vloga, metode in mesto KPS«), str. 101.

Primer zbornika: Tamara Griesser Pečar, »Procesi proti duhovnikom in redovništvu po maju 1945«, v: *Temna stran meseca: kratka zgodovina totalitarizma v Sloveniji 1945–1990* (ur. Drago Jančar), Nova revija, Ljubljana 1998 (dalje Griesser Pečar, »Procesi proti duhovnikom in redovništvu«), str. 116.

- Pri navajanju ARHIVSKIH VIROV je treba navesti: arhiv (ob prvi navedbi celotno ime, če ga rabimo večkrat, je treba navesti okrajšavo v oklepaju), signaturo fonda (če jo ima), ime fonda ali zbirke (v nadaljevanju se rabi smiselna okrajšava), številko tehnične enote (fascikla, škatle) in arhivske enote ter naslov citiranega dokumenta.

Primer: Arhiv Republike Slovenije (ARS), AS 1589, Centralni komite Zveze komunistov Slovenije (dalje AS 1589), t. e. 1499, l. 1946: Organizacijsko in politično poročilo okrožnega odbora OF Maribor 17. aprila 1946.

- Pri SPLETNIH VIRIH navedemo naslov spletne strani in datum izpisa oziroma vpogleda.

Primer: <http://www.fas.org/irp/agency/army/cic.pdf>, 13. 11. 2009.